KARL MARX • FELSEFENİN SEFALETİ

Karl Marx

Felsefenin Sefaleti

SOL

YAYINLARI

FELSEFENİN SEFALETİ

KARL MARX

FELSEFENİN SEFALETİ

M. PROUDHON'UN SEFALETİN FELSEFESİ'NE CEVAP

KARL MARX

ÇEVİREN
ERDOĞAN BAŞAR

Karl Marx'ın **Misére de la Philosophie** eserini, **Erdoğan Başar** Fransızca aslından dilimize çevirmiş ve İngilizce çevirisiyle karşılaştırdıktan sonra, **Sol Yayınları** tarafından **Felsefenin Sefaleti** adı ile Ekim 1966 tarihinde **Ankara**'da **Başnur Matbaası**'nda dizdirilip bastırılmıştır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

KARL MARX

Karl Marx, 5 Mayıs 1818'de Almanya'nın Trier şehrinde doğdu. 14 Mart 1883'te Londra'da öldü.

Fransa'da sürgün bulunduğu sırada Fransızca olarak yazdığı, **Felsefenin Sefaleti,** marksizmin en önemli ürünlerinden biri, Karl Marx'ın bir küçük burjuva ideologu olan **P. J. Proudhon**'a karşı yönelttiği başlıca eseridir.

Bilimsel sosyalizmin işçiler arasında yayılmasını önleyen **M. Proudhon**'un görüşlerini, işçi hareketinin teorik ve taktik meseleleri konusunda ve bilimsel ve materyalist bir açıdan eleştirmek niyeti **Karl Marx**'ın kafasında 1846 Aralık ayında **P. J. Proudhon'un Systéme des Contradictions économiques ou Philosophie de la Misère** kitabını okuduktan hemen sonra doğmuştu. **P. V. Annenkov**'a 28 Aralık 1847'de yazdığı mektubunda Karl Marx, daha sonra bu kitabına esas olacak bazı derin düşüncelerini belirtmişti. **F. Engels**'in **Karl Marx**'a yazdığı 15 Ocak 1847 tarihli mektubundan anlaşıldığı gibi Ocak 1847'de **Karl Marx,** artık **P. J. Proudhon**'a cevabını hazırlamak için çalışmaya başlamıştı. Nisan başında esas itibariyle tamamlanmış ve basımevine verilmişti.

Kitap, Temmuz 1847'de Brüksel'de ve Paris'te yayınlandı ve **Karl Marx**'ın sağlığında ikinci bir baskısı yapılmadı.

BİRİNCİ ALMANCA BASKIYA ÖNSÖZ

ELİNİZDEKİ eser 1846-47 kışında, Marx yeni tarih ve ekonomi görüşünün esas özelliklerini duruluğa kavuşturduğu zaman, meydana getirilmişti. Proudhon'un henüz yayınlanmış olan **Le Systéme des Contradictions Economiques ou Philosophie de la Misère**'i ona, bu esas özel likleri zamanın Fransız sosyalistleri arasında başlıca yeri işgal edecek olan bir adamın görüşlerine karşı çıkarmak suretiyle, açıklamak fırsatını verdi. İkisinin, [Marx ve Proudhon'un -ç.], Paris'te sık sık sabahlara kadar ekonomik sorunları tartıştıkları zamandan bu yana, yolları gittikçe daha fazla birbirinden ayrılmış bulunuyordu; Proudhon'un kitabı artık aralarında aşılmaz bir uçu-

rumun bulunduğunu göstermişti. Susmak imkânsızdı ve bu cevabıyla Marx, onarılmaz kopuşu tescil etti.

Marx'ın Proudhon hakkındaki genel görüşü, bu kitapta ek olarak yayınlanan ve 1865'te Berlin'de **Sozialdemokrat**'ın 16., 17. ve 18. sayılarında çıkmış bulunan makalede[1] bulunabilir. Makale, Marx'ın o gazete için yazdığı tek makaledir. Herr von Schweitzer'in bu gazeteyi derebeyliğin ve hükümetin dümen suyunda yürütme teşebbüsleri kısa zamanda meydana çıkınca bu durum, bizi, hemen birkaç hafta sonra bu gazeteyle iş birliğimizin sona erdiğini açıkça bildirmek zorunda bırakmıştı.

Bu eser, tam şu sırada Almanya için, bizzat Marx'ın önceden katiyen göremediği, bir önem taşıyor. Proudhon'a yüklenirken, o zaman adını bile bilmediği, bugünün mevki peşinde koşanlarının gözbebeği (idolü) Rodbertus'a vurduğunu nasıl bilebilirdi?

Marx'ın Rodbertus'la ilişkisinin ele alınacağı yer burası değildir; bu fırsat şüphesiz çok yakında elime geçecektir. Şimdilik şu kadarını belirtmek yeter: Rodbertus, Marx'ı kendisinden "çalmakla" ve kendisinin **Zur Erkenntniss, etc.** eserini "kendisini zikretmeden, **Kapital**'de serbestçe kullanmış olmakla" itham ederken, ancak anlaşılmamış bir dehanın kederi ve burukluğuyla ve Prusya dışında olup bitenler, özellikle de sosyalist ve ekonomik edebiyat konusunda dikkat çekici bilgisizliği ile açıklanabilecek olan bir duruma, iftiracılığa düşmektedir. Rodbertus'un ne bu hücumları ne de yukarda adı geçen eseri Marx'ın gözüne hiç ilişmiş değildi: Rodbertus hakkında bütün bildiği onun üç **Sozialen Briefe**'inden (social letters) ibaretti ve bunları da 1858 veya 1859'dan önce asla bilmiyordu.

Bu mektuplardaki, Rodbertus'un "Proudhon'un kurul-

---

[1][Engels, Karl Marx'ın J. B. Schweitzer'e yazdığı 24 Ocak 1865 tarihli mektuba değiniyor. Bu mektubun çevrisi, bu kitabın sonundadır.]

muş değeri''ni Proudhon'dan **önce** keşfetmiş olmak iddiası, çok daha esaslıdır; ama burada da **ilk** kâşif olmakla, haksız yere övünüyor. Her halde, o, bu sebeple bu eserin tenkitlerinin kapsamı içine girmiş bulunuyor, ve bu, bizi, onun 'temel' küçük eseri **Zur Erkenntniss unsrer staatswirtschaftlichen Zustände,** 1842, üzerinde ve bu eseri Proudhon'u bilinçsiz de olsa önceden sezdirdiği ve Weitling'in komünizmini hissettirdiği ölçüde, kısaca durmak zorunda bırakıyor.

Çağdaş sosyalizm, hangi eğilimde olursa olsun, burjuva ekonomi politiğinden hareket ettiği sürece, hemen sadece Ricordo'nun değer teorisine bağlanır. Ricardo'nun 1817'de Principles'inin hemen başında ilân ettiği iki önemli teorem [yani -ç.] 1° herhangi bir metaın değerinin, sadece, onun üretimi için gerekli olan emek miktarı tarafından belirlendiği; 2° toplam sosyal emeğin ürününün üç sınıf arasında: toprak sahipleri (rant), kapitalistler (kâr), ve işçiler (ücret) [olarak -ç.] bölündüğü, İngiltere'de 1821'den beri sosyalist sonuçlar çıkarmak için ve öyle derinlikle ve açık seçik olarak kullanılmıştır ki şimdi artık hemen tamamen ortadan kaybolmuş ve büyük ölçüde Marx tarafından yeniden bulunan bu edebiyat, **Kapital** çıkıncaya kadar geçilmemiştir. Bunun üzerinde başka zaman duracağım. Öyleyse Rodbertus 1842'de yukardaki bu teoremlerden kendi payına sosyalist sonuçlar çıkardıysa, bu, o zaman bir Alman için elbette çok önemli bir adımdı, fakat sadece Almanya için yeni bir keşif idi. Marx, Ricardo teorisinin böyle bir uygulamasının yeni olmadığını, böyle bir kuruntu içinde bulunan Proudhon'a ispat ediyor.

"İngilteredeki ekonomi politik eğilimini yakından tanıyan herkes, o ülkedeki hemen bütün sosyalistlerin zaman zaman Ricardo teorisinin eşitlikçi uygulanmasını önerdiklerini bilmezlikten gelemez. M. Proudhon'un oku-

ması için biz şunları analım: **Hodgskin, Political Economy, 1827; William Thompson, An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness, 1824; T. R. Edmonds, Practical Moral and Political Economy, 1828,** vs. vs. ve daha dört sayfa vs.. Bir İngiliz komünisti olan Mr. Bray'i konuşturmakla yetinelim. Onun dikkat çekici eseri **Labour's Wrongs and Labour's Remedy,** Leeds, 1839'dan..."[2]

Ve sadece Bray'den alınan parçalar, Rodbertus'un öncelik iddiasının büyük bir kısmına son verir.

O zamanlar Marx henüz British Museum'un okuma salonuna girmemişti. Paris ve Brüksel kütüphanelerinin dışında, 1845 yazında İngiltere'de birlikte yaptığımız altı haftalık bir gezi sırasında gördüğü benim kitaplarımın, özetlerimin ve notlarımın dışında, o sadece Manchester'de elde edilebilen kitapları incelemişti. Demek ki, söz konusu edebiyat 1840'larda asla bugünkü kadar ulaşılmaz değildi. Buna rağmen, bunlar Rodbertus için hep meçhul kaldıysa, bunu sadece onun Prusyalı olmasından gelen dar görüşlülüğüne vermek gerekir. O, özgül Prusya sosyalizminin gerçek kurucusudur ve nihayet böyle tanınmış bulunuyor.

Bununla beraber, Rodbertus sevgili Prusya'sında bile rahatsız edilmeden kalamadı. 1859'da Marx'ın **Zur Kritik der Politischen Ökonomie, I**'i Berlin'de yayınlandı. Orada, iktisatçıların Ricardo'ya itirazları arasında ikinci itiraz olarak şu görüşün ileri sürüldüğünü 40. sayfada gösterir:

"Bir metaın değişim değeri [o metaın -ç.] içerdiği emek (iş) zamanına eşit ise bir iş gününün değişim değeri [o iş gününün -ç.] ürününe eşittir. Yani emeğin ücreti, emeğin ürününe eşit olmalıdır. Oysa, durum tersine-

---

[2]Bu kitabın 74. sayfasına bakınız.

dir."

Bu konuda şu dip notu var:

"Ricardo'ya karşı burjuva iktisatçıları tarafından yapılmış olan bu itirazı, daha sonra sosyalistler yeniden ele aldılar. Formülün teorik bakımdan doğru olduğu varsayıldığı için, pratik, teoriyle çelişmek bakımından kınanıyor ve burjuva toplumu, kendi teorik ilkesinden iddia edilen bu sonuçları çıkarıp uygulamaya davet ediliyordu. İngiliz sosyalistleri, hiç değilse bu anlamda, Ricardo'nun değişim değeri formülünü ekonomi politiğe karşı yöneltmişlerdi."

Aynı notta Marx'ın o tarihte bütün kütüphanelerde bulunabilen **Felsefenin Sefaleti** eserine atıf vardı.

Öyleyse Rodbertus 1842'de yaptığı keşiflerinin gerçekten yeni olup olmadığına kendisini inandırmak için yeterli imkâna sahipti. Bunu yapmak yerine, o, [keşiflerini -ç.] tekrar tekrar ilân ediyor ve onlara o kadar eşsiz gözüyle bakıyor ki, Marx'ın da Ricardo'dan kendi sonuçlarını bizzat Rodbertus kadar çıkarabileceği, kafasına hiç girmiyor. Bu, tamamen imkânsızdı! Marx, ondan — bu sonuçların, hiç değilse Rodbertus'ta henüz muhafaza edilen kaba halleriyle, her ikisinden çok önce İngiltere'de ortaya atılmış bulunduklarına ikna etmek için her kolaylığı teklif ettiği 'ondan' — çalmıştı!

Ricardo teorisinin en basit sosyalist uygulaması, gerçekten, yukarda verilmiş olandır. Bu, birçok hallerde, artı-değerin kaynağı ve mahiyeti [konusunda -ç.] Ricardo'yu çok aşan bir sezgiye ve görüşe yol açmıştır. Rodbertus'ta da durum böyledir. Onun, bu düşünceler dizisinde daha önceden ve hiç değilse o kadar iyi bir şekilde söylenmemiş olan bir şeyi sunmadığı bir yana, onun bu sunuşu, kendisinden önce gelenlerinki gibi, emek, sermaye, değer vs. gibi ekonomik kategorileri eleştirmeden ve en küçük bir incelemeye tabi tutmadan, dış

görünüşlere bağlı, kaba ve kendisine iktisatçıların aktardığı şekiller içinde benimsemiş olması olayından doğan eksikliği taşır. O, böylece, —64 yıldan beri o kadar sık tekrarlanmış olan bu teoremlerle ilk olarak bir şeyler yapmış bulunan Marx'ın aksine— kendisini daha ileri bütün gelişmelerden alıkoymuş olmakla kalmıyor; fakat görüleceği gibi doğruca ütopyaya götüren yolu, kendisine açıyor.

Ricardo teorisinin yukardaki uygulaması, yani bütün sosyal ürünün, sadece kendileri gerçek üretici oldukları için, **kendi** ürünleri olarak işçilere ait olması, doğrudan doğruya komünizme yol açar. Fakat yukarda alınan pasajında Marx'ın da belirttiği gibi, bu, şeklî bakımdan, ekonomik olarak doğru değildir, çünkü ahlâkın ekonomiye uygulanmasından ibarettir. Burjuva iktisat kanunlarına göre ürünün en büyük kısmı, onu üretmiş olan işçilere ait **değildir**. Öyleyse, bu haksızlıktır, böyle olmaması gerekir, dersek, bu sözlerimizin iktisatla hiç bir ilişiği olmaz. Biz sadece bu ekonomik olayın, bizim ahlâk duygumuzla çelişme halinde bulunduğunu söylemiş oluruz. Bu sebepledir ki Marx devrimci iddialarını asla buna değil; kapitalist üretim tarzının her gün gözümüzün önünde yer alan ve gittikçe daha büyük ölçülere varan, kaçınılmaz çöküşü üzerine dayandırdı. O, sadece basit bir gerçeği, artı-değerin, karşılığı ödenmemiş emekten ibaret olduğunu söyler. Fakat, ekonomik görüş açısından şeklî bakımdan yanlış olan şey, gene de dünya tarihi görüş açısından doğru olabilir. Yığınların ahlâk duygusu, kölelik veya toprak kölesinin emeği konusunda olduğu gibi, bir ekonomik vakıanın haksız olduğunu ilân ederse, bu, bu vakıanın ömrünü yaşayıp tükettiğinin, başka ekonomik vakıaların belirdiğinin ve bu yüzden [ömrünü tüketmiş bulunan -ç.] önceki vakıanın taşınmaz ve dayanılmaz hale gelmiş bulunduğunun kanıtıdır.

Öyleyse, çok gerçek bir ekonomik muhteva, şeklî bir ekonomik yanlışlığın ardında gizlenmiş olabilir. Artı-değer teorisinin önemi ve tarihi üzerinde daha yakından durmanın yeri burası değildir.

Ricardo'nun değer teorisinden, başka sonuçlar da çıkarılabilir ve çıkarılmıştır. Metaların değeri, üretimleri için gerekli olan emekle belirlenir. Bununla beraber bu kötü dünyada metaların bazan değerlerinin üstünde, bazan altında satıldıldığı ve bunun sadece rekabetteki değişikliklerin sonucu olmadığı bulunmuştur. Bütün kapitalistler için kâr haddinin aynı düzeyde eşit hâle gelme eğilimi olduğu gibi, bütün metaların fiyatlarının da, arz ve talep aracılığı ile, emeğin değerine indirgenme eğilimi vardır. Fakat, kâr haddi bir sanayi girişimine yatırılan toplam sermaye üzerinden hesaplanır. Şimdi artık iki ayrı sanayi kolunda yıllık üretim eşit miktarda emek ihtiva edebileceği ve bunun sonucu olarak eşit değerleri temsil edebileceği ve her ikisinde ücretler eşit yükseklikte olabileceği için, gene de bunlardan birinde yatırılmış bulunan sermaye ötekindekinin iki veya üç katı olabileceği ve çoğu zaman da olduğu için Ricardo'nun değer kanunu, bizzat Ricardo'nun da keşfettiği gibi, burada eşit kâr haddi kanunu ile çelişme haline gelir. Bu iki sanayi kolunun ürünleri kendi değerleriyle satılırlarsa [bu ikisinin -ç.] kâr hadleri birbirine eşit olamaz; bununla beraber, eğer kâr hadleri eşitse bu her iki sanayi kolunun ürünleri, her zaman ve her yerde kendi değerleriyle satılmış değillerdir. Böylece, burada bir çelişme ile, iki ekonomik kanunun zıtlığı (antinomie) ile karşı karşıyayız; bunun pratikteki çözüm yolu Ricardo'ya göre (ch. I, sec. 4 ve 5) kural olarak 'değer'in sırtından ve kâr haddinin lehine olur.

Fakat Ricardo'nun değer tanımı, tehlikeli olmasına rağmen, iyi burjuva yüreğinde onu aziz kılan bir niteli-

ğe sahiptir. Bu [nitelik -ç.], onun adalet duygusuna, dayanılmaz bir güçle hitap eder. Adalet ve hak eşitliği, 18. ve 19. Yüzyıllar burjuvasının, derebeylik adaletsizliklerinin, eşitsizliklerinin ve imtiyazlarının yıkıntıları üzerinde kendi sosyal yapısını kurup yükseltmek için dayanacağı temel direklerdir. Ve metaların değerinin emek tarafından belirlenmesi ve meta sahipleri arasında bu değer ölçüsüne göre eşit haklarla yapılan emek ürünleri değişimi, Marx'ın daha önce ispat etmiş bulunduğu gibi, modern burjuvazinin bütün siyasî, hukukî ve felsefî ideolojisinin üzerine inşa edilmiş bulunduğu gerçek temellerdir. Bir metaın değerinin ölçüsünün emek olduğu bir defa anlaşıldıktan sonra, bu temel adalet ilkesini ismen tanımakla birlikte, gerçekte her dakika bunu sıkılmadan kenara bıraktığı görülen bir dünyanın kötülüğü, iyi burjuvanın iyi duygularını elbet derinden yaralar. Özellikle küçük burjuva, yanında çalıştırdığı işçilerin ve çıraklarm emeği gibi kendi dürüst emeğinin değeri de büyük boyutlu üretimin ve makinelerin rekabeti yüzünden her gün biraz daha düşen bu küçük üretici, ürünlerin emek değerlerine göre değişiminin tam ve istisnasız gerçekleşeceği bir toplumu hararetle özler. Başka bir deyişle o, bir tek meta üretimi kanununun tek başına ve tam olarak yürürlükte olacağı, fakat bu kanunu etken kılacak şartların yani meta üretiminin ve giderek kapitalist üretimin öteki kanunlarının ortadan kaldırılmış bulunacağı bir toplum için özlem duymak zorundadır.

Bu ütopya —gerçek veya ideal— çağdaş küçük burjuva düşünüş tarzı üzerinde çok derin kökler salmıştır. Bunu, daha önce 1831'de John Gray'in [bu düşünüşü -ç.] sistematik olarak geliştirmiş olması, 1830'larda İngiltere'de pratikte denenmiş ve teorik olarak geniş ölçüde yayılmış bulunması, Almanya'da 1842'de Rodbertus ve

Fransa'da 1846'da Proudhon tarafından en son bulunan gerçek diye ilân edilmesi, 1871'de bile Rodbertus tarafından, tekrar, sosyal meselenin çözümü yolu ve söz gelişi kendi sosyal vasiyeti olarak ilân edilmesi ve gene 1884'de [bu düşünüşün -ç.] Prusya devlet sosyalizmini Rodbertus adına istismar etmeye koyulan mevki ve makam avcıları sürüsü arasında taraftarlar bulması ispat eder.

Marx tarafından hem Proudhon'a, hem Gray'e karşı bu ütopyanın eleştirisi o kadar tam olarak yapılmıştır ki (bu eserin ekine bakınız) ben burada bunun ispat şekli ve Rodbertus'a özgü anlatım tarzı üzerinde birkaç düşünceyi söylemekle yetinebilirim.

Daha önce söylediğimiz gibi Rodbertus, ekonomik kavramların kendisine iktisatçılardan gelen tam geleneksel şekillerini benimsiyor. Bunların doğru olup olmadıklarını anlamak için en küçük araştırmaya [bile -ç.] girişmiyor. Ona göre değer, "bir şeye başka şeylere nispetle —bu değer biçme, ölçü olarak alınmak kaydıyla— miktara göre değer biçilmesidir." Yumuşak bir deyişle, bu son derece baştan savma tanım, olsa olsa değerin aşağı yukarı neye benzediği hakkında bir fikir verebilir, fakat onun ne olduğu konusunda katiyen bir şey söylemez. Bununla beraber, Rodbertus'un değer hakkında bize bütün söyleyebildiği bu olduğuna göre, onun değerin dışında yatan bir değer ölçüsü aramakta olması, anlaşılabilir. Herr Adolf Wagner'in sonsuz takdirlerini kazanmış olan soyut düşünme gücü ile kullanım değerini ve değişim değerini karmakarışık ettiği otuz sayfadan sonra, o, değerin gerçek bir ölçüsü olmadığı ve bunun yerini tutacak bir ölçü ile yetinmek gerektiği sonucuna varır. Emek [böyle bir ölçü olarak -ç.] fakat ancak eşit emek miktarlarının ürünleri [aynı -ç.] eşit emek miktarının ürünleri karşılığında her zaman değişilebiliyor olmak kaydıyla hizmet edebilir;

"durumun böyle olması veya bunu sağlıyacak tedbirler alınmış olması" bunu değiştirmez. Bunun sonucu olarak, metaların 'emeğe malolduklarını' ve emekten başka hiç bir şeye malolmadıklarını ve bunun niçin böyle olduğunu göstermek için bütün birinci bölümün okunmuş olmasına rağmen, değerle emek, aralarında hiç bir fiilî ilişki olmadan, oldukları gibi kalırlar.

Emek [kavramı -ç.] bir defa daha iktisatçılar arasında [kullanıldığı -ç.] görülen şekilde alınmıştır. Hattâ bu bile değil. Zira, emek yoğunluğundaki farklar hakkında sadece iki kelime söylenmiş olduğu halde, emek yine de tamamen genel bir şekilde 'malolan' bir şey, yani normal ortalama sosyal şartlar altında sarfedilip edilmemiş olmasına hiç bakmaksızın, değer ölçen bir şey olarak, ortaya konmuştur. Üreticiler, bir günde yapılabilecek ürünleri imâl etmek için on gün harcasınlar, veya sadece bir gün harcasınlar; en iyi veya en kötü aletleri kullansınlar; emek zamanlarını, topluma gerekli şeylerin ve toplumun istediği miktarda imâline veya hiç istenmeyen şeylerin imâline veya istenen şeylerin ihtiyaçtan az veya çok imâline harcasınlar —bütün bunlara dair Rodbertus'ta tek kelime yoktur: emek emektir, eşit emeğin ürünü eşit emeğin ürünü ile değişilmelidir. Başka hallerde, doğru olsun olmasın, daima millî görüşü seçmeye ve tek tek üreticilerin ilişkilerini genel sosyal mülâhazaların yüksek nöbetçi kulesinden seyretmeye hazır olan Rodbertus, burada böyle hareket etmekten korkakça kaçınıyor. Ve bu, gerçekten, sırf kitabının ilk satırından itibaren emek-para ütopyasına yönelmiş olmasından ve emeğin değer üretici niteliği yönünden incelenmesi, aşılmaz engeller çıkaracağındandır. Onun içgüdüsü burada, Rodbertus'ta çok somut bir fikir yokluğunun açığa vurduğu gibi, soyut düşünce gücünden çok üstün çıkmıştır.

Ütopyaya geçiş, bir el hareketi ile başarılır. Metala-

rın değişmez kural olarak emek-değere göre mübadelesini sağlayan tedbirler hiç bir güçlük çıkarmazlar. Gray'den Proudhon'a kadar bu eğilimde olan diğer ütopyacılar, bu gayeyi gerçekleştirecek sosyal kurumlar icad etmek için kafa patlatırlar. Onlar hiç olmazsa ekonomik problemi, mübadele edilecek metalara sahip kimselerin eylemleri yoluyla, ekonomik bir tarzda halletmeye teşebbüs ederler. Robertus için bu çok daha kolaydır. İyi bir Prusyalı olarak o, devlete başvurur. Reformu, devletin bir buyruğu emreder.

Demek ki, Rodbertus'un bu kuruluşta iddia ettiği öncelik değil, [bizzat -ç.] değer, böylece mutlu bir şekilde 'kurulmuş' olur; tersine, Rodbertus'tan önce —daha bir çokları arasında— Bray ve Gray de bu aynı düşünceyi tekrar tekrar söylemişlerdi: bunlar, ürünlerin bütün engellere rağmen daima ve sadece emek-değerlerine göre değişilmelerini sağlıyacak tedbirleri dindarca dilemişlerdi.

Devlet böylece —ürünlerin hiç olmazsa bir kısmı için, zira Rodbertus mütevazıdır da— değeri kurduktan sonra, emek bonolarını [kâğıt paralarını -ç.] çıkartır; bunları sanayici kapitalistlere avans olarak verir, onlar da bunlarla işçilere ücretlerini öderler; bunun üzerine de işçiler ellerine geçen emek bonoları ile başka ürünler satın alırlar ve böylece kâğıt paranın çıkış noktasına geri dönmesine imkân verirler. Bunun ne kadar mükemmel bir şekilde yürüyeceğini insan bizzat Rodbertus'tan dinlemelidir.

"İkinci şarta gelince, bonoda tevsik edilen değerin fiilen tedavülde bulunmasını sağlıyacak tedbir, ancak fiilen bir ürün teslim eden şahsın, üzerinde ürünün üretilmesi için gerekmiş olan emek miktarının tam olarak belirtildiği bir bono almasıyla gerçekleştirilir. İki günlük bir emek ürününü teslim eden, 'iki gün' işaretli bir bono alır. Bonoların çıkarılmasında bu kuralın sıkı gözetimiy-

le, ikinci şart da zorunlu olarak yerine getirilmiş olur. Varsayımımıza göre şeylerin gerçek değeri, onların üretiminin malolduğu emek miktarına tamamen uyar ve bu emek miktarının ölçüsü, alışılmış zaman birimidir; iki işgününün verildiği bir ürünü teslim eden kimse, iki iş-gününü temsil ettiği tasdik edilmiş bir belge alırsa aslında kendi harcadığı miktardan az veya çok olmayan bir değer elde etmiş olur. Bundan başka, ancak bir ürünü dolaşıma fiilen sokan kimse böyle bir belgeyi alacağı için, bononun üzerinde işaretlenmiş bulunan değerin toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi için kullanılabileceği de aynı derecede muhakkaktır. İş-bölümü alanı istendiği kadar genişletilsin, bu kural iyi izlenmişse, kullanılabilecek değerin toplam miktarı, belgelendirilmiş olan değerin toplam miktarına tamamen eşit olmak gerekir; ve belgelenmiş değerin toplam miktarı, meydana getirilmiş değerin toplam miktarı kadar olduğundan, bunun, kullanılabilecek değere uygun bulunması ve bütün isteklerin giderilmesini ve hesapların tesviyesini sağlaması zorunludur. (s. 166-167)"

Rodbertus bugüne kadar hep yeni keşiflerine geç ulaşmak bahtsızlığına uğramışsa da hiç değilse bu defa bir çeşit orijinallik erdemine kavuşmuş bulunuyor: rakiplerinden hiç biri emek-para ütopyasını bu çocukça saf, hattâ gerçekten Pomeranyalı diyebileceğim saçma şekilde ifadeye cesaret edememiştir. Çünkü her bono karşılığında buna uyan bir değer eşyası teslim edilir ve uygun bono karşılığı olmadan değer taşıyan hiç bir şey teslim edilmiyeceği için bonoların toplam miktarı değer taşıyan şeylerin toplam miktarıyla tamamen karşılanmak durumundadır. Önceden yapılan hesap geriye hiç bir şey artmadan gerçekleşir, emek zamanının tek saniyesine kadar uygun düşer ve bir gelir bürosu şefi[3] saçlarını

[3]Hükümet gelir dairesi baş muhasebecisi. Engels'in hiciv için kullandığı

devlet hizmetinde ağartmış da olsa hesap tahminlerinde en küçük bir yanlışlığı gösteremez. Daha ne istenebilirdi?

Bugünkü kapitalist toplumda her sanayici kapitalist istediği şeyi, istediği gibi ve istediği kadar, kendi hesabına üretir. Bununla beraber toplumun talebi, onun gözünde bilinmeyen bir büyüklük olarak kalır ve o, talep edilen şeylerin miktarı gibi cinsini de bilemez. Bugün yeteri kadar çabuk olarak arzedilemeyen şey, yarın talebi çok aşan bir fazlalıkla teklif edilebilir. Bununla beraber talep şu veya bu yolda, iyi veya kötü, nihaî olarak giderilir ve bir bütün olarak ele alınırsa üretim, nihaî olarak istenen şeylere doğru yöneltilir. Bu çelişme, nasıl bağdaştırılır? Rekabetle. Ya rekabet, bu işi nasıl çözümler? Sadece toplumun bugünkü talepleri için cins veya miktar bakımından faydasız olan metaların [fiyatlarını -ç.], emek değerlerinin altına düşürerek ve üreticilere bu dolambaçlı yoldan ya tamamen faydasız maddeler ürettiklerini veya faydalı maddeleri kullanılamıyacak kadar çok ve fuzulî miktarlarda ürettiklerini anlatarak. Bundan iki sonuç çıkar:

İlkin, metaların fiyatlarının değerlerinden devamlı sapması, metaların değerlerinin zarurî varlık şartıdır. Ancak rekabetin ve bunun sonucu olarak meta fiyatlarının dalgalanması yoluyladır ki, meta üretiminin değer kanunu gerçekleşir ve metaın değerinin sosyal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenmesi bir gerçek haline gelir. Böylece değerin temsil şekli olan fiyatın, kural olarak, temsil ettiği değerden ayrı bir yüzü olması, değerin, sosyal ilişkilerin çoğu ile paylaştığı bir kaderdir. Kral, temsil ettiği krallıktan çok farklıdır. Metalarını mübadele eden bir üreticiler toplumunda, fiyatlar üzerine baskı yaparak, değerin emek zamanı tarafından belirlenmesini kurmak için rekabeti yasaklamak yoluyla değerin

bir süslü ünvan. ç.

emek zamanı ile belirlenmesinin kurulmasını istemek, şu halde, hiç değilse bu alanda, ekonomik kanunlara karşı duyulan mutat ütopik hoşnutsuzluğun benimsenmiş bulunduğunu ispat eder.

İkinci olarak, metalarını mübadele eden bir üreticiler toplumunda meta üretiminin değer kanununu harekete getirmekle, rekabet, o şartlar içinde mümkün olan biricik sosyal üretim kuruluşunu ve düzenini getirir. Tek tek meta üreticilerine, toplumun hangi şeylerin ve ne miktarlarda üretilmesini istediği veya istemediği, ancak ürünlerin, değerlerinden az veya çok fiyat bulmasıyla öğretilebilir. Fakat Rodbertus'un da paylaştığı ütopya, işte tam bu biricik düzenleyiciyi ortadan kaldırmak istiyor. Ve biz o zaman, her üründen gerekli olan miktarın üretileceğinin ve fazlasının üretilmiyeceğinin; pancar şekeriyle ve patates alkolüyle boğazımıza kadar boğulmuş iken buğday ve et bakımından aç kalmıyacağımızın; milyonlarca pantolon düğmesi ortalığı sel gibi kaplamışken çıplaklığımızı örtmek için pantolon yokluğu çekmeyeceğimizin teminatının ne olduğunu sorarsak, Rodbertus muzafferane bir eda ile bize ünlü hesabını, her fazla şeker poundu için, satılmamış her alkol fıçısı için, kullanılamayan her pantolon düğmesi için verilmiş olan doğru bonolara dayanan, tam ve doğru olarak işleyen ve "bütün isteklerin giderileceğini ve hesap tesviyesinin tam olarak yapılacağını" bildiren hesabını gösterir. Ve buna inanmayan herkes hesabı gözden geçirmiş ve doğru bulmuş olan ve kasa hesaplarında şimdiye kadar bir yanlışlıktan asla sorumlu tutulmuş olmadığı için tamamen itimada değer olan Pomeranyadaki hükümet gelir dairesi baş muhasebecisi X'e başvurabilir.

Ve şimdi de Rodbertus'un nasıl bir bönlükle bu ütopya yoluyla sanayi ve ticaret krizlerini ortadan kaldırmayı hayal ettiğini düşünün. Meta üretimi dünya pazarı

boyutlarına ulaşır ulaşmaz, kendi hesaplarına üretim yapan tek tek üreticilerle, talebin niceliği ve niteliği bakımından onlarca az çok meçhul olan pazar arasındaki dengeleşme, dünya pazarında bir fırtına yoluyla, bir ticaret krizi yoluyla kurulur.[4] Eğer, fiyatların yükselmesi ve düşmesi yoluyla tek tek üreticileri uyaran rekabet yasaklanacak olursa, onlar tamamen kör edilmiş olacaklardır. Üreticilerin piyasa durumundan artık bir şey öğrenemiyecekleri tarzda meta üretimi esasının kurulması, kriz hastalığına karşı, doktor Eiseinhart'ın Rodbertus'u kıskanmasına sebebiyet verecek bir tedavi olurdu.

Şimdi Rodbertus'un metaların değerini niçin sadece 'emek' ile belirlediği ve nihayet çeşitli emek yoğunluğu dereceleri kabul etmekle kaldığı anlaşılıyor. Emeğin hangi yolla ve nasıl değer yarattığını ve böylece değeri belirlediğini ve ölçtüğünü incelemiş olsaydı o, sosyal bakımdan gerekli emek [kavramına -ç.] hem aynı türden başka ürünlere nispetle, hem de toplumun toplam talep miktarına nispetle tek ürün için gerekli emek miktarı [kavramına -ç.] varırdı. Böylece tek meta üreticisinin üretiminin toplam sosyal talebe uydurulmasının nasıl olduğu sorunu ile karşılaşır ve böylece onun bütün ütopyası imkânsız hale gelirdi. Bu defa o, aslında 'bir soyutlama yapmayı' tercih etti: çözülecek problemi soyutlayıp bir yana bıraktı.

Şimdi nihayet Rodbertus'un bize gerçekten yeni bir şeyler önerdiği ve kendisini değişimin emek bonoları ile kurulması konusundaki birçok arkadaşlarından ayıran

---

[4]Hiç değilse son zamanlara kadar durum böyleydi. İngiltere'nin dünya pazarında sahip olduğu tekel, Fransa'nın, Almanya'nın ve hepsinin üstünde Amerika'nın dünya ticaretine katılmalarıyla gittikçe daha fazla sarsıldığından beri yeni bir dengeleşme şekli, faaliyette görünüyor. Buhrandan önce gelen genel refah dönemi hâlâ belirmiyor. Devamlı olarak belirmiyecek olursa çağdaş sanayiin normal durumu zorunlu olarak müzmin durgunluk olacak ve sadece önemsiz dalgalanmalar görülecektir. — **F. Engels'in 1885 Almanca baskısına notu.**

noktaya geliyoruz. Bunların hepsi ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesini ortadan kaldırmak amacıyla bu mübadele tarzının kurulmasını isterler. Her üretici, ürününün tam emek değerini alacaktır. Bunda Gray'den Proudhon'a kadar hepsi mutabıktır; Rodbertus ise katiyen, diyor; ücretli emek ve bunun sömürülmesi devam edecektir.

İlk olarak, akla gelebilecek hiç bir toplum düzeninde işçi, ürününün bütün değerini tüketmek için alamaz. Ekonomik bakımdan üretken olmayan fakat gerekli bir dizi görevin üretilen fondan karşılanması ve şu halde bu görevleri yapan kişilerin bakımının da karşılanması zorunludur. Bu, sadece, bugünkü iş bölümü sürdüğü kadar doğrudur. Gene akla uygun olan, genel üretken çalışmanın mecburî olacağı bir toplumda ise bu, yerlere serilir. Fakat bir sosyal ihtiyat ve birikim fonu zarureti gene kalır ve öyleyse, bu halde bile bir bütün olarak işçiler, yani **herkes** kendi toplam ürünlerinin sahibi olarak kalmakla ve bundan yararlanmakla beraber teker teker her işçi 'emeğinin bütün ürünü'nden yararlanamaz. Ekonomik bakımdan üretken olmayan görevlerin emek ürünü sırtından korunması ve bakımı, öteki emek-bonosu hayalcilerinin gözünden kaçmış da değildir. Fakat onlar bu amaçla işçileri, demokratik yolda, kendi kendilerini vergilendirmeye bırakmışlardır; tasarladığı 1842 sosyal reformu o zamanın Prusya devletine göre biçilmiş olan Rodbertus ise meseleyi, işçinin kendi ürünündeki payını yukardan tayin eden ve bunu almasına lütfen izin veren bürokrasinin kararına bağlar.

İkinci olarak toprak rantı ve kâr da azalmadan devam eder. Çünkü toprak sahipleri ve sanayici kapitalistler de ekonomik bakımdan üretken olmasa bile sosyal bakımdan faydalı ve hattâ zorunlu görevler yaparlar ve bu hesapla toprak rantı ve kâr olarak bir çeşit para alır-

lar. Bu anlayış 1842'de bile yeni değildi. Bunlar şu sırada yaptıkları hem de yeteri kadar kötü yaptıkları çok az şey karşılığında çok fazla para almaktadırlar; fakat Rodbertus'un hiç değilse önümüzdeki 500 yıl için imtiyazlı bir sınıfa ihtiyacı vardır. Ve bu yüzden şimdiki artı-değer haddi, düşündüğümü açıkça söyliyeyim, yürürlükte kalacak fakat artmasına izin verilmeyecektir. Bu şimdiki artı-değer haddini Rodbertus yüzde 200 olarak alıyor; bu demektir ki, işçi günde 12 saatlik iş karşılığı 12 saatlik değil sadece 4 saatlik bono alacaktır. Ve geri kalan 8 saat içinde üretilen değer, toprak sahibi ile kapitalist arasında bölünecektir. Rodbertus'un emek bonoları şu halde doğrudan doğruya yalan söylüyor. Gene bir işçi sınıfının 4 iş saatlik bir bono almak için 12 saat çalışacağını hayal edebilmek için insanın Pomeranya'lı bir Junker olması gerekir. Kapitalist üretimin göz bağcılığı, çıplak soygunculuk olarak göründüğü bu sade dile çevrilirse, imkânsızlaşır. Bir işçiye verilen her bono, isyana doğrudan doğruya tahrik olur. Ve Alman İmparatorluk Ceza Kanununun 110. maddesine girer. İşçilere böyle bir hakareti reva görebilmek için insanın, bir Pomeranya'lı Junker'in hâlâ sopanın ve kırbacın hükmettiği ve köyün bütün güzel kızlarının lordun haremine dahil bulunduğu malikânesindeki, fiilen henüz yarı serflik içinde yaşayan, gündelikçi tarım proleteryasından başka hiç bir proleteryayı görmemiş olması gerekir. Fakat bizim muhafazakârlarımız [böylece -ç.] aslında en büyük devrimcilerimiz oluyorlar.

Bununla beraber, işçilerimiz 12 saatlik ağır bir çalışmadan sonra sadece 4 saat çalışmış kabul edilmeleri tarzındaki bu mükellefiyete dayanacak kadar yumuşak başlı olurlarsa, mükâfatları, kendi ürünlerindeki paylarının ebediyete kadar üçte birden aşağı düşmeyeceğinin temin edilmesi olacaktır. Bu, gerçekten, bir çocuk bora-

zanı ile gelecekteki toplumun müziğini çalmaktır. Ve üzerinde bir tek kelime daha sarfetmeğe değmez. Şu halde Rodbertus'un emek-bonosu ütopyasında yeni bir şey varsa, bu yenilik ancak çocukçadır. Ve onun kendisinden önce ve sonra gelen çok sayıdaki arkadaşlarının ulaştıkları başarılardan çok aşağıda kalır.

Rodbertus'un Zur Erkenntniss'i, çıktığı zaman için şüphesiz önemli bir kitaptı. Ricardo'nun değer teorisini bir yönde geliştirmesi çok şeyler vadeden bir başlangıçtı. Bu sadece kendisi ve Almanya için yeni olsa bile, gene de, bir bütün olarak, İngiliz öncülerinin en iyilerinin başarılarıyla eşit düzeydedir. Fakat bu, teorik bakımdan gerçek bir kazancın, ancak daha ilerlere giden kavrayıcı ve eleştirici bir çalışma ile ulaşılabileceği bir başlangıçtan ibarettir. Ama o, bu yöndeki daha ileri bir gelişmeden kendisini, Ricardo'nun teorisini daha başlangıçtan itibaren ikinci yönde de, ütopya yönünde de geliştirmekle kesti, ayırdı. Böylece her türlü eleştirinin ilk şartını, bağımsızlığı yitirdi. Önceden tespit edilmiş bir amaca doğru çalışmaya devam etti, eğilimlerine bağlı bir iktisatçı oldu.

Ütopyasına kapılınca, her türlü bilimsel ilerleme imkânından kendisini yoksun bıraktı. 1842'den ölümüne kadar, daha ilk eserinde ifade veya işaret etmiş bulunduğu aynı düşünceleri hep tekrar ederek, değerinin bilinmemiş olduğu duygusunu hissederek, kendisinden çalınacak hiç bir şey olmadığı halde kendisini soyulmuş sayarak ve nihayet, kendisinden çok önce keşfedilmiş olan şeyleri kendisinin sadece yeniden keşfettiğini belirtmeyi kasten reddederek aynı dairenin içinde döndü durdu.

BU eserde kullanılmış olan terimlerin **Kapital**'deki terimlerle tamamen birbirine uymadığını göstermek pek gerekli değildir. Bu eser hâlâ, bir meta olarak **iş-gücü** yerine **iş**'den **(emek**ten) ve **iş-gücü**nün alınıp satılması yerine

iş'in (**emek**'in) alınıp satılmasından bahseder.

Bu baskıya [Almanca birinci baskıya -ç.] ek olarak şunlar eklenmiştir.

1.— Marx'ın **Zur Kritik der politischen Ökonomie** eserinden John Gray'ın ilk emek-bonosu ütopyasını ele alan bir parça, ve 2.— Marx'ın, Felsefenin Sefaleti ile aynı gelişme evresine ait olan, Brüksel'de 1847'de serbest ticaret konusunda Fransızca olarak yaptığı konuşmanın çevirisi.

Friedrick ENGELS

Londra, 23 Kasım 1884

SÖZE BAŞLAMADAN

M. PROUDHON'un Avrupa'da garip bir şekilde yanlış tanınmak bahtsızlığı var. Fransa'da kötü bir iktisatçı olmak hakkına sahiptir, çünkü iyi bir Alman filozofu diye tanınır. Almanya'da kötü bir filozof olmaya hakkı vardır, çünkü Fransız iktisatçılarının en kuvvetlilerden biri diye tanınır. Biz, hem Alman hem de iktisatçı olarak, bu çift yanlışlığa karşı çıkmak istedik.

Okuyucu anlıyacaktır ki, bu sevimsiz çalışmada sık sık M. Proudhon'un eleştirilmesini bırakmak ve Alman felsefesinin eleştirisini yapmak, aynı zamanda da ekonomi politik üzerine toplu bir bakış sunmak gerekmiştir.

Karl MARX

M. PROUDHON'UN eseri sadece bir ekonomi politik inceleme kitabı, sıradan bir kitap değildir; o, bir İncildir: "Esrar", "Tanrının bağrından koparılmış sırlar", "Açıklamalar"... hiç biri eksik değil. Ama günümüzde Peygamberler, din tanımayan yazarlara göre daha özene bezene tartışıldığı için okuyucunun bizimle birlikte Tekevvün'ün (oluş'un) kuru ve karanlık bilgilerinden geçmeye razı olması gereklidir; böylece daha sonra M. Proudhon ile birlikte, süpra-sosyalizmin (sosyalizm ötesinin) esirimsi ve münbit ülkelerine yücelebilecektir. (bk. Proudhon: Philosophie de la Misère, prologue, s. 3, satır 20.)

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİMSEL BİR KEŞİF

BİR

KULLANIM DEĞERİ İLE DEĞİŞİM DEĞERİNİN BİRBİRİNE KARŞITLIĞI

"TABİÎ olsun, sınaî olsun bütün ürünlerin insanın yaşamasına hizmet etme yeteneğine özel olarak **kullanım değeri** denir; birbirleri ile değişilebilme (mübadele edilebilme) yeteneğine **değişim değeri** denir. Kullanım değeri nasıl oluyor da değişim değeri haline geliyor? ... Değişimdeki değer düşüncesinin doğup gelişmesi iktisatçılar tarafından pek de itina ile tespit edilmiş değildir: bunun üzerinde durmak bize düşer. Muhtaç olduğum şeylerin büyük bir kısmı tabiatta ancak az miktarda bulunduğuna veya hiç bulunmadığına göre, ben kendimde noksan olan şeylerin üretimine yardımcı olmak zorundayım; ve bu kadar çok şeye el atamıyacağım için başka

insanlara, işbirliği yaptığım çeşitli görevlerdeki insanlara kendi ürünlerinden bir kısmını benim ürünlerime karşı bana vermelerini teklif edeceğim."[5]

M. Proudhon bize her şeyden önce değerin çift tabiatını, **'değerdeki ayrımı'**, kullanım değerinden değişim değerini yapıp çıkaran hareketi açıklamaya niyetleniyor. Bu dönüştürme işi üzerinde M. Proudhon ile birlikte durmak bizim için önem taşıyor. Bu iş, yazarımıza göre şöyle oluyor:

Ürünlerin çok büyük bir kısmı tabiatın içinde değil sanayiin sonunda bulunur. İhtiyaçların, tabiatın kendiliğinden yaptığı üretimi aştığını varsayınız, insan, sanayi üretimine başvurmak zorundadır. Bu sanayi, M. Proudhon'un vasayımına göre, nedir? kaynağı nedir? Çok büyük sayıda şeylere ihtiyaç duyan bir tek adam "bu kadar çok şeye el atamaz". Giderilecek şu kadar ihtiyaç, şu kadar şeyin üretilmesini varsayar; üretim olmadan ürün olmaz; üretilecek bu kadar şey, artık bunların üretimine yardım eden birden fazla insanın elini varsayar. Oysa üretime yardım eden birden fazla elin varlığını varsaydığınız andan itibaren, iş-bölümü üzerine dayanan bütün bir üretimin varlığını varsaymış olursunuz. Böylece bizzat ihtiyaç, M. Proudhon'un varsaydığı gibi bütün iş-bölümünün varlığını varsayar. İş-bölümünü varsayarken siz, değişimi ve bunun sonucu olarak değişim değerini varsayıyorsunuz. Değişim değerini her şeyden önce varsaymağa şimdilik bu kadarı yetecektir.

Fakat M. Proudhon bir dönüş yapmayı daha çok sevmiş. Bütün yön değiştirmelerinde, onu izleyelim; hep onun çıkış noktasına geldiğimizi göreceğiz.

Herkesin kendi başına üretim yaptığı durumdan çıkmak ve değişime varmak için M. Proudhon "iş birliği

---

[5]Proudhon, C. I,. Bölüm 2.

yaptığım, çeşitli görevlerdeki insanlara başvururum" diyordu. Demek ki, gene hep M. Proudhon'un varsayımına göre, yoklukları halinde Robinson'un münzevî ve az sosyal durumundan hiç birimizin çıkamıyacağı, çeşitli görevler yapan iş birlikçilerine malikiz. İş birliği yapılan insanlar ve çeşitli görevler, iş-bölümü ve bunun belirttiği değişim hep bulunmuş oluyor.

Özetleyelim: benim iş-bölümü üzerine ve değişim üzerine kurulmuş olan ihtiyaçlarım vardır. M. Proudhon bu ihtiyaçları varsayarken değişimi, değişim değerini varsaymış bulunuyor; o değişim değeri ki, "gelişmesini başka iktisatçılara göre daha fazla itina ile tespit ettiğini" M. Proudhon ileri sürmektedir.

M. Proudhon, vardığı sonuçların doğruluğunu tersyüz etmeden şeylerin içinde bulunduğu düzeni pekâlâ tersyüz edebilirdi. Değişim değerini açıklamak için değişimin var olması, değişimi açıklamak için iş-bölümünün varolması, iş-bölümünü açıklamak için iş-bölümünü gerektiren ihtiyaçların var olması gereklidir. Bu ihtiyaçları açıklamak için ise bunları 'varsaymak' gerekiyor ki bu varsayım, M. Proudhon'un önsözündeki birinci belitin (aksiyomun) yani "Tanrıyı varsaymak onu inkâr etmektir"[6] belitinin aksine, ihtiyaçların varlığını inkâr etmek değildir.

İş-bölümünün bilinen bir şey olduğunu varsayan M. Proudhon, nasıl oluyor da kendisi için hep bilinmeyen bir şey olan, değişim değerini açıklamak için bu iş-bölümünü ele alıyor?

Bir insan "başka insanlara, iş birliği yaptığı çeşitli görevlerdeki başka insanlara" gidiyor, değişimi kurmayı ve kullanım değeri ile değişim değeri arasında bir ayrım yapmayı öneriyor. İş birliği yaptığı insanlar öneri-

---

[6]Prologue, s. 1.

len bu ayrımı kabul etmekle M. Proudhon'a **Ekonomi Politik Kitabında** "değer düşüncesinin doğup gelişmesi"-ni tespit etmekten başka, gerçekte yapılacak hiç bir iş bırakmamış oluyorlar. Fakat o bize teoremin 'doğup gelişmesini' açıklamayı, bize bu tek insanın, bu Robinson'un, birden, nasıl olup da "iş birliği yaptığı insanlara," **bilinen** türden bir teklifte bulunmak düşüncesine sahip olduğunu ve nasıl olup da iş birliği yapığı bu insanların bu öneriyi itirazsız kabul ettiklerini açıklamak zorundadır.

M. Proudhon soy kütüğüne değgin (généalogiques) bu ayrıntılara girişmiyor. O, değişim olayını bir hareket halinde sunmakla buna, değişimi kurmaya yönelen bir bir üçüncü kişinin yapacağı gibi, sadece bir tarih özelliği tarzı veriyor.

A. Smith ve Ricardo'ların 'tarihî ve tasvirî metodu" için yukardan bakan bir küçümseme ile konuşan M. Proudhon'un "tarihî ve tasvirî metod"undan, işte bu bir örnektir.

Değişimin kendi tarihi vardır. O, değişik evrelerden geçmiştir.

Bir zaman olmuştur ki, ortaçağda olduğu gibi, sadece, üretimin tüketimi aşan fazlalığı değişilmiştir.

Gene bir zaman olmuştur ki, sadece fazlalık değil, bütün ürünler, bütün sanayi hayatı ticarete geçmiş veya bütün üretim, değişime bağlanmıştır. Değişimin bu ikinci evresini, yani karesi alınmış[7] satış değerini nasıl açıklamalı?

M. Proudhon'un cevabı hazır olsa gerektir: tutunuz ki bir insan "başka insanlara, iş birliği yaptığı çeşitli görevlerdeki insanlara" satış değerinin karesini almayı teklif etmiş olsun.

---

[7]Yani, matematikte olduğu gibi ikinci kuvvetine çıkarılmış. ç.

Nihayet öyle bir zaman gelmiştir ki insanların başka bir şeye çevrilemez gözüyle baktıkları her şey değişime, alışverişe konu olmuş ve başka bir şeye çevrilebilir hale gelmiştir. Bu, o zamana kadar iletilip aktarılan ama asla değişilmeyen; verilen ama asla satılmayan; edinilen ama asla satın alınmayan erdem, aşk, görüş, bilim, vicdan vs. gibi şeylerin nihayet hep birden, ticaret alanına geçtiği zamandır. Bu, genel kokuşma zamanıdır, her şeyin alınıp satıldığı zamandır, veya ekonomi politiğin terimleriyle söylersek her şeyin, maddî ve manevî her şeyin satılık değer olarak, hak ettiği en yüksek baha'yı bulmak için pazara taşındığı zamandır.

Ya bu yeni ve son değişim evresini, küpü alınmış[8] satış değerini nasıl açıklamalı?

M. Proudhon'un cevabı hazır olsa gerektir: tutunuz ki bir kişi "başka kişilere, iş birliği yaptığı çeşitli görevlerdeki başka kişlere" erdemi, aşkı, vs.yi, değişim değerini üçüncü ve son kuvvetine çıkarıp satılık bir değer yapmayı önermiş olsun.

Görülüyor ki M. Proudhon'un "tarihî ve tasvirî metodu" her şeye yarar, her şeye cevap verir, her şeyi açıklar. "Ekonomik bir düşüncenin doğup gelişmesi" söz konusu ise o, çeşitli görevlerdeki iş birliği yaptığı başka insanlara bu 'doğup gelişme' işini yapıp bitirmeyi öneren bir insanın varlığını varsayar ve böylece her şeyi söylemiş olur.

Bundan böyle değişim değerinin 'doğup gelişmesi'-ni tamamlanmış bir eylem olarak kabul edeceğiz; şimdi değişim değerinin kullanım değeri ile arasındaki nispet ve ilişkiyi açıklamaktan başka yapacak şey kalmaz. M. Proudhon'a kulak verelim :

"İktisatçılar değerin çift niteliğini çok iyi anlatmış-

---

[8]Yani, matematikte olduğu gibi üçüncü kuvvetine çıkarılmış. ç.

lardır; ama değerin **çelişik mahiyetini** aynı açıklıkla verememişlerdir; bizim eleştirimiz burada başlar. İktisatçıların çok basit olandan gayri bir şey görmeye alışık olmadıkları bu alanda, kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki bu şaşırtıcı çelişmeyi göstermiş olmak fazla bir şey değildir; bu sözde basitliğin, anlamamız gereken, derin bir esrar sakladığını göstermek gereklidir. ... Teknik terimlerle söylersek kullanım değeri ile değişim değeri birbiriyle ters orantılıdır."

M. Proudhon'un düşüncesini iyi anladıysak, onun yerleştirmeyi önerdiği dört nokta şunlardır:

1. Kullanım değeri ile değişim değeri "şaşırtıcı bir çelişme" meydana getirirler, birbirine karşıttırlar.

2. Kullanım değeri ile değişim değeri birbirleriyle ters orantılı, biribirleriyle çelişme halindedirler.

3. İktisatçılar ne bu karşıtlığı, ne de bu çelişmeyi görüp anlamış değillerdir.

4. M. Proudhon'un eleştirisi, işe sondan başlamaktadır.

Öyleyse biz de sondan başlıyacak ve, iktisatçıları M. Proudhon'un suçlamalarından temize çıkarmak için, hayli önemli iki iktisatçıyı konuşturacağız.

Sismondi : "Ticaret, her şeyi kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki karşıtlığa indirgemiştir, vs."[9]

Lauderdale : "Genel olarak millî zenginlik (kullanım değeri), değişim değerinin yükselmesi sonucu olarak bireylere ait servetlerin büyümesi oranında azalır; ve değişim değerinin azalmasıyla bireylere ait zenginliklerin azaldığı ölçüde millî zenginlik genel olarak çoğalır."[10]

Sismondi, gelir azalmasının üretimin çoğalması ile orantılı olduğunu savunan esas doktrinini, kullanım değeri

---

[9]Etudes, C. II., s. 162, Brüksel baskısı.

[10]Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique; traduit par Largentil de Lavasie, Paris, 1808, [s. 33].

ile değişim değeri arasındaki karşıtlık üzerine kurmuştu.

Lauderdale, sistemini iki değer türü arasındaki ters orantı üzerine kurmuştu ve onun doktrini daha Ricardo zamanında o kadar yaygındı ki, Ricardo bundan genel olarak bilinen bir şey gibi bahsedebilmişti: "Değişim değeri fikri ile zenginlikler (kullanım değeri) fikrini birbirine karıştırmak yüzündendir ki yaşamak için zarurî, faydalı veya hoş şeylerin miktarını azaltarak zenginliklerin artırılabileceği iddia edilmiştir."[11]

Görüyoruz ki iktisatçılar, M. Proudhon'dan önce karşıtlığın ve çelişmenin derin esrarını 'göstermiş'lerdir. Şimdi M. Proudhon'un iktisatçılardan sonra bu esrarı nasıl açıkladığını da görelim.

Bir ürünün değişim değeri, talep ayni kalmak kaydı ile, arz büyüdüğü ölçüde düşer. Başka bir deyişle bir ürün, talebe göre ne kadar bolsa, onun değişim değeri ya da fiyatı o kadar düşüktür. Ve karşılık olarak: arz, talebe göre ne kadar zayıfsa, arz edilen ürünün değişim değeri veya fiyatı o kadar yüksek olur; başka bir deyişle arz edilen ürün talebe göre ne kadar az ise fiyatlar o kadar yüksektir. Bir ürünün değişim değeri, o ürünün bolluğuna veya azlığına, ama daima talebe göre bolluğuna veya azlığına bağlıdır. Azdan da öteye, türünde tek olan ve benim çok istediğim bir ürün varsayınız: bu biricik ürün, onu talep eden yoksa, boldan da öteye, fuzulî bir fazlalık olacaktır. Buna karşılık milyonları bulan bir ürün varsayınız: eğer bu, talebi karşılamağa yetmiyorsa, yani çok talep ediliyorsa daima az (nadir) olacaktır.

Bunlar, basmakalıp diyebileceğimiz, ama gene de M.

---

[11]Ricardo, Principes d'économie politique, traduits par Constancio, annotés par J. B. Say, Paris, 1835; C. II, Bölüm: 'Sur la valeur et les richesses'. [Referansın tamamı şöyledir: David Ricardo, Des principes de L'économie politique et de L'impot. Traduit de l'anglais par F. S. Constancio, avec des notes explicatives et critiques par J. B. say, C. II, Paris, 1835, s. 65.]

Proudhon'un esrarını anlaşılabilir kılmak için buraya yeniden almak zorunda kaldığımız gerçeklerdir.

"Öyle ki, ilkeyi en son sonuçlarına kadar izlerken, kullanılması gerekli ve miktarı sonsuz olan şeylerin hiç para etmemesi ve hiç faydası olmayan ama son derece az bulunan şeylerin ise paha biçilmez bir fiyat etmesi gibi dünyanın en mantıklı sonucuna varılırdı. Tatbikatta bu aşırı uçlara hiç rastlanmaması, güçlüğü son haddine çıkarır: bir tarafta, hiç bir insan ürünü sınırsız miktar büyüklüğüne ulaşamıyacaktır; öbür tarafta, en az bulunan şeyler de herhangi bir derecede faydalı olmaya mecburdurlar; bu faydalılık olmadan hiç bir değere lâyık olmıyacaklardır. Kullanım değeri ile değişim değeri, şu halde, tabiatları gereği birbirlerini devamlı olarak dışarı itmek eğiliminde oldukları halde, bunlar birbirlerine kaçınılmaz bir şekilde zincirle bağlanmış olarak kalırlar."[12]

M. Proudhon'un karşısında bulunduğu güçlüğü son haddine çıkaran, nedir? Sadece, **talebi** ve bir şeyin ancak talep edildikçe az (nadir) veya bol olabileceğini unutmuş olmasıdır. Talebi bir kenara bırakınca, o, değişim değerini azlıkla ve kullanım değerini bollukla bir tutar. **"Hiç faydalılığı olmayan ve son derece az bulunan"** şeylerin **hesap edilemez bir fiyatta** olduklarını söylerken aslında o, sadece değişim değerinin azlıktan (nedretten) başka bir şey olmadığını söylemiş oluyor. "Son derece az bulunmak ve hiç faydalı olmamak" sırf nedrettir. "Hesap edilemez fiyat", değişim değerinin en fazlasıdır; bu, sırf değişim değeridir. O, bu iki terimi bir eşitlik haline koyuyor. Öyleyse değişim değeri ile azlık (nedret), eşdeğer terimlerdir. M. Proudhon bu 'sözde aşırı' sonuçlara varırken aslında, şeyleri değil de bu şeyleri ifade eden terimleri aşırı uçlara kadar götürmüş bulunuyor ve bunu yaparken mantıktan

[12]C.I, s. 39.

çok belâgatını ortaya koymuş oluyor. Yeni sonuçlar bulduğuna inandığı zaman, aslında, varsayımlarını bütün çıplaklıklarıyla yeniden bulmuş oluyor. Aynı usul sayesinde, kullanım değeri ile sırf bolluğu da bir tutmayı başarıyor.

M. Proudhon, değişim değeri ile azlığı (nedreti), kullanım değeri ile bolluğu eşitleştirdikten sonra, azlığın ve değişim değerinin içinde kullanım değerini; bolluğun ve kullanım değerinin içinde de değişim değerini bulamadığı için büsbütün şaşırıyor; ve pratiğin bu aşırı uçları hiç kabul etmediğini görünce de esrara inanmaktan başka bir şey yapamıyor. Onun gözünde hesap edilemez fiyat diye bir şey vardır, çünkü ortada hiç alıcı yoktur; ve talebi bir yana bıraktıkça, alıcı bulamıyacaktır.

Başka bir taraftan bakılırsa, M. Proudhon'un bolluğu kendiliğinden var olan bir şey gibi görünüyor. O, bu bolluğu üreten ve bunu yaparken talebi hiç gözden kaybetmemekte çıkarı olan insanlar bulunduğunu tamamen unutuyor. Aksi halde M. Proudhon, çok faydalı olan şeylerin çok düşük fiyatta olması veya bahadan yoksun olması gerektiğini nasıl söyleyebilirdi? Tersine onun, çok faydalı olan şeylerin fiyatları, değişim değerleri, yükseltilmek isteniyorsa, bunların bolluğunu yani üretimini sınırlandırmak gerektiği sonucuna varmış olması gerekirdi.

Fransa'nın eski bağcıları, yeni bağ dikimini yasaklayan bir kanun çıkarılması için müracaat ederken; Hollandalılar Asya'dan gelen baharatı yakar, Moluques takım adalarındaki karanfil ağaçlarını sökerken, sadece, değişim değerini yükseltmek için bolluğu azaltmayı istemişlerdi. Bütün ortaçağ bir tek ustanın çalıştırabileceği kalfa sayısını kanunlarla sınırlandırırken, kullanabileceği alet sayısını sınırlandırırken bu aynı ilkeye göre hareket ediyordu.[13]

---

[13]bkz. Anderson, History of Commerce. [Referansın tamamı şöyledir: A.

Bolluğu kullanım değeri diye, azlığı da değişim değeri diye gösterdikten sonra —bollukla azlığın birbiriyle ters orantılı olduğunu göstermekten daha kolay bir şey yoktur— M. Proudhon kullanım değerini arz ile ve değişim değerini talep ile bir ve ayni kılıyor. Karşı düşünceyi kesip atmak için de, **değişim değeri** yerine "görüşe göre değişen değer" deyimini koyarak bir terim ikamesi yapıyor. Böylece mücadelenin üstünde geçtiği alan değişmiş oluyor, elimizde bir tarafta **faydalılık** (kullanım değeri, arz) öbür tarafta **görüş** (değişim değeri, talep) kalıyor. Birbirine karşıt olan bu iki kuvveti kim uzlaştıracak? Bunları birbirine uygun hale getirmek için ne yapmalı? Bunlar arasında sadece bir kıyas noktası bile kurulabilir mi?

M. Proudhon : "Böyle bir nokta elbette vardır: bu da serbest iradedir. Arz ile talep arasındaki, faydalılık ile görüş arasındaki bu mücadeleden sonuç olarak çıkacak olan fiyat, ilâhî (sonsuz) adaletin ifadesi olmıyacaktır." diye haykırıyor. M. Proudhon bu karşı düşünceyi geliştirmeye devam ediyor:

"Serbest bir alıcı sıfatıyla ben kendi ihtiyacımın, şey'in uygun olup olmadığının, o şey'e vermek istediğim fiyatın yargıcıyım. Öbür taraftan serbest üretici sıfatıyla siz, gerçekleştirme araçlarının sahibisiniz ve bunun sonucu olarak da giderlerinizi azaltma gücünüz vardır."[14]

Ve talep veya değişim değeri, görüş ile bir ve ayni olduğuna göre M. Proudhon:

"Kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki karşıtlığı doğuranın, insanın **serbest iradesi** olduğu ispat edilmiştir. Serbest irade varolmağa devam ettikçe bu kar-

---

Anderson, An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce from the Earliest Accounts to the Present Time, London, 1764.]

[14]C. I, s. 41.

şıtlığı nasıl çözmeli? Ve insanı feda etmek yerine bu çelişmeyi nasıl feda etmeli?"[15] diyor.

Böylece görülüyor ki bir çıkış yolu yoktur. Ortak ölçüleri olmayan iki kuvvet arasında, faydalılık ile görüş (değerlendirme) arasında, serbest alıcıyla serbest üretici arasında bir mücadele vardır.

Olaylara biraz daha yakından bakalım.

Arz sadece faydalılığı, talep sadece görüşü (değerlendirmeyi) göstermez. Talep eden de belli bir ürünü veya bütün ürünleri temsil eden bir alâmeti yani parayı arz etmez mi ve arz eden sıfatıyla bu, M. Proudhon'a göre, faydalılığı veya kullanım değerini temsil etmez mi?

Arz eden ayni zamanda, belli bir ürünü veya bütün ürünleri temsil eden bir alâmeti yani parayı talep etmez mi? Ve o, böylece görüşün (değerlendirmenin), görüşe göre değerin veya değişim değerinin temsilcisi olmaz mı?

Talep ayni zamanda bir arzdır, arz ayni zamanda bir taleptir. Böylece M. Proudhon'un sadece arz ile talebten birini faydalılık ile, öbürünü görüş (değerlendirme) ile bir ve ayni kılmak olan karşı düşüncesi sadece gereksiz bir soyutlama üzerine dayandırılmış olur.

M. Proudhon'un kullanım değeri dediği şeyi başka iktisatçılar, onun kadar haklı olarak, görüş değeri diye isimlendiriyorlar. Sadece Storch'u anmak yeter.[16]

Ona göre **ihtiyaçlar,** ihtiyaç duyduğumuz şeylerdir; **değerler,** bizim değer atfettiğimiz şeylerdir. Şeylerin çoğunun, ancak, görüşün doğurduğu ihtiyaçları giderdikleri için değerleri vardır. İhtiyaçlarımızın görüşümüzdeki değeri değişebilir; şu halde bu şeylerin ihtiyaçlarımızla

---

[15] C. I, s. 41.

[16] Cours d'économie politique, Paris, 1823, s. 48, 49. [Referansın tamamı şöyledir: H. Storch, Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. C. I-IV, Paris, 1823.]

ilişkisinin ifadesinden ibaret olan faydalılığı da değişebilir. Bizzat tabiî ihtiyaçlar devamlı olarak değişmektedir. Gerçekten çeşitli halkların başlıca yiyeceklerini teşkil eden şeylerden daha çeşitli hiç bir şey var mıdır?

Çatışma, faydalılık ile görüş (değerlendirme) arasında değildir; arz edenin talep ettiği satış değeri ile, talep edenin arz ettiği satış değeri arasındadır. Ürünün değişim değeri, her defasında birbirini tutmayan bu değerlendirmelerin (baha biçmelerin) sonucu olarak doğar.

Son analizde arz ile talep, üretim ve tüketimi, ama bireysel değişimler üzerine kurulmuş olan üretim ve tüketimi, bir araya getirirler.

Arz edilen ürün bizatihi (kendiliğinden) faydalı değildir. Onun faydalılığını tayin eden, tüketicidir. Ve malın faydalılığı kabul edildiği zaman bile, bu, sadece faydalılığı göstermez. Üretim seyrinde o ürün, hammaddeler, işçilerin ücretleri vs. gibi hepsi de satış değerleri olan, bütün üretim giderleri karşılığında değişilmiştir. Şu halde ürün, üreticinin gözünde bir satış değerleri toplam miktarını temsil eder. Onun arz ettiği sadece faydalı bir şey değil, fakat bir de ve her şeyden önce bir satış değeridir.

Talebe gelince, bu, ancak emrinde değişim araçları bulunmak şartıyla etkili olabilecektir. Bu değişim araçları bizzat üründürler, satış değeridirler.

Öyleyse arz ile talepte bir tarafta satış değerlerine mal olmuş bir ürünü ve satmak ihtiyacını, diğer tarafta satış değerlerine mal olmuş değişim araçlarını ve satın alma isteğini buluruz.

M. Proudhon serbest alıcıyı, serbest üreticinin karşısına koyuyor. Birine ve ötekine sırf metafizik nitelikler izafe ediyor. Ona "kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki karşıtlığı doğuranın, insanın serbest iradesi olduğu ispat edilmiştir" dedirten budur.[17]

Üretici, iş-bölümü ve değişim üzerine kurulmuş bir toplumda üretim yaptığı andan itibaren (bu, M. Poudhon'un varsayımıdır) [ürününü -ç.] satmak zorundadır. M. Proudhon üreticiyi üretim araçlarının sahibi yapıyor; fakat bu üretim araçlarının serbest iradeye bağlı olmadığında bizimle aynı düşüncede olacaktır. Bundan başka bu üretim araçlarının birçoğu onun dışardan edindiği ürünlerdir ve çağdaş üretimde o, istediği miktarı üretmekte bile serbest değildir. Üretici kuvvetlerin fiilî gelişme derecesi, onu şu veya bu ölçüde üretim yapmaya mecbur bırakır.

Tüketici de üreticiden daha serbest değildir. Onun vereceği kararlar, elindeki araçlara ve kendi ihtiyaçlarına bağlıdır. Bunların her ikisi onun, sosyal kuruluşun bütününe bağlı olan sosyal mevkii tarafından tayin edilir. Gerçekten hem patates satın alan işçi ve hem de dantelâ satın alan kapatma kadın, her ikisi de kendi görüşlerine ve kararlarına uyarlar. Fakat bunların verdikleri kararlar arasındaki farkı, dünyada işgal ettikleri ve gene sosyal kuruluşun ürünü olan mevkiler arasındaki fark izah eder.

İhtiyaçlar sisteminin bütünü, değerlendirme (görüş) üzerine mi, yoksa bütün üretim kuruluşuna mı dayanır? Çoğu zaman ihtiyaçlar doğrudan doğruya üretimden veya üretime dayanan bir durumdan doğar. Dünya ticareti hemen tamamen, bireysel tüketimin değil fakat üretimin ihtiyaçları etrafında döner. Başka bir örnekle gösterelim, avukatlara olan ihtiyaç, belli bir mülkiyet gelişmesinin yani üretimin gelişmesinin ifadesinden başka bir şey olmayan belli bir medenî kanunu varsaymaz mı?

Az önce işaret ettiğimiz unsurları, arz ile talep ilişkisinden tasfiye etmiş olmak M. Proudhon'a yetmiyor.

---

[17][C. I, s. 41.]

O, bütün üreticileri bir tek üretici halinde, bütün tüketicileri bir tek tüketici halinde kaynaştırmakla soyutlamayı en son sınırlarına kadar götürür ve bu hayalî iki kişi arasında bir mücadele kurar. Fakat gerçek dünyada olaylar başka türlüdür. Ürün arzedenler arasındaki rekabet ve ürün talep edenler arasındaki rekabet, alıcılarla satıcılar arasındaki, sonucu satış değeri olan, mücadelenin zorunlu bir kesimini teşkil eder.

M. Proudhon rekabeti ve üretim maliyetini tasfiye ettikten sonra, arz ve talep formülünü kolayca bir saçmalığa indirgeyebilir.

Diyor ki "Arz ve talep sadece, kullanım değeri ile değişim değerini karşı karşıya getirmeye ve bunların uzlaşmaya götürülmesine yarayan iki merasim şeklidir. Bu ikisi, iki elektrik kutbudur ki birbirlerine bağlandıkları zaman değişim denilen kaynaşma olayını üretmeleri gereklidir."[18]

Değişimin, tüketiciyi tüketim malına tanıtan sırf bir merasim şeklinden ibaret olduğu da pekâlâ söylenebilirdi. Bütün ekonomik ilişkilerin, yakın tüketime aracı olarak hizmet eden merasim şekilleri oldukları da pekâlâ söylenebilirdi. Arz ile talep, belli bir üretimin ilişkileridir ve bu bakımdan münferit değişimlerden fazlalıkları veya noksanlıkları yoktur.

Öyleyse M. Proudhon'un diyalektiği neden ibarettir? [Onun diyalektiği -ç.] kullanım değerinin ve değişim değerinin yerine; arz ve talebin yerine; azlık ve bolluk, faydalılık ve değerlendirme (görüş) [gibi -ç.], her ikisi de **serbest irade şövalyeleri** olan **bir tek** üretici ve **bir tek** tüketici gibi soyut ve çelişik kavramlar koymasından ibarettir.

Peki, onun amacı neydi?

---

[18] C. I, s. 49, 50.

Kullanım değeri ile değişim değerinin sentezi olarak, evvelce bir kenara bırakmış olduğu unsurlardan birini, **üretim maliyetini** daha sonra işe yeniden sokma yolunu kendisi için hazırlamaktı. Ve böylece, onun gözünde üretim maliyeti, **yapma değeri** veya **kurulmuş değeri** teşkil eder.

İKİ

KURULMUŞ DEĞER VEYA YAPMA(SENTETİK) DEĞER

"(SATIŞ) değeri, ekonomik yapının kilit taşıdır." '**Kurulmuş**' değer ekonomik çelişmeler sisteminin kilit taşıdır.

Öyleyse, M. Proudhon'un ekonomi politikteki biricik buluşu olan bu '**kurulmuş değer**' nedir?

Faydalılık bir defa kabul edilince, değerin kaynağı emek olur. Emeğin ölçüsü, zamandır. Ürünlerin nispî değerini, onların üretilmesi için kullanılması gerekmiş olan emeğin zaman süresi tayin eder. Fiyat, bir ürünün nispî değerinin para ile ifadesidir. Nihayet bir ürünün **kurulmuş** değeri, o ürüne katılmış olan emek zamanı tarafından kurulmuş bulunan değerden ibarettir.

Tıpkı A. Smith **iş bölümünü** keşfetmiş olduğu gibi M. Proudhon da 'kurulmuş değer'i keşfetmiş olmak iddiasındadır. Bu, tam 'bilinmeyen bir şey' değildir, fakat kabul etmek gerekir ki ekonomi bilimindeki hiç bir keşifte de bilinmeyen bir şey yoktur. Buluşunun bütün önemini hisseden M. Proudhon bir taraftan da bunun övüncünü hafifletmeye çalışıyor: "Okuyucuyu kendisinin orijinallik iddiaları üzerinde rahatlatmak ve çekingenlikleri yüzünden yeni düşüncelere yatkın olmayan zihinlerle barışmak" amacıyla bunu yapıyor.

Fakat kendisinden önce gelenlerin her birinin, değerin anlaşılması konusundaki katkılarının hakkını verirken o, en büyük payın, aslan payının kendisine düştüğünü yüksek sesle itiraf etmek zorunda kalıyor.

"Yapma (sentetik) değer fikri A. Smith tarafından müphem bir tarzda fark edilmişti. Fakat bu değer fikri A. Smith'de tamamen sezgiye dayanır; oysa toplum, adetlerini sezgilere göre değiştirmez; toplum, kararlarını ancak olayların emrine uyarak verir. Antinominin (karşıt kavramların) daha duyulabilir ve daha açık anlatılması gerekiyordu; J. B. Say bunun başlıca açıklayıcısı oldu."[19]

Yapma (sentetik) değerin keşfinin bütün hikâyesi işte budur: müphem sezgi A. Smith'in, antinomi J. B. Say'ın, kurucu ve 'kurulmuş' gerçek ise M. Proudhon'un. Kimse yanılmasın: Say'den M. Proudhon'a kadar bütün öteki iktisatçılar antinominin tekerlek izinden yürümekten başka bir şey yapmamışlardır.

"Kırk yıldan beri bu kadar aklı başında insanın bu kadar basit bir düşünceye karşı çırpınmaları inanılmaz bir şeydir. Fakat hayır, **değerlerin karşılaştırılması (kıyaslanması), aralarında hiç bir kıyaslama noktası ve ortak bir**

---

[19] [C. I, s. 66.]

ölçü birliği olmadan gerçekleşmektedir. İşte 19. Yüzyılın iktisatçıları herkese karşı, devrimci eşitlik teorisini savunmaktan çok bunu savundular. Gelecek kuşaklar buna ne diyecekler?"[20]

Böyle keskin bir şekilde, üzerine basılarak sözü edilen gelecek kuşaklar, kronoloji üzerinde ortalığı karıştırmakla işe başlıyacaklar. Kendi kendilerine soracaklardır: öyleyse Ricardo ve okulu, 19. Yüzyıl iktisatçıları değil midirler? "Metaların nispî değerinin, sadece, onların üretiminin gerektirdiği emek miktarına bağlı olduğu" ilkesini koyan Ricardo sistemi 1817'ye kadar gider. Ricardo, İngiltere'de Restorasyon devrinden beri hâkim olan bir okulun başıdır.[21] Ricardo doktrini, bütün çağdaş burjuvaziyi kesin ve amansız bir tarzda özetler. "Gelecek kuşaklar buna ne diyecekler?" M. Proudhon Ricardo'yu hiç tanımamış, demiyeceklerdir; çünkü o, Ricardo'dan uzun uzun bahsediyor, sözü her zaman ona getiriyor, ve onun bütün söylediklerinin "değersiz ve karmakarışık bir yığın" olduğu sonucuna varıyor. Gelecek kuşaklar bu işe karışırlarsa, belki de, okuyucularının İngilizlerden duyduğu korkuyu tahrik etmekten çekinen M. Proudhon'un, bunun yerine, Ricardo'nun düşüncelerinin sorumlu editörü kesildiğini söyliyeceklerdir. Ricardo'nun bilimsel bir şekilde şimdiki toplumun, burjuva toplumunun teorisi olarak açıklamış bulunduğu teoriyi M. Proudhon'un "geleceğin devrimci teorisi" diye vermesini ve böylece Ricardo ve okulunun antinominin bir tek yanının değişim değerinin, bilimsel formülü olarak kendisinden çok önce gösterdiği şeyi Proudhon'un faydalılık ile değişim değeri arasındaki antinominin çözümü diye almasını çok safça

[20]C. I, s. 68.

[21][Söz konusu dönem Napolyon Savaşlarının sona ermesinden ve Bourbon Sülâlesinin 1815'te Fransa'da yerini yeniden almasından sonra başlar.]

bulacaktır. Fakat gelecek kuşakları bir yana bırakalım ve M. Proudhon'u kendinden önce gelen Ricardo ile karşı karşıya koyalım. Bu yazarın değer doktrinini özetleyen birkaç parçasını veriyoruz: "Değişim değerinin ölçüsü, bu ölçü için mutlaka gerekli olmakla beraber, faydalılık değildir.[22]

"Şeyler [metalar -ç.], bir defa, kendi başlarına faydalı olarak tanındıktan sonra, değişim değerlerini iki kaynaktan, az sayıda olmalarından (nedretlerinden) ve onları edinmek için gerekli olan emek miktarından alırlar. Değeri, sadece azlıklarına (nedretlerine) dayanan şeyler vardır. Bu şeylerin miktarını hiç bir emek çoğaltamıyacağından, miktarlarının daha fazla bollaşması sonucu olarak bunların değeri düşürülemez. Değerli heykeller ve tablolar vs. böyledir. Bunların değeri sadece, bu gibi şeylere sahip olmak isteyenlerin güçlerine, zevklerine ve kaprislerine bağlıdır.[23]

"Bununla beraber bu gibi şeyler her gün mübadele edilen metaların ancak çok küçük bir kısmını teşkil eder. Malik olmak istenilen şeylerin çoğu sanayi ürünü olduğundan, bunların sayıları sadece bir ülkede değil birçok ülkede, bunları yaratmak için gerekli olan hüner her istenildiği zaman kullanılarak, sınırlarını tayin etmek hemen hemen imkânsız olan bir derecede çoğaltılabilir.[24] Öyleyse metalardan, onların değişim değerlerinden ve nispî fiyatlarını düzenleyen ilkelerden bahsettiğimiz zaman sadece miktarları insanın çalışması ile çoğalabilen, üretimlerini rekabetin teşvik ettiği ve hiç bir kösteğin kısmadığı metaları göz önünde tutuyoruz, demektir."[25]

Ricardo "bütün değişim değerlerinin ilk kaynağını

[22] Principes de l'économie politique, etc., traduits de l'anglais par F. S. Constancio, Paris, 1835, C. I, s. 3.

[23] Adı geçen eser, C. I, s. 4, 5.

[24] Adı geçen eser, C. I, s. 5.

[25] C. I, s. 5.

hayli doğru olarak belirlemiş" olduğu kanısında bulunduğu A. Smith'i anıyor.[26] "İnsanın çalışmasının istediği gibi çoğaltamadığı şeyler müstesna, bütün şeylerin değişim değerlerinin esası, gerçekte, böyle (yani emek zamanı) olması ekonomi politikte en önemli bir doktrindir; çünkü bu bilimde bu kadar yanlışlığın doğmuş olmasının ve bu kadar değişik görüşlerin meydana gelmesinin, **değer** kelimesine müphem ve az doğru anlamlar verilmiş olmasından başka kaynağı yoktur.[27] Bir şeyin değişim değerini düzenleyen, onun içinde tespit edilmiş bulunan emek miktarı ise, bunun sonucu olarak, emek miktarındaki her artışın zorunlu olarak bu emeğin kullanıldığı şeyin değerini yükseltmesi ve emek miktarındaki her azalmanın fiyatı düşürmesi gereklidir."[28]

Ricardo daha sonra A. Smith'i:

1° "Değere emekten başka, bazan buğdayın değeri bazan bir şeyin satın alabileceği emek miktarı gibi, bir ölçü vs. vermekle".[29]

2° Toplumun, sermaye birikiminden ve toprak mülkiyetinden önceki ilkel ve kaba durumuna uygulanmasında sınırlı davranmakla beraber, bu ilkeyi kayıtsız kabul etmiş olmakla"[30] suçluyor.

Ricardo, toprak mülkiyetinin yani rantın, besin maddelerinin nispî değerini değiştiremiyeceğini ve sermaye birikiminin, üretimleri için kullanılan emeğin nispî miktarları tarafından tayin edilen nispî değerler üzerinde ancak geçici salınımlı (oscillatoire) bir etki yapabileceğini göstermeye sıkı sıkıya sarıldı. Bu tezi desteklemek için

---

[26] Smith, C. I, Bölüm 5. [Referansın tamamı şöyledir: Adam Smith, An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Londra, 1896.]

[27] C. I, s. 8.

[28] C. I, s. 8.

[29] C. I, s. 9, 10.

[30] C. I, s. 21.

kendi ünlü toprak rantı teorisini verir, sermayeyi bileşenlerine ayrıştırır ve buradan, [sermayenin içinde -ç.], son analizde, birikmiş emekten başka bir şey bulunmadığı sonucuna varır. Bundan sonra bütün bir ücret ve kâr teorisini geliştirir ve ücret ve kârın, ürünün nispî değeri üzerinde hiç etki yapmadan, birbiriyle ters orantılı olarak yükselip alçaldığını ispat eder. O, sermayelerin birikmesinin ve bu sermayelerin mahiyetlerinin değişik olmasının da (sabit sermayeler ve mütedavil sermayeler), ücret hadleri gibi, ürünlerin nispî değerleri üzerinde yapabileceği etkiyi ihmal etmez. Ricardo'nun ilgilendiği başlıca problemler, bunlardır. O, "Emekte yapılan her tasarruf bir metaın nispî değerini[31] düşürmekten geri kalmaz; bu tasarruf ister bu şeyin yapımı için gerekli emekte, ister bu üretimde kullanılmış olan sermayenin teşekkülü için gerekli emekte yapılmış olsun durum değişmez.[32] Bunun sonucu olarak bir iş günü bir insana ayni miktarda balık, başka bir insana da o kadar av hayvanı sağlamakta devam ettiği sürece her birinin kendine ait tabiî fiyat haddi ayni kalacak ve ücretlerdeki ve kârdaki değişiklik ne olursa olsun ve sermaye birikiminin etkilerine rağmen durum değişmeyecektir.[33] Biz emeğe, şeylerin değerinin temeli; ve onların üretimi için gerekli olan emek miktarına, değişimde başka şeylere karşı verilmesi gereken metaların kendilerine ait miktarları tayin eden kaide (ölçü) gözüyle baktık; fakat metaların yürürlükteki fiyatlarından, bu ilkel ve tabiî fiyattan tesadüfî ve geçici bazı sapmaların olacağını

[31]Bilindiği gibi Ricardo, bir metaın değerini üretimi için gerekli emek miktarıyla belirler. Bununla beraber, kapitalist üretim tarzı dahil, meta üretimi üzerine kurulmuş her üretim tarzında yürürlükte olan değişim şekli sebebiyle bu değer doğrudan doğruya emek miktarıyla değil, fakat başka bir metaın miktarıyla ifade edilir. Para olsun olmasın başka herhangi bir metaın miktarıyla ifade edilen meta değerine Ricardo, o metaın nispî değeri adını veriyor. — **F. Engels'in 1885 Almanca baskısına notu.**

[32]C. I, s. 28.

[33]C. I, s. 32.

inkâr etmeyi istemedik.[34] Şeylerin fiyatlarını düzenleyen, sık sık ileri sürüldüğü gibi arz ile talep arasındaki oran değil, son analizde, üretim giderleridir."[35]

Lord Lauderdale değişim değerinin, arz ve talep kanununa veya talebe göre azlık veya bolluğa göre, alabileceği değişik biçimleri işleyip geliştirmişti. Ona göre bir şeyin değeri, miktarı azaldığı zaman veya talep arttığı zaman yükselebilir; bu değer, o şeyin miktarının artması ile orantılı olarak veya talebin azalmasıyla orantılı olarak azalabilir. Böylece bir şeyin değeri sekiz değişik sebebin, yani o şeye uygulanan dört sebep ile, onun değerini ölçmeye yarayan başka bir metaa veya paraya uygulanan dört sebebin işlemesiyle değişebilir. Ricardo bunu şöyle reddediyor:

"Bir özel kişinin veya bir şirketin **tekelinde** olan ürünler, Lord Lauderdale'in koyduğu kanuna uygun olarak değer değiştirirler: bunların değerleri, daha büyük miktarda arz edildikleri oranda düşer, onları edinmek isteyen alıcıların gösterdikleri istekle birlikte yükselir. Bunların fiyatının, tabiî değerleri ile zorunlu hiç bir ilişkisi yoktur. Fakat satıcılar arasında rekabet konusu olan ve miktarları mutedil sınırlar içinde artabilecek olan şeylere gelince, bunların fiyatı talebin ve arz edilen miktarın durumuna değil, fakat kesin olarak üretim giderlerinin yükselmesine bağlıdır."[36]

Ricardo'nun bu kadar özlü, bu kadar açık, bu kadar sade dili ile, M. Proudhon'un, nispî değerin emek zamanı ile belirlenmesine varmak için harcadığı belâgat çabaları arasında kıyaslama yapmak özenini okuyucuya bırakacağız.

Ricardo bize burjuva üretiminin, değeri meydana ge-

---

[34] Adı geçen eser, C. I, s. 105.
[35] C. II, s. 253.
[36] C. II, s. 259.

tiren, gerçek hareketini gösterir. M. Proudhon bu gerçek hareketi bir yana bırakarak, gerçek hareketin ifadesinden başka bir şey olmayan ve Ricardo tarafından o kadar iyi bir şekilde açıklanmış bulunan, sözde yeni bir formüle uygun olarak dünyayı düzenlemek amacıyla yeni yollar icad etmek için çırpınıyor. Ricardo, mevcut toplumun, değeri nasıl kurduğunu bize göstermek için, çıkış noktasını mevcut toplumun içinden alıyor; M. Proudhon, bu değer aracılığı ile yeni bir sosyal dünya kurmak için, çıkış noktası olarak kurulmuş değeri alıyor. M. Proudhon'a göre, kurulmuş değer, devrini yapmalı ve bu değerlendirme tarzına göre zaten tamamen kurulmuş bulunan bir dünyanın yeniden kurucusu haline gelmelidir. Ricardo'ya göre değerin emek zamanı ile tayini, değişim değerinin kanunudur; M. Proudhon'a göre ise bu, kullanım değeri ile değişim değerinin sentezidir. Ricardo'nun değerler kanunu, mevcut ekonomik hayatın bilimsel izahıdır; M. Proudhon'un değerler teorisi Ricardo'nun teorisinin ütopik izahı, yorumudur. Ricardo, formülünün doğruluğunu, bu formülü bütün ekonomik ilişkilerden çıkararak ve bütün olayları, hattâ ilk bakışta o formülünü yalanlıyor gibi görünen toprak rantı, sermaye birikimi ve ücretlerin kârlarla münasebeti gibi olayları bile bu yolla açıklayarak, kurar. Onun doktrinini bilimsel bir sistem yapan, işte tam, budur. Ricardo'nun bu formülünü tamamen keyfî bir varsayımla yeniden keşfeden M. Proudhon bundan sonra, örnekler, var olan uygulamalar, kendi canlandırıcı düşüncesinin gerçekleşme başlangıçları olarak geçirmek için tahrif ettiği soyut ekonomik gerçekler aramak zorunda kalıyor.[37]

Şimdi M. Proudhon'un, emek zamanı tarafından, kurulmuş değerden çıkardığı sonuçlara geçelim:

---

[37] Bu kitabın 86. sayfasında "Değerin Nispîliği Kanununun Uygulanması" konusuna bakınız.

— Belli bir emek miktarı, bu aynı emek miktarı tarafından yaratılmış olan ürün ile eşdeğerdedir.

— Her bir günün emeği, başka bir günün emeği değerindedir; yani, eğer miktarlar eşitse, bir insanın emeği başka bir insanın emeği değerindedir; aralarında nitelik farkı yoktur. Aynı miktar çalışma ile bir insanın ürünü, başka bir insanın ürünü ile mübadele edilebilir. Bütün insanlar eşit bir çalışma zamanı için, eşit bir para alan ücretli işçilerdir. Tam bir eşitlik, değişimleri düzenler.

Bu sonuçlar, kurulmuş veya emek zamanı tarafından belirlenmiş değerin kesin, tabiî sonuçları mıdır?

Bir metaın nispî değeri, onu üretmek için gereken emek miktarı tarafından belirleniyorsa, bunun tabiî sonucu olarak emeğin nispî değeri yani ücret de, ücreti üretmek için ihtiyaç duyulan emek miktarı tarafından belirleniyor demektir. Ücret, yani emeğin nispî değeri veya fiyatı böylece, işçinin bakımı ve geçimi için zarurî olan her şeyi üretmek için gerekli olan emek zamanı tarafından belirlenir. "Şapka üretiminin maliyet fiyatını düşürün, bunların fiyatları da sonunda yeni tabiî fiyatlarına düşecektir, bunlara olan talep iki, üç, dört misline çıksa da durum değişmiyecektir. İnsanların yaşama, geçim giderlerini, hayatı sürdüren yiyecek ve giyeceklerin tabiî fiyatlarını düşürerek, indirin; ücretler de, işçilere karşı talep çok büyük ölçüde artmış olsa bile, düşecektir."[38]

Ricardo'nun kullandığı dil, şüphesiz, son derece siniktir. Şapkaların yapım giderleri ile insanların bakım ve geçim giderlerini aynı düzeye koymak, insanları şapkaya çevirmektir. Fakat bu sinikliği görüp haykırmayın. Siniklik, olayları anlatan kelimelerde değil, olaylardadır. Droz, Blanqui, Rossi gibi Fransız yazarları ve başkaları

[38]Ricardo, C. II, s. 253.

insancıl bir laf ebeliği etiketini göz önünde tutmaya çalışmakla İngiliz iktisatçılarına üstünlük sağladıklarını görüp gönüllerini avutuyorlar. Ricardo'yu ve okulunu kullandıkları sinik dil yüzünden kınıyorlarsa, bu, ekonomik ilişkilerin bütün çıplaklık ve kabalıklariyle açıklandıklarını, burjuvazinin sırlarının ortaya çıkarıldığını görmek kendilerini kızdırdığı içindir.

Özetliyelim: bizzat kendisi bir meta olan emek, emek metaını üretmek için gerekli olan emek zamanı ile ölçülür. Bu emek metaını üretmek için neye ihtiyaç vardır? Emeğin devamlı bakım ve muhafazası yani işçiyi sağ ve neslini üretecek durumda tutmak için vazgeçilmez olan şeyleri üretmek için gerekli olan emek zamanına. Emeğin tabiî fiyatı, asgarî ücretten başka bir şey değildir.[39]

Yürürlükteki ücret haddi bu tabiî fiyatın üstüne yükselirse, bu, M. Proudhon'un bir ilke olarak koyduğu değer kanununa, arz ile talebin değişen nispetlerinin sonuçları bir karşı ağırlık olarak çıktığı içindir. Fakat asgarî ücret, gene de, yürürlükteki ücret haddinin etrafında salındığı ve yöneldiği merkezdir.

Böylece, emek zamanı tarafından ölçülen nispî değer, M. Proudhon'un düşündüğü gibi proletaryanın kurtuluşunun devrimci teori'si değil, ister istemez, işçinin çağdaş köleliğinin formülüdür. Şimdi bir değer ölçüsü olarak

---

[39] İş-gücünün tabiî yani normal fiyatının asgari ücretle yani işçinin yaşaması ve üremesi için mutlaka vazgeçilmez olan yaşama araçlarının değerinin eşdeğeriyle mutabık olduğu tezi ilk defa tarafımdan Sketches for a Critique of Political Economy'de (Deutsch-Französische Jahrbücher, Paris 1844) ve The Condition of the Working Class in England in 1844'de ileri sürülmüştü. Burada görüldüğü gibi Marx, tezi o zaman kabul etti. Lassalle, bunu ikimizden aldı. Bununla beraber gerçekte ücretler asgariye yaklaşmak eğilimine sahipseler de yukardaki tez yanlıştır. Emeğin muntazaman ve ortalama olarak değerinden daha aşağı para alması gerçeği, emeğin değerini değiştiremez. Marx, Kapital'de bu tezi hem doğru olarak koymuş (İş-gücünün alınıp satılması, kesim'i), hem de (Yirmibeşinci Bölüm: Kapitalist Birikimin Genel Kanunu) kapitalist üretime iş-gücünün fiyatını değerinin gittikçe daha fazla aşağısına düşürmek imkânını veren şartları tahlil etmiştir. — **F. Engels'in 1885 Almanca baskısına notu.**

emek zamanının uygulanmasının mevcut sınıf karşıtlıkları ve ürünün bizzat işçi ile birikmiş emeğin sahibi arasındaki eşit olmayan dağılımı ile ne derece bağdaşmaz olduğunu görelim:

Herhangi bir ürünü, örneğin keten bezini alalım. Bu ürün belli bir emek miktarını ihtiva eder. Bu ürünü yaratmak için iş birliği yapmış olanların karşılıklı durumu ne olursa olsun bu emek miktarı hep aynı olacaktır.

Başka bir ürünü, keten kumaş ile ayni miktar emek gerektirmiş olan, çuha'yı alalım.

Bu iki ürün arasında bir değişim olmuşsa, eşit emek miktarları değişilmiş demektir. Bu eşit emek miktarları değişilirken üreticilerin karşılıklı durumları değiştirilmiş olmaz; nasıl ki işçilerin ve fabrikatörlerin kendi aralarındaki durumlarında da bir değişiklik meydana getirilmiş olmaz. Emek zamanları ile ölçülen ürünlerin bu değişiminin bütün üreticilere eşit ücret ödenmesi sonucunu vereceğini söylemek, ürüne katılma eşitliğinin değişimden önce mevcut bulunduğunu varsaymaktır. Çuhanın keten kumaş karşılığında değişilmesi tamamlandığı zaman, çuha üreticileri keten kumaşta, daha önce çuhada paylaşmış bulunduklarına eşit bir oranda, pay sahibi olacaklardır.

M. Proudhon'un kuruntusunu, nihayet karşılıksız bir varsayım olabilecek olanı bir sonuç diye alması meydana getirmiştir.

Daha ileri gidelim:

Değer ölçüsü olarak emek zamanı, en azından, günlerin eş değerde olduklarını ve bir tek adamın gününün başka birinin gününün değerinde olduğunu varsayar mı? Hayır.

Bir an için sarsayılım ki bir kuyumcunun bir günü, bir dokumacının üç günü ile eşdeğerdedir. Mücevheratın değerinde, dokunmuş maddelerin değerine nispetle meydana gelecek herhangi bir değişiklik, arz ile talepteki dal-

galanmaların geçici sonucu olmadıkça, sebebini birinin veya ötekinin üretimine harcanmış emek zamanındaki azalma veya çoğalmadan alsa gerektir. Başka başka işçilerin üç çalışma günü birbirine 1: 2: 3 oranlarıyla[40] bağlı olsa, bunların ürünlerinin nispî değerindeki her değişiklik de ayni 1: 2: 3 oranlarında olacaktır. Böylece farklı çalışma günlerinin değerlerinin eşit olmamasına rağmen değerler emek zamanı ile ölçülebilir, fakat böyle bir ölçüyü uygulamak için ayrı ayrı iş günlerinin kıyaslamalı ölçüsünün elimizde olması gereklidir. Bu ölçüyü rekabet kurar.

Sizin bir saatlik emeğiniz benim bir saatlik emeğimin değerinde midir? Bu, rekabetin kararlaştıracağı bir sorundur.

Bir Amerikan iktisatçısına göre bir günlük karmaşık emeğin içinde kaç günlük basit emeğin bulunduğunu rekabet tayin eder. Karmaşık emek günlerinin basit emek günlerine bu indirgenmesi, bizzat basit emeğin bir değer ölçüsü olarak alındığını varsaymaz mı? Sadece emek miktarı, niteliğine bakmadan, değer ölçüsü görevini yapıyorsa, bu, basit emeğin sanayiin mihveri haline geldiğini önceden varsayar. İnsanın makineye tabi olmasıyla veya aşırı iş bölümüyle, emeğin eşitlenmiş bulunduğunu; insanların kendi emekleri tarafından silinip bir köşeye çekildiklerini; saatin sarkacının, iki lokomotifin hızını ölçmek için olduğu gibi iki işçinin nispî faaliyetini ölçmek için de doğru bir ölçü haline gelmiş bulunduğunu önceden varsayar. Öyleyse, bir insanın bir saatinin başka bir insanın bir saati değerinde olduğunu değil, bir saat esnasında bir insanın, bir saat esnasında başka bir insan kadar değerde olduğunu söylemeliyiz. Zaman her şeydir, insan hiç

---

[40] **Fransızca** otantik metinde bu oranlar "1, 2, 3" şeklinde yazılıdır. İngilizce çevirisinde ise yukarda yazılı olduğu gibidir. ç.

bir şey değildir. İnsan, nihayet, zamanın vücududur, yapı kafesidir. Nitelik artık önemli değildir. Her şeyi sadece nicelik kararlaştırır; saate karşı saat, güne karşı gün; fakat emeğin bu eşit kılınması, asla M. Proudhon'un sonsuz ve ölümsüz adaletinin eseri değildir. Bu, sırf ve sadece modern sanayiin bir gerçeğidir.

Otomatik bir atelyede bir işçinin işi, başka bir işçinin işinden hemen hiç ayırd edilemez; işçiler birbirlerinden ancak işleri için verdikleri zamanın uzunluğuyla ayırd edilebilirler. Bununla beraber bu nicelik farkı, belli bir görüş açısından, nitelik farkı haline gelir; şu bakımdan ki, işleri için verdikleri zaman kısmen fizik yapı, yaş ve cinsiyet gibi sırf maddî sebeplere; kısmen sabır, soğukkanlılık, gayret ve ihtimam gibi sırf pasif manevî sebeplere dayanır. Kısacası değişik işçilerin işinde bir nitelik farkı varsa, bu, ayırd edici bir özellik olmaktan uzak, olsa olsa sonuncu derecede bir nitelik farkıdır. Çağdaş sanayide durum, son analizde, buraya varır. Otomatik çalışmada gerçekleşmiş bulunan bu eşitlik üzerinedir ki M. Proudhon, gelecek zaman içinde evrensel olarak kurmayı tasarladığı eşitleştirme rendesini gezdirmektedir.

M. Proudhon'un Ricardo doktrininden çıkardığı bütün 'eşitlikçi' sonuçlar, bir temel yanlışlık üzerine kurulmuştur. O, metaların içinde maddeleşmiş emek miktarı tarafından ölçülen meta değerini, 'emeğin değeri' ile ölçülen meta değeriyle karıştırıyor. Metaların değerini ölçmekte kullanılan bu iki yol birbiriyle eşdeğerde olsaydı, bir metaın nispî değerinin onun içinde maddeleşmiş bulunan emek miktarıyla ölçüldüğü, veya satın alabileceği emek miktarıyla ölçüldüğü veya onu elde edebilecek emek miktarıyla ölçüldüğü söylenebilirdi ve bu söylenenler birbirinden farklı olmazdı. Fakat durum böyle olmaktan uzaktır. Emeğin değeri, bir değer ölçüsü olarak, başka herhangi bir metaın değerinden daha fazla işe

yaramaz. Buraya kadar söylediklerimizi, birkaç örnek daha iyi anlatmaya yetecektir.

Bir quarter buğday, bir günlük çalışma yerine iki günlük çalışmaya mal olsaydı, ilk değerinin iki misli bir değere sahip olurdu; fakat iki misli bir emek miktarını harekete getirmiş olmazdı, çünkü öncekinden daha fazla besleyici madde ihtiva etmezdi. Böylece kendisini üretmek için kullanılmış bulunan emek miktarı ile ölçülen buğdayın değeri iki misline çıkarılmış olurdu. Fakat, ya satın alabileceği emek miktarı ile veya satın alınabileceği emek miktarı ile ölçüldüğü için bu değer iki misline çıkmaktan uzak olacaktı. Öbür taraftan aynı emek, öncekinin iki misli elbise üretiyorsa bu elbiselerin nispî değeri yarı yarıya düşerdi. Fakat, iki misline çıkmış bu elbise miktarı böylece emek miktarının sadece yarısını kullanmak durumuna inmeyecek, aynı miktar emek iki misli elbise miktarına da hükmedemiyecek; çünkü elbiselerin yarısı, işçiye öncekinin aynı hizmeti etmekte gene devam edecekti.

Böylece besin maddelerinin nispî değerini emeğin değeri ile belirlemek, ekonomik gerçeklere karşı yürümektir. Bu, kısır bir döngü içinde hareket etmek, bir nispî değeri bizzat kendisi de belirlenmeye muhtaç olan başka bir nispî değer ile belirlemektir.

M. Proudhon'un iki ölçüyü, bir metaın üretilmesi için gerekli olan emek zamanı ölçüsü ile emeğin değeri ölçüsünü birbirine karıştırdığı şüphesizdir. O, "bir adamın emeği, ihtiva ettiği değeri satın alabilir" diyor. Böylece ona göre bir ürünün içinde maddeleşmiş bulunan belli bir emek miktarı, işçinin aldığı para ile yani emeğin değeri ile eş değerlidir. Aynı düşünce tarzıdır ki, ona üretim maliyetini ücretlerle karıştırtıyor.

"Ücret nedir? Buğdayın vs.nin maliyet fiyatıdır; üretime katılan her unsurun ürünün fiyatına intikal eden fiyatıdır." Daha da ileri gidelim: "Ücretler, zenginliği

meydana getiren unsurların aralarındaki nispettir." Ücret nedir? Emeğin değeridir.

Adam Smith, değer ölüsü olarak, şimdi bir metaın üretimi için gerekli emek zamanını, biraz sonra emeğin değerini alır. Ricardo, bu yanlışlığı, bu iki ölçü tarzı arasındaki aykırılığı açıkça göstererek, meydana çıkarır. M. Proudhon, A. Smith'in sadece arka arkaya koyduğu bu iki şeyi birleştirerek, yanlışlıkta A. Smith'ten daha ileri gider.

M. Proudhon, metaların nispî değerleri için bir ölçüyü, işçilerin üründen pay almaları uygun oranını bulmak veya başka bir deyişle emeğin nispî değerini belirlemek için arıyor. Metaların nispî değeri için bir ölçü bulmak üzere o, belli bir emek miktarına eşdeğer olarak o emeğin yaratmış bulunduğu ürünlerin toplam miktarından daha iyi bir şey düşünemiyor; bu yol, toplumun tamamen ücret olarak kendi ürettikleri ürünü alan işçilerden ibaret olduğunu varsaymaktan farksızdır. İkinci olarak o, çeşitli işçilerin iş günlerinin eşdeğerde oluşlarını tabiî sayıyor. Kısacası o, metaların nispî değerlerinin ölçüsünü işçilere eşit ücret ödenmesi sonucuna varmak için arıyor ve ücretlerin eşitliğini de, metaların nispî değerlerini araştırmada daha ileri gidebilmek için, kabul edilmiş bir gerçek sayıyor. Ne hayranlığa değer diyalektik!

"Say ve onu izleyen başka iktisatçılar, emek bizzat değerlendirmeye konu olduğu için, başka herhangi bir meta gibi bir meta olduğu için, emeği değerin başlıca ve tayin edici sebebi olarak ele almanın kısır bir döngü içinde hareket etmek olduğunu gördüler. Bu iktisatçılar böyle yapmakla, müsaade ederlerse söyliyeyim, harika bir dikkatsizlik gösterdiler. Emeğin bizzat bir meta gibi değil, fakat ihtiva ettiği varsayılan değerler bakımından değere sahip olduğu söylenmiştir. Emeğin değeri mecazi bir ifadedir, sonucun sebepten önceye alınmasıdır. Bu, ser-

mayenin üretkenliği gibi aynı damgayı taşıyan bir uydurmadır. Emek üretir, sermayenin değeri vardır. ... Gerekli olmayan kelimelerin cümleden bir çeşit çıkarılması yoluyla emeğin değerinden bahsedilir. ... Emek de özgürlük gibi tabiatı icabı müphem ve belirlenmemiş fakat amacıyla ve nitelik bakımından tanımlanan yani ürünü ile gerçeklik kazanan bir şeydir."[41]

"Fakat bunun üzerinde durmaya ihtiyaç var mıdır? İktisatçı (bunu M. Proudhon diye okuyunuz), şeylerin isimlerini, gerçek isimlerini değiştirdiği an güçsüzlüğünü açıkça itiraf etmiş ve kendisinin meselenin dışında kaldığını açıklamış olur."[42]

M. Proudhon'un emeğin değerini, ürünlerin değerinin 'tayin edici sebebi' yaptığını görmüş bulunuyoruz; bu, o dereceye kadar gider ki ona göre ücretler yani 'emeğin değeri'nin resmî adı, üretime katılan her unsurun ürünün fiyatına intikal eden fiyatını teşkil eder. Say'ın itirazı onu bu yüzden sıkıntıya sokar. Bir meta olarak emeğin içinde gramatik bir ifade eksikliğinden başka o, hiç bir şey görmez. Böylece emeği bir meta olarak kabul etmek esası üzerine kurulmuş bulunan mevcut toplumun bütünü, şairane bir başıbozukluk üzerine, mecazî bir ifade üzerine kurulmuş oluyor. Toplum kendisine saldıran bütün mahzurları tasfiye etmek isterse önce kulağa kötü gelen terimleri tasfiye etmeli, dili değiştirmelidir. Bu amaçla sadece Akademiye başvurup sözlüğün yeni bir baskısının yapılmasını istemesi yeter. Bütün bu gördüklerimizden sonra M. Proudhon'un, bir ekonomi politik eserinde etimoloji ve başka gramer bölümleri üzerinde uzun denemelere girişmek zorunda niçin kaldığını kolayca anlıyabiliriz. O, böylece, **servus**'un **servare**'den

41[C. I, s. 61.]
42Proudhon, C, I, s. 188.

vaktiyle nasıl türediğini bilgiççe tartışmaktadır.

Dil üzerine yazılan bu uzun yazıların gizli bir anlamı vardır, bunlar M. Proudhon'un muhakemesinin esaslı bir kısmını teşkil eder.

Emek,[43] iş gücü, alınıp satıldıkça, başka herhangi bir meta gibi bir metadır ve şu halde bir değişim değerine sahiptir. Fakat emeğin değeri veya emek metaı, buğdayın değerinin veya buğday metaının besin olarak ettiği hizmet kadar az şey üretir.

Emek, besin metalarının az veya çok pahalı olmasına, el emeği arz ve talebinin şu veya bu derecede mevcut olmasına vs. göre az veya çok 'değerde'dir.

Emek 'müphem bir şey' değildir; o, her zaman belli bir emektir. Alınıp satılan şey genel olarak emek değildir. Sadece emek, şey tarafından nitelik bakımından tanımlanmaz. Şey de emeğin özel niteliği tarafından tanımlanır ve belirlenir.

Emek, alınıp satıldığı sürece, bizzat bir metadır. Emek niçin satın alınır? "Gizil (potansiyel) olarak ihtiva ettiği varsayılan değerler için." Fakat herhangi bir şeyin bir meta olduğu söyleniyorsa onun niçin satın alındığı yani ondan çıkarılmak istenen faydalılık, onun nereye uygulanacağı artık söz konusu olmaz. O, alışveriş konusu olarak, bir metadır. M. Proudhon'un bütün muhakemesi şununla sınırlanır: emek, yakın bir tüketim malı diye satın alınmaz. Hayır, o, bir makine gibi bir üretim aleti olarak satın alınır. Bir meta olarak emeğin değeri vardır ve üretim yapmaz. M. Proudhon pekâlâ meta diye bir şeyin mevcut olmadığını, çünkü her metaın sadece faydacı bir amaçla elde edildiğini, yoksa bizzat meta olarak elde edilmediğini de söyleyebilirdi.

43[Marx'ın 1876'da N. Utina'ya verdiği nüshada 'emek' kelimesinden sonra 'iş-gücü' eklenmiştir. Bu ek, 1896 Fransızca baskısında vardır.]

M. Proudhon, metaların değerini emekle ölçerken, emek bir meta olduğu için emeğin bir değeri olduğu sürece, bu ayni ölçüden emeği hariç bırakmanın imkânsızlığını müphem bir tarzda görüyor. Bu ölçüden emeği hariç bırakmanın, asgarî ücreti yeni sarfedilmiş emeğin tabiî ve normal fiyatı haline getirmek yani toplumun mevcut durumunu kabul etmek olduğu yolunda bir kuşkusu var. Bu yüzden bu çok kötü sonuçtan uzaklaşmak için yüz geri ediyor ve emeğin bir meta olmadığını, değeri olamıyacağını iddia ediyor. Bizzat kendisinin emeğin değerini bir ölçü olarak aldığını unutuyor, onun bütün sisteminin meta olarak emeğe, trampa edilen, satın alınan, satılan, ürün karşılığı değişilen vs. emeğe, aslında işçi için yakın gelir kaynağı olan emeğe dayandığını unutuyor. Hepsini unutuyor.

Sistemini kurtarmak için, o sistemin temelini feda etmeye razı oluyor.

Et propter vitam vivendi perdere causas.[44]

Şimdi **'kurulmuş değer'**in yeni bir tanımına geliyoruz.

"Değer, zenginliği (serveti) meydana getiren ürünler arasındaki **nispet ilişkisidir**."

İlkin tesbit edelim ki, "nispî değer veya değişim değeri" ürünlerin karşılıklı olarak değişildiği bir nispet ilişkisi fikrinin varlığını gerektirir. Bu ilişkiye 'nispet lişkisi' adını vermekle nispî değerde, ifade biçiminden başka hiç bir değişiklik yapılmış değildir. Bir ürünün değerinin düşürülmesi veya yükseltilmesi, onun zenginliği meydana getiren başka ürünlerle bir 'nipet ilişkisi' içinde olmak niteliğini yok etmez.

Öyleyse, yeni bir düşünce getirmeyen bu yeni terim neden [gerekiyor -ç.]?

44[Juvenalis Stirae.]

'Nispet ilişkisi', üretimde nispîlik, arz ile talep arasındaki gerçek nispet vs. gibi başka birçok ekonomik ilişkilerin varlığını akla getirir ve M. Proudhon satış değeri ile ilgili bu açıklayıcı didaktik deyişini formüle ederken bütün bunları düşünmektedir.

İlk olarak bütün ürünlerin nispî değeri, bunlardan her birinin üretiminde kullanılmış olan karşılıklı emek miktarları tarafından belirlendiği için, bu özel duruma uygulanmış bulunan nispet ilişkileri belli bir zaman içinde imâl edilebilecek olan ve bunun sonucu olarak biri diğeriyle değişilmek için verilen karşılıklı ürün miktarlarının yerini tutar.

M. Proudhon'un bu nispet ilişkisinden ne fayda elde ettiğini görelim.

Herkes bilir ki, arz ile talep dengelendiği zaman, herhangi bir ürünün nispî değeri onun içinde maddeleşmiş bulunan emek miktarı tarafından tam ve doğru bir şekilde belirlenir ve bu nispî değer, nispet ilişkisini tam bizim ona verdiğimiz yönde ve anlamda ifade eder. M. Proudhon şeylerin ve olayların düzenini ve dizilişini ters yüz ediyor. Bir ürünün nispî değerini, içinde maddeleşmiş olan emek miktarı ile ölçmekle işe başlayınız; göreceksiniz ki arz ile talep yanılmaz bir tarzda birbiriyle denge haline gelecektir, diyor. Üretim tüketime tekabül edecek, ürün daima değişebilir olacaktır. Ürünün yürürlükteki fiyatı, onun gerçek değerini tam ifade edecektir. Herkes şöyle der: hava iyi olduğu zaman yürüyüşe çıkan birçok insan görülür; M. Proudhon böyle diyeceğine insanlarını, havanın iyi olduğuna emin olabilmek için yürüyüşe çıkarıyor.

Emek zamanı tarafından önceden belirlenmiş satış değerinin sonucu olarak, M. Proudhon'un söyledikleri ancak, aşağı yukarı şu terimlerle anlatılabilecek olan bir kanunla savunulabilir.

Ürünler, maloldukları emek zamanları arasındaki tam oranda değişilecektir. Arz ile talebin birbiriyle orantısı ne olursa olsun metaların değişimi hep, onlar taleple orantılı olarak üretilmişler gibi, olacaktır. Bırakalım M. Proudhon böyle bir kanunu formüle edip koymak işini üstüne alsın; böyle bir kanunun kanıtlarını vermek zorunluğundan biz onu kurtaracağız. Tersine o, kendi teorisini bir kanun koyucu gibi değil de bir iktisatçı olarak savunmakta israr ederse, bir metaı yaratmak için gerekli olan zamanın o metaın faydalılık derecesini tam olarak gösterdiğini ve bunun taleple olan nispet ilişkisini, şu halde toplam servet miktarı ile olan nispet ilişkisini, belirttiğini ispat etmesi gerekecektir. Bu durumda, eğer bir ürün kendi üretim maliyetine eşit bir fiyatla satılırsa arz ile talep daima dengeleşmiş olacaktır; çünkü üretim maliyetinin arz ile talep arasındaki gerçek nispeti ifade ettiği varsayılmıştır.

M. Proudhon, fiilen, bir ürünü yaratmak için gerekli olan emek zamanının o ürünün ihtiyaçlarla olan gerçek nispet ilişkisini gösterdiğini, öyle ki üretilmesi en az zamana mal olan şeylerin en yakın faydalı şeyler olduğunu vs. adım adım ispat etmeye girişmiş bulunuyor. Onun doktrinine göre lüks bir şeyin sadece üretilmiş olması bile toplumun, bir lüks ihtiyacı gidermeye imkân verecek, boş zamanı olduğunu derhal ispat eder.

M. Proudhon, tezinin tam kanıtını en yararlı şeylerin üretiminin en az zamana mal olduğunu, toplumun hep en kolay sanayiden işe başladığını ve birbirini takiben "daha fazla emek zamanına malolan ve daha yüksek ihtiyaçlara uygun düşen şeylerin üretimine giriştiğini" gözlemek ve tespit etmekte bulur.

M. Proudhon, M. Dunoyer'den toplama ve kök çıkarma sanayii —meyva toplama, yem, avcılık, balıkçılık vs.— örneğini alıyor; bu, en basit, en ucuza mal olan ve

insanın "ikinci yaradılışının ilk günü" başladığı bir sanayidir. İnsanın ilk yaratılışının birinci günü, Tanrıyı bize dünyanın ilk sanayicisi diye gösteren, Tevrat'ın ilk kitabında yazılıdır.

İşler, M. Proudhon'un hayal ettiğinden tamamen farklı bir yolda olmaktadır. Uygarlığın başladığı andan itibaren üretim, tabakalar ve sınıflar arasındaki çatışma ve nihayet birikmiş emekle şimdiki emek arasındaki çatışma üzerine kurulmaya başlar. Hiç bir çatışma olmayan yerde hiç bir ilerleme olmaz. Uygarlığın günümüze kadar izlediği kanun budur. Şimdiye kadar üretici kuvvetler, bu sınıf çatışmaları sistemi sayesinde gelişmiş bulunuyor. Şimdi bütün işçilerin bütün ihtiyaçları giderilmiş olduğu için, insanların kendilerini daha yüksek bir düzeydeki ürünlerin yaratılmasına, daha karmaşık sanayilere verebildiklerini söylemek, sınıf çatışmalarını hesap dışı bırakmak ve bütün tarihî gelişimi baş aşağı çevirmek olurdu. Bu, Roma imparatorları zamanında sunî göllerde yılan balıkları beslendiği için bütün Roma ahalisini bol bol beslemeye yetecek besin vardı demek gibi bir şeydir. Oysa tersine, Roma aristokratlarının o büyük yılan balıklarına yem diye atacak köleleri varken, Roma halkının ekmek satın alacak paraları yoktu.

Mamûl ve lüks malların fiyatı hemen hemen sürekli olarak düşerken, yiyecek fiyatları hemen hemen sürekli olarak yükselmiştir. Bizzat tarım sanayiini alalım: pamuk, şeker. kahve, vs. şaşılacak bir nispette ve devamlı olarak düşerken, buğday, et vs. gibi en vazgeçilmez şeylerin fiyatları yükselir. Besin maddeleri arasında bile enginar, kuşkonmaz, vs. gibi lüks yiyecekler bugün en zarurî yiyecek maddelerine göre nispeten daha ucuzdurlar. Zamanımızda gereksiz şeyleri üretmek, gerekli şeyleri üretmekten daha kolaydır. Nihayet, değişik tarih çağları içinde, fiyatların birbirleriyle karşılıklı nispetleri

birbirinden sadece farklı değil, hattâ birbirine zıttır. Bütün ortaçağ boyunca tarım ürünleri, sınaî mamûllere göre daha ucuzdular, yeni zamanlarda ise bunlar arasındaki ilişki ters orantılıdır. Bu, tarım ürünlerinin faydalılığı ortaçağdan bu yana azalmış demek midir?

Ürünlerin kullanılmasını, tüketicilerin kendilerini içine yerleştirilmiş buldukları toplum şartları tayin eder ve bizzat bu şartlar da sınıf çatışmaları üzerine kurulmuştur.

Pamuk, patates ve alkol en çok kullanılan şeylerdir. Patates, sıraca hastalığını meydana getirmiştir. Pamuk, keteni ve yünü büyük ölçüde kenara itmiştir; oysa yün ve keten birçok hallerde, sadece sağlık bakımından bile daha yararlıdır; nihayet alkol, her yerde gıda maddesi olarak kullanıldığı zaman genel olarak zehir diye bilindiği halde bira ve şaraba üstün gelmiştir. Bütün bir yüzyıl, hükümetler, Avrupa afyonuna karşı boş yere mücadele etmişlerdir; iktisat kuralları egemen olmuş ve emirlerini tüketime kabul ettirmiştir.

Pamuk, patates ve alkol niçin burjuva toplumunun mihveridir? Çünkü bunları üretmek için en az emek miktarına ihtiyaç vardır ve bunun sonucu olarak bunlar en düşük fiyatlara sahiptirler. En fazla tüketimi, niçin en düşük fiyat tayin eder? Bu, bu şeylerin mutlak faydalılığından, içlerinde kendiliğinden varolan faydalılıktan, bir işçi olarak bir insanın değil de bir insan olarak bir işçinin ihtiyaçlarına en yararlı tarzda uygun düştükleri kadar faydalılıklarından mıdır? Hayır. Bu, sefalet üzerine kurulmuş olan bir toplumda en ucuz ürünlerin, en büyük sayıda insanlar tarafından kullanılmak gibi önüne geçilmez bir imtiyazı olduğu içindir.

Şimdi, maliyeti en ucuz olan şeyler en çok kullanıldığı için bunların daha büyük faydası olması gerekir demek, ucuz maliyet fiyatı sebebiyle alkollü maddelerin geniş

ölçüde kullanılması onların faydasının en kesin kanıtıdır, demek olur. Bu, proletere gidip patatesin sağlık bakımından etten daha çok yararlı olduğunu söylemekle birdir; bu, şimdiki durumu kabul etmektir; kısacası bu, M. Proudhon'la birlikte mahiyetini anlamadığımız bir toplumun savunmasını yapmaktır.

Sınıf çatışmalarının sona ermiş bulunacağı, içinde artık hiç bir sınıfın bulunmıyacağı geleceğin toplumunda faydayı, üretimin gerektirdiği asgarî zaman tayin etmiyecektir; ayrı ayrı maddelerin üretimine ayrılmış olan zamanı onların sosyal faydalılık derecesi belirleyecektir.

M. Proudhon'un tezine dönelim; bir şeyin üretimi için gerekli çalışma zamanının, o şeyin faydalılık derecesinin ifadesi olmaktan çıktığı an bu ayni şeyin, içinde maddeleşmiş bulunan emek zamanı tarafından daha önce belirlenmiş olan, değişim değeri arzın talebe gerçek oranını yani M. Proudhon'un ona bağladığı nispet ilişkisini hiç düzenleyemez hale gelir.

Arzın talebe nispet ilişkisini, veya bu ürünün toplam üretim miktarına göre nispet kotasını meydana getiren, o belli ürünün üretim maliyeti fiyatına satılması değildir; üreticiye, karşılığında hiç değilse üretim maliyetini alabilmek için, belli bir metadan ne miktar üretmesi gerektiğini gösteren **arz ile talepteki değişiklikler**dir. Ve bu değişiklikler, devamlı olarak belirdikleri içindir ki sanayiin çeşitli kolları arasında devamlı bir sermaye yatırılması ve çekilmesi hareketi de vardır.

"Sermaye, talep edilmekte olan çeşitli metaların üretimine ne fazla ne eksik, tam istenen miktarda, bu gibi değişikliklerin sonucu olarak tahsis edilir. Fiyatın yükselip alçalmasıyla kârlar genel düzeyin üstüne çıkar veya altına düşer ve sermaye bu değişikliklerin yer aldığı özel istihdam alanına girmeye teşvik edilmiş veya çıkmak için uyarılmış olur. ... Büyük bir şehrin pazarla-

rına bakıp hem yerli, hem yabancı metaların nasıl düzgün olarak, zevk ve heveslerden doğan bütün talep değişikliği durumları altında veya nüfus miktarındaki değişmeler altında, çok aşırı bir arzdan doğan bolluk etkilerini veya talepe eşit olmayan bir arzdan meydana gelen korkunç fiyat yükselişlerinin etkilerini doğurmadan, istendikleri miktarlarda nasıl arzedildiklerini görünce itiraf etmeliyiz ki, sermayenin her sanayi koluna **tam istenen miktarda** ayrılması ilkesi, genellikle varsayıldığından daha etkendir."[45]

M. Proudhon, ürünlerin değerinin emek zamanı tarafından belirlendiğini kabul ediyorsa, bireysel değişimler esası üzerine kurulmuş toplumda, emeği değer ölçüsü yapan şeyin sadece dalgalanma hareketi olduğunu da kabul etmelidir. Hazır yapılmış, kurulmuş nispet ilişkisi diye bir şey yoktur, sadece kurucu bir hareket vardır.

Emek zamanı tarafından belirlenmiş değerin bir sonucu olarak nispetten bahsetmenin hangi anlamda doğru olduğunu henüz görmüş bulunuyoruz. M. Proudhon'un 'nispet kanunu' dediği bu zaman ölçüsünün, nasıl bir **nispetsizlik** kanunu haline dönüştüğünü şimdi göreceğiz.

O zamana kadar iki saatte üretilmekte bulunan şeyin bir saatte üretilmesini mümkün kılan her yeni icat, pazarda bütün benzer ürünlerin değerini düşürür. Rekabet, üreticiyi, iki saatlik çalışmanın ürününü, bir saatlik çalışmanın ürünü kadar ucuza satmaya zorlar. Rekabet, bir ürünün nispî değerinin onu üretmek için ihtiyaç duyulan emek zamanı tarafından belirlenmesi kanununu gerçekleştirir. Satış değerinin ölçüsü olan emek zamanı, bu yolla emeğin değerinin devamlı düşüşünün kanunu haline gelir. Daha fazlasını söyliyeceğiz. Sadece pazara getirilmiş bulunan metaların değil, üretim aletlerinin ve

---

[45]Ricardo, C. I, s. 105 ve 108.

bütün bir atelyenin değeri de düşecektir. Bu gerçeği vaktiyle Ricardo söylemişti: "Üretim kolaylığını durmadan artırmakla biz, önceden üretilmiş bulunan bazı metaların değerini durmadan azaltmış oluyoruz."[46] Sismondi daha da ileri gidiyor. O, emek zamanı tarafından meydana getirilmiş olan bu 'kurulmuş değer'de modern sanayiin ve ticaretin bütün çelişmelerinin kaynağını görüyor. "Ticarî değer, uzun süreler içinde, hep, değerlendirilen şeyi elde etmek için ihtiyaç duyulan emek miktarı tarafından belirlenir; ticarî değer onun fiilen malolduğu değil, gelecekte, belki de iyileştirilmiş araçlarla malolacağı değerdir; ve değerlendirilmesi güç olmakla beraber bu miktar hep rekabet tarafından, sadakatle kurulur. ... Bu zemin üzerindedir ki satıcının talebi gibi alıcının arzı da hesap ve tahmin edilebilir. Satıcı belki de bu şeyin kendisine 10 günlük emeğe mal olduğunu söyliyecektir; fakat alıcı bu şeyin bundan böyle 8 günlük emekle üretilebileceğini görürse, rekabet her iki tarafa bunu ispat ettiği takdirde, değer düşecek ve piyasa fiyatı sadece 8 gün üzerinden tespit edilmiş olacaktır. Tabiî, taraflardan her biri o şeyin faydalı, istenir olduğuna, istek olmadan satış olmıyacağına inanır, fakat fiyatın tespitinin faydalılıkla hiç bir ilişiği yoktur."[47]

Değeri tayin edenin o şeyi üretmek için kullanılan zaman değil, fakat onun üretilebileceği en az (asgarî) zaman olduğu ve bu en az zamanın rekabetle sağlandığı noktası üzerinde israrla durmak önemlidir. Bir an için varsayınız ki artık rekabet yoktur ve bunun sonucu olarak bir metaın üretimi için gerekli en az emeği doğrulayacak hiç bir araç artık yoktur; o zaman ne olacaktır? M. Proudhon'a göre, aynı şeyi üretmek için sadece bir saatlik zaman almış olan şeyin karşılığında altı misli fazla-

[46] C. II, s. 59.

[47] Etudes etc., C. II, s. 267, Brüksel baskısı.

sını istemek hakkına sahip olabilmek için o şeyin üretiminde altı saatlik emek harcamak yetecektir.

İlişkiler üzerinde durmakta israr edersek , 'nispet ilişkisi' yerine elimizde nispetsiz bir ilişki olacaktır.

Emeğin değerinin devamlı düşmesi metaların emek zamanıyla değerlendirilmesinin sadece bir yanı, sadece bir sonucudur. Fiyatların aşırı yükselmesi, aşırı üretim ve sanayi keşmekeşinin daha birçok başka niteliklerinin izahı bu değerlendirme tarzındadır.

Fakat değer ölçüsü olarak kullanılan emek zamanı hiç değilse, M. Proudhon'a bu kadar zevk veren nispî ürün çeşitliliğini doğurur mu?

Tersine, bir değer ölçüsü olarak kullanılan emek zamanının dümen suyundan tekelcilik gider ve, tekelcilik nasıl herkesin bildiği gibi üretim aletleri dünyasını istilâ ederse öylece ürünler dünyasını da istilâ eder. Sadece pamuk sanayii gibi birkaç sanayi kolunda çok hızlı bir ilerleme yapılabilir. Bu ilerlemenin tabiî sonucu, örneğin pamuklu sanayi ürünlerinin fiyatlarının hızla düşmesidir; fakat pamuk fiyatı düşerken buna kıyasla keten fiyatının yükselmesi gerekir. Bunun sonucu ne olacaktır? Ketenin yerini pamuk alacaktır. Keten, bu yolla, hemen hemen bütün Kuzey Amerika'dan sürülüp çıkarılmış bulunuyor. Ve böylece ürünlerin nispî çeşitliliği yerine elimizde pamuğun egemenliği kalmış bulunuyor.

Bu 'nispet ilişkisi'nden, geriye ne kalmıştır? Metaların, dürüst bir fiyatla satılmalarına imkân verecek nispetlerde üretilmesinden hoşlanacak dürüst bir insanın dindarca isteğinden başka hiç bir şey. İyi huylu burjuva ve insalcıl iktisatçılar, bütün çağlarda bu masum isteği ifade etmekten zevk almışlardır.

İhtiyar Boisguillebert'in söylediklerine kulak verelim :

"Metaların fiyatları, hep birbiriyle orantılı olmalıdır;

çünkü herhangi bir anda **kendilerini birbirlerine verebilmeleri için** (işte size M. Proudhon'un devamlı değişilebilirliği) ve karşılıklı olarak birbirlerini doğurabilmeleri için birlikte varolmalarını mümkün kılabilecek olan, sadece bu karşılıklı anlayıştır. ... Öyleyse zenginlik (servet) insanla insan, zanaatla zanaat vs. arasındaki bu devamlı ilişkiden başka bir şey olmadığına göre, fiyatlar arasındaki oranın uğradığı karışıklığın bu alışverişi durdurmasından başka bir yerde sefaletin sebebini aramak korkunç bir körlüktür."[48]

Bir de çağdaş bir iktisatçıyı dinleyelim :

"Üretime bağlanması zorunlu olan büyük kanun, yani değerin devamlılığını koruyabilecek olan **nispet kanunu.** ... Eşdeğerlik, teminat altında olmalıdır. ... Bütün uluslar, tarihlerinin değişik dönemlerinde birçok ticaret tüzükleri ve sınırlamalar koyarak burada açıkladığımız amaca bir dereceye kadar etki yapmayı denemişlerdir. ... Fakat insanın doğal ve kendinde var olan bencilliği, onu, bütün bu düzenleyici kuralları altüst etmeye zorlamıştır. Orantılı üretim, Sosyal Ekonomi Biliminin bütün olarak doğruluğunun gerçekleşmesidir."[49]

Fuit Troja.[50] Yeniden o kadar çok isteğin amacı haline gelmeye başlayan, arz ile talep arasındaki bu gerçek orantı çok zaman önce yok oldu; bunaklık evresine girdi. Bu orantı ancak üretim araçlarının sınırlı olduğu, değişim hareketinin çok dar sınırlar içinde yer aldığı zamanlarda mümkündü. Bu gerçek orantı, büyük sanayiin doğmasiyle sona erdi ve üretim, refah, depresyon, buhran

---

[48]Dissertation sur la nature des richesses, Daire's ed. [s. 405, 408.] [Boisguillebert'in eserine yapılan atıf, Economistes-financiers du XVIII siécle'den alınmıştır. Burada her yazar hakkında bir tarihî taslak ve yorum ve açıklayıcı not Eugène Daire tarafından yapılmıştır; Paris, 1843.]

[49]W. Atkinson, Principles of Political Economy, London 1840, s. 170. 195.

[50]Truva artık yok. ç.

durgunluk, yeniden refah vs. değişikliklerinin durmadan birbirini izleyen zincirine girmek zorunda kaldı.

Sişmondi gibi, toplumun şimdiki temelini muhafaza ederek gerçek üretim nispetine dönmek istiyenler gericidirler; çünkü tutarlı olmak için eski zamanlar sanayiinin öbür şartlarını da geri getirmek istemeleri gereklidir.

Üretimi gerçek veya az çok gerçek orantılarda tutan neydi? Bu, arza hükmeden ve arzdan önce gelen talepti. Üretim, tüketimi hemen topuklarından izliyordu. Emrindeki aletlerin gittikçe artan bir ölçüde üretim yapmaya zorladığı büyük sanayi, artık, talebi bekliyemez. Üretim tüketimden önce gelir, arz talebi zorlar.

Mevcut toplumda, bireysel değişimler üzerine kurulmuş olan sanayide bunca sefaletin kaynağı olan üretim keşmekeşi, ayni zamanda bütün ilerlemelerin de kaynağıdır.

Böylece ya biri, ya öteki:

Ya geçmiş yüzyılların gerçek orantılarını, ama bugünün üretim araçlarıyla birlikte istiyorsunuz ki, bu halde hem gerici hem hayalcisiniz.

Ya da keşmekeşsiz bir ilerleme istiyorsunuz; bu halde, üretici kuvvetleri muhafaza edebilmek için bireysel değişimlerden vaz geçmelisiniz.

Bireysel değişim, tabiî sonucu olan 'gerçek oran' ile birlikte ancak geçmiş yüzyılların küçük boyutlu sanayiine uygun düşer veya bütün sefalet ve keşmekeş katarıyla büyük boyutlu sanayie uyar.

Nihayet değerin emek tarafından belirlenmesi — M. Proudhon'un bize geleceğin canlandırıcı formülü diye verdiği formül— bu sebeple sadece, M. Proudhon'dan çok önce Ricardo'nun açık ve doğru olarak gösterdiği gibi, bugünkü toplumun ekonomik ilişkilerinin bilimsel ifadesidir.

Fakat hiç değilse bu formülün 'eşitlikçi' uygulama-

sı, M. Proudhon'a ait midir? Bütün insanları, eşit emek miktarlarını değişen, fiilî işçilere dönüştürerek toplumu islâh etmeyi ilk düşünen, o mu olmuştur? Komünistleri, her türlü ekonomi politik bilgisinden yoksun bu insanları, bu 'aptallıkta inatçı insanları', bu 'cennet rüyaları görenleri', 'proletarya sorunun çözümünü' kendisinden önce bulmadıkları için kınamak, gerçekten ona mı düşer?

İngiltere'deki ekonomi politik eğilimini yakından tanıyan herkes, o ülkedeki hemen bütün sosyalistlerin zaman zaman Ricardo teorisinin eşitlikçi uygulanmasını önerdiklerini bilmezlikten gelemez. M. Proudhon'un okuması için biz şunları analım:

Hodgskin, Political Economy, 1827;[51] **William Thompson, An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness, 1824; T. R. Edmonds, Practical Moral and Political Economy, 1828,**[52] **vs., vs..** Ve daha dört sayfa vs., vs.. Bir İngiliz komünisti olan Mr. Bray'ı[53] dinlemekle yetinelim. Onun dikkat çekici eseri **Labour's Wrongs and Labour's Remedy,** Leeds 1839'dan açık anlam taşıyan bazı parçalar verecek ve bunun üzerinde yeteri kadar duracağız; çünkü önce Mr. Bray Fransa'da henüz az tanınıyor ve sonra da onda biz M. Proudhon'un geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki tutarsız eserlerinin anahtarını bulmuş olduğumuzu sanıyoruz.

Mr. Bray şöyle diyor:

"Gerçeğe varmak için tek yol, hemen ilk ilkelere gitmektir. ... Bizzat hükümetlerin doğmuş oldukları kaynağa

---

51[Referansın tamamı şöyledir: Th. Hodgskin, Popular Political Economy, London, 1827. Eserin aslında, bu isim yanlışlıkla Hopkins olarak yazılmıştı. 1892'de Felsefenin Sefaleti'nin Almanca ikinci baskısında, Avusturyalı burjuva hukukçu Menger tarafından Marx hakkında haksız isnatlar için kullanılan bu yanlışlığı Engels düzeltti.]

52[Thompson'un ve Edmons'un kitapları Londra'da yayınlanmıştı.]

53[İsmin tamamı 'J. F. Bray'dir.]

hemen gidelim. ... Bunun kaynağına böylece gitmekle her hükümet şeklinin, her sosyal ve hükümete ait bozukluğun doğuşunu mevcut sosyal sisteme —bugünkü haliyle mülkiyet müessesesine— borçlu olduğu ve şu halde bozukluklarımızı ve sefaletimizi birden ve ebediyen sona erdirmek istersek toplumun bugünkü düzeninin toptan yıkılması gerektiğini buluruz. ... İktisatçılara karşı kendi topraklarında ve kendi silahlarıyla savaşmakla, 'hayalcilerin' ve 'nazariyecilerin' çıkardığı söylenen, o anlamsız patırtıdan kurtulmuş olacağız; onlar, bu patırtıyı bahane ederek, doğru olduğu resmen söylenmiş bulunan döşenmiş yoldan bir adım ayrılmağa cesaret edenlere hücuma çok hazır görünmektedirler. İktisatçılar muhakemelerini üzerine dayandırdıkları kabul edilmiş gerçekleri ve ilkeleri inkâr veya reddetmedikçe, bu metotla vardığımız sonuçları reddedemezler.[54]

"**Değer katan, sadece emektir.** ... Herkesin kendi dürüst çalışmasıyla elde ettiği her şey üzerinde şüphe götürmeyen bir hakkı vardır. O böylece emeğinin ürünlerini kendine mal ettiği zaman başka herhangi bir insana karşı bir adaletsizlik işlemiş olmaz; çünkü o, başka bir insanın kendi emek ürünü üzerinde ayni şeyi yapmak hakkına dokunmuş olmaz. ... Bu bütün üstünlük ve aşağılık, efendilik ve uşaklık düşünceleri ilk ilkelerin ihmaline ve bunun sonucu olarak malik olunan şeylerde eşitsizliğin doğmasına kadar izlenebilir. Ve bu eşitsizlik muhafaza edildiği sürece, bu gibi düşünceler ortadan kaldırılamıyacağı gibi bunların üzerine kurulmuş olan kurumlar da yıkılamıyacaktır. İnsanlar bugüne kadar, işlerin bugünkü gayri tabiî durumunu, yürürlükte olan eşitsizliği tahrip ederek, fakat eşitsizliğin sebebine dokunmadan tedavi etmeyi körü körüne ümit etmişlerdir; fakat

[54] Bray, s. 17 ve 41.

kısa zamanda görülecektir ki kötü hükümet bir sebep değil bir sonuçtur, yaratıcı değil yaratılandır, malik olunan şeylerin eşitsizliğinden doğmuştur; ve malik olunan şeylerin eşitsizliği ise bizim bugünkü sosyal sistemimizle ayrılamaz bir şekilde, sıkı sıkıya bağlıdır."[55]

"Yalnız en büyük üstünlükler, faydalar değil, katkısız bir adalet de bir eşitlik sisteminden yanadır. ... Her insan sonuçlar zincirinde bir halka, ama vazgeçilemez bir halkadır; bu zincirin başlangıcı sadece bir fikir ve sonu belki de bir kumaş parçasının üretilmesidir. Böylece çeşitli taraflara karşı değişik duygular beslemekte olsak da bu, emeğine karşı bir insanın ötekinden daha iyi ücret almasını gerektirmez. Bir mucit aldığı haklı para ödülüne ek olarak bizlerden her zaman sadece dehanın alabileceği şeyi, takdir dolu saygılarımızı alacaktır..."

"Emeğin ve değişimin öz tabiatında şu vardır: tam adalet, [mübadeleye katılan -ç.] her iki değişicinin sadece **karşılıklı** değil ayni zamanda **eşit** olarak da yararlanmalarını gerektirir. İnsanların birbirleriyle değişebilecekleri sadece iki şeyleri, yani emekleri ve emek ürünleri vardır. ... Eğer adil bir değişim sistemiyle iş görülmüş olsaydı, bütün maddelerin değerini **maliyet fiyatının tamamı** tayin etmiş olacak ve **eşit değerlere karşı daima eşit değerler** değişilmiş olacaktı. Örneğin, bir şapkacının bir şapka yapmak bir gününü, bir kunduracının da bir çift kundura yapmak ayni zamanını yani bir gününü alırsa ve her birinin kullandığı malzemenin ayni değerde olduğunu varsayarsak, bunlar bu maddeleri birbiriyle değişirlerse sadece karşılıklı olarak değil ama bir de eşit olarak yararlanırlar. Taraflardan her birinin sağladığı kâr, öteki için bir zarar olamaz, çünkü her biri ayni miktar emek vermiştir ve her birinin kullandığı malzeme eşit değerde-

[55]Bray, s. 33, 36 ve 37.

dir. Fakat şapkacı bir şapkaya karşı iki çift kundura elde etmişse, zaman ve malzeme değeri eskisi gibi olmak kaydıyla, değişim, besbelli, haksız bir değişim olurdu. Şapkacı kunduracıyı bir günlük emek kadar aldatmış olurdu; ve şapkacı bütün değişimlerinde böyle hareket etmiş olsaydı yarım yıllık emeği karşılığında başka bir insanın tam bir yıllık emeğinin ürününü almış olurdu. Bugüne kadar bu çok haksız değişimler sisteminden başka bir zemin üzerinde hareket etmiş değiliz: işçi kapitaliste, sadece yarım yıllık bir değer karşılığında bütün bir yılın emeğini vermiştir; ve günümüzde etrafımızda var olan servet ve kudret eşitsizliği bireylerin vücut ve zihin güçleri arasında varsayılan eşitsizlikten değil, bundan doğmuştur. Değişimlerdeki eşitsizlik, yani bir fiyata satın almak ve başka bir fiyata satmak kapitalistlerin kapitalist olmakta ve işçilerin de işçi olmakta, birinin bir zalimler sınıfı ve ötekinin bir köleler sınıfı olmakta ebediyete kadar devam etmesinin kaçınılmaz şartıdır. ... Şu halde bütün alışveriş işlemleri açıkça gösteriyor ki, kapitalistler ve mülk sahipleri çalışan insana bir haftalık emeği karşılığı, bir önceki hafta onun sırtından elde ettikleri zenginliğin sadece bir kısmını verirler; bu da ona bir şeylere karşı hiç bir şey vermemeye varır. ... Şu halde üretici ile kapitalist arasındaki bütün alışveriş işlemleri elle tutulur bir aldatmaca, sadece kaba bir komedidir; aslında bu, binlerce örnekle de görülebileceği gibi, kanuna uydurulmuş ve meşrulaştırılmış da olsa yalın bir hırsızlıktır."[56]

"Taraflar arasındaki değişimler eşit olmadıkça işverenin kazancı, işçinin kaybı olmaktan hiç geri kalmıyacaktır; ve toplum, kapitalistlerle üreticiler arasında bölünmüş kaldıkça, üreticiler kendi emekleriyle yaşadıkça ve kapitalistler bu emeğin kârı ile göbeklendikçe değişimler

---

[56]Bray, s. 45, 48, 49 ve 50.

asla eşit olamaz."

"Besbellidir ki ne çeşit hükümet kurarsak kuralım ... ahlâktan ve kardeşçe sevgiden bahsedelim ... eşit olmayan değişimlerin bulunduğu yerde karşılıklı yardım var olamaz. Değişimlerin eşitsizliği, malik olunan şeylerde eşitsizliğin sebebi olarak, bizi yiyip bitiren gizli düşmandır."[57]

"Toplumun niyet ve amacı üzerinde durup düşünmekten bir de şu sonuç türemiştir: bütün insanların çalışması ve böylece değişiciler haline gelmesi yetmez; bir de eşit değerlerin eşit değerler karşısında değişilmesi gerekir ve bir insanın kazancı asla başka birinin kaybı olmamak gerektiğine göre, değer her zaman maliyet fiyatı tarafından belirlenmelidir. Fakat görmüş bulunuyoruz ki toplumun bugünkü düzeni içinde kapitalistin ve zengin adamın kazancı hep işçinin kaybı oluyor; ve değişimlerdeki eşitsizlik var oldukça bu sonuç değişmeden, şaşmadan yer alacak ve her hükümet şekli altında fakir insan tamamen zengin insanın lütfuna terk edilmiş olacaktır; ve değişimlerin eşitliği, ancak, çalışmanın evrensel ve genel olduğu bir sosyal düzen içinde sağlanabilir. ... Değişimler eşit olsaydı bugünkü kapitalistlerin serveti, yavaş yavaş onlardan, çalışan sınıflara giderdi."[58]

"Bu eşit olmayan değişimler sistemine tahammül edildikçe bütün hükümet yükleri sırtlarından alınsa ve bütün vergiler kaldırılsa bile üreticiler bugün oldukları gibi fakir, cahil ve çilekeş olacaklardır; köklü bir sistem değişikliğinden ve emek ve değişim eşitliğinin kurulmasından başka hiç bir şey insan haklarının bu durumunu değiştiremez. ... Üreticilerin sadece bir tek gayret göstermesi gerekir ve kendi kurtuluşlarının bedelini ödemek için onlar tarafından her gayret gösterilmelidir; bu gayretin sonucu

---

[57] Bray, s. 51 ve 52.
[58] Bray, s. 53-55.

olarak onların zincirleri ebediyen koparılıp atılmış olacaktır. ... Siyasî eşitlik bir amaç olarak başarısızlığa uğramıştır, bir araç olarak da başarısızlık olmuştur."

"Eşit değişimlerin sürdürüldüğü bir yerde bir insanın kazancı başka bir insanın kaybı olamaz; çünkü o takdirde her değişim bir emek ve zenginlik fedakârlığı değil, sadece bir emek ve zenginlik aktarması olur. Böylece eşit değişimler temeli üzerine kurulmuş olan bu sosyal düzen içinde bile cimri bir adam zengin olabilirse de bunun zenginliği kendi emeğinin birikmiş ürününden fazla olmıyacaktır. Servetini değişebilir veya başkalarına verebilir ... fakat zengin bir adam çalışmayı bıraktıktan az çok uzun bir zaman sonra zengin kalmakta devam edemez. Değişimlerin eşitliğinin sağlandığı bir sistemde zenginlik şimdi olduğu gibi doğurucu ve görünüşte kendi kendini yaratıcı bir kudrete sahip olamaz; tüketimin yaratacağı boşluğu dolduramaz; çünkü servet bir defa tüketildikten sonra, emek tarafından yenilenmedikçe ebediyen kaybedilmiş olur. Bugün **kâr** ve **faiz** denilen şeyler, bu mahiyetleriyle, değişimlerin eşitliğine bağlı olarak var olamazlar; çünkü üretici ve dağıtıcı ayni şekilde ödüllenecekler ve bunların emeğinin toplam miktarı yaratılan ve tüketicinin eline götürülen malın değerini tayin edecektir..."

"Öyleyse eşit değişimler ilkesi, bizzat tabiatı icabı **genel** ve **evrensel** çalışmayı temin edecektir."[59]

İktisatçıların yönelttikleri itirazları reddettikten sonra Mr. Bray şöyle devam ediyor:

"Topluluğun sosyal sisteminin en mükemmel şeklini almayı başarması için değişik bir karakter esas ise ve gerekli karakter değişikliğini meydana getirmek ve insanı istenen daha yüksek ve daha iyi duruma getirmek için şimdiki sistem hiç bir şart ve hiç bir kolaylık taşımıyorsa

---

[59]Bray, s. 67, 88, 89, 94, 109-110.

besbellidir ki bütün şeyler ve işler ister istemez şimdi oldukları gibi kalmak zorundadırlar. ... Veya hazırlayıcı bir adım, kısmen bugünkü sistemin kısmen de istenen sistemin katıldığı bir hareket, toplumun bütün kusurları ve çılgınlıklarıyla gireceği, ve bir topluluk ve eşitlik sisteminin onlarsız yaşıyamıyacağı nitelikler ve vasıflarla bezenmiş olarak ve ileriye doğru çıkacağı bir ara dinlenme yeri bulunmalı ve kullanılmalıdır."[60]

"Bütün hareket sadece en basit şeklinde işbirliğini gerektirir. ... Her durumda değeri, maliyet fiyatı tayin edecektir ve eşit değerler hep, eşit değerlere karşı değişilecektir. Bir kişi bütün bir hafta, başka biri de sadece yarım hafta çalışmışsa birinci kişi ikincisinin en azından iki misli ödül alacaktır, fakat bu fazla ödeme ötekinin sırtından olmıyacak, sonuncunun katlandığı kayıt da hiç bir surette birincinin eline geçmiyecektir. Her kişi kendi başına aldığı ücreti ayni değerdeki mallar karşılığında değişecek ve bir kişinin veya bir zanaatın kazancı başka bir insanın veya başka bir zanaatın kaybı olamıyacaktır. Her bireyin kazancını veya kaybını sadece kendi emeği tayin edecektir..."

"... Tüketim için aranan çeşitli metaların miktarları, bunlardan her birinin ötekine göre nispî değeri, çeşitli zanaat kollarında aranan işçi sayısı ve emek nitelikleri ve üretim ve dağıtım ile ilgili bütün öteki meseleler kısa zamanda, bugün teker teker şirketlerin işlerinde olduğu gibi, bir ulus için genel ve mahalli zanaat odaları yoluyla kolayca kararlaştırılır. ... Yürürlükteki sistem içinde bireylerin aileleri ve ailelerin şehirleri meydana getirmesi gibi, ortaklaşa üretim kurulduktan sonra da aynı şey olacaktır. Ahalinin şehirlerle köyler arasındaki şimdiki dağılımı kötü olmakla beraber buna karışılmıyacaktır. ... Or-

[60]Bray, s. 134.

taklaşa üretim sisteminde de, şimdi yürürlükte olan sistemde olduğu gibi her birey hoşuna gittiği kadar değer biriktirmekte ve uygun bulduğu yerde bu birikimlerden yararlanmakta özgür olacaktır. ... Topluluğun üretici kesimi en mükemmel kaliteye ulaşmak yarışı içinde, hepsi çalışan, üretim ve değişim yapan sayısız daha küçük kesimlere bölünmüştür ve ortaklaşa üretim tarzı (ki daha yüksek üretim tarzına geçebilmek için bugünkü topluma verilmiş bir tavizden başka bir şey değildir) üretici kuvvetlerde ortak mülkiyete bağlı olarak ürünlerde bireysel mülkiyeti kabul edecek tarzda kurulmuş olduğundan, her bireyi kendi çabasına bağlı ve ayni zamanda tabiatın ve sanatın sunduğu her imkâna eşit olarak katılmasını mümkün kılacak tarzda olduğundan, bu tarz, toplumu bugünkü haliyle almaya ve öteki ve daha iyi değişiklikler için yolu hazırlamaya uygundur.“[61]

Şimdi sadece birkaç kelimeyle Mr. Bray'e cevap vermemiz kalıyor; o Mr. Bray ki, biz olmadan ve bize rağmen M. Proudhon'un ayağını kaydırıp yerini alıyor; aralarında sadece şu fark var: Mr. Bray insanlık hesabına son sözü söylemek iddiasından uzak, sadece bugünkü toplum ile bir toplu hayat rejimi arasında bir geçiş devresi için iyi bulduğu tedbirleri önermekle yetiniyor.

Peter'in bir saatlik emeği Paul'ün bir saatlik emeği karşılığı değişilir. Mr. Bray'in temel aksiyomu budur.

Peter'in önünde 12 satlik emek, Paul'ün önünde ise sadece 6 saatlik emek bulunduğunu varsayalım. Peter, Paul ile ancak 6 saat karşılığı 6 saatlik bir değişim yapabilecektir. Öyleyse Peter'in elinde arta kalmış 6 saatlik emek bulunacaktır. O, bu 6 saatlik emek ile ne yapacaktır?

Ya hiç bir şey yapmıyacaktır, ki bu halde o 6 sa-

---

[61]Bray, s. 158, 160, 162, 168 ve 194.

at hiç bir şey karşılığı olmadan çalışmış olacaktır; ya dengeyi kurmak için 6 saat işsiz oturacaktır; ya da son çare olarak hiç bir işine yaramayan bu 6 saatlik emeği pazar fiyatı ile Paul'e verecektir.

İşin sonunda Peter, Paul'den daha fazla ne kazanmış olacaktır? Birkaç iş saati mi? Hayır. Sadece aylaklık (işsizlik) saatleri, yani boş zaman. 6 saat boyunca o, aylak bir adam rolünü oynamak zorunda kalacaktır. Ve yeni toplumda bu boş zaman hakkı, sadece zevk verici değil peşinde koşulan bir şey olabilsin diye bu yeni toplum boş zamanlarda (aylaklıkta) en yüksek mutluluğu bulmak ve çalışmaya, ne pahasına olursa olsun kırılıp kurtulunması gereken, ağır bir köstek gözüyle bakmak zorunda kalacaktır.

Örneğimize dönelim, sadece Peter'in Paul'den fazla olarak kazanmış olduğu boş saatler gerçekten de bir kazanç olsaydı! Oysa hiç de öyle değildir. Paul, sadece 6 saat çalışmakla başlayıp Peter'in ancak bir fazlalıkla başlamakla sağladığı sonuca kararlı ve düzenli bir çalışmayla ulaşır. Herkes Paul olmak isteyecek, Paul'ün mevkiini elde etmek için bir rekabet, tembellik için bir rekabet olacaktır.

Ya o zaman? Eşit emek miktarları değişimi bize ne getirmiş oluyor? Aşırı üretim, depresyon, emek fazlası ve arkasından işsizlik; kısacası bugünkü toplumda gördüğümüz ekonomik ilişkiler sadece çalışma rekabeti eksiğiyle aynen [var oluyor -ç.].

Hayır! Yanılıyoruz. Bu yeni toplumu Peter'lerden ve Paul'lerden koruyabilecek bir çare daha vardır. Peter elinde arta kalmış olan 6 saatlik emeğin ürününü kendi kendine tüketecektir. Fakat bundan böyle üretim yaptığı için, değişmek zorunda olmadığı andan itibaren onun değişim için üretmeye ihtiyacı yoktur; ve iş-bölümü ve emek değişimi üzerine kurulmuş bir toplum hipotezi

yerlere serilecektir. Değişim eşitliği, değişimin ortadan kalkması basit olayı ile kurtarılmış olacaktır: Paul ve Peter, Robinson'un durumuna ulaşacaklardır.

Böylece toplumun bütün üyelerinin fiilen çalışan işçiler oldukları varsayılırsa, eşit emek saati miktarlarının değişimi ancak maddî üretime harcanacak saat sayısı önceden kararlaştırıldığı takdirde mümkün olur. Fakat böyle bir anlaşma teker teker, münferit değişimlerin varlığını inkâr eder.

Başlangıç noktası olarak, yaratılmış olan ürünlerin dağılımını değil de üretim eylemini alırsak gene aynı sonuca varırız. Büyük boyutlu sanayide Peter, kendi çalışma zamanını kendi tespit etmekte özgür değildir, çünkü atelyeyi meydana getiren bütün Peter'lerin ve bütün Paul'lerin işbirliği olmazsa Peter'in çalışması hiç bir şey değildir. Bu, İngiliz fabrika sahiplerinin On Saatlik İş-günü Kanunu'na karşı gösterdikleri inatçı direnmeyi çok iyi açıklar. Onlar, kadınlara ve çocuklara[62] yapılacak 2 saatlik bir indirimin, yetişkinlerin çalışma saatlerinde de eşit bir indirim getireceğini çok iyi biliyorlardı. Çalışma saatlerinin herkes için eşit olması gereği büyük boyutlu sanayiin tabiatında vardır. Bugün, sanayiin ve işçiler arasındaki rekabetin sonucu olan, yarın, emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi koparıp atarsanız, üretici kuvvetlerin toplamı ile mevcut ihtiyaçların toplamı arasındaki ilişki üzerine kurulmuş fiilî bir anlaşma olacaktır.

Fakat böyle bir anlaşma, bireysel değişimin mahkûm edilmesi olacak ve biz yeniden geriye, ilk sonucumuza varmış olacağız.

İlke olarak ürünlerin değişimi diye bir şey yoktur,

---

[62] [Sadece kadınlara ve çocuklara uyan On Saatlik İş-günü Kanunu, İngiliz Parlamentosu tarafından 8 Haziran 1847'de kabul edilmişti. Bununla beraber, birçok fabrikatörler kanunu bilmezlikten geliyorlardı.]

üretimde el birliği yapmış olan emeğin değişimi vardır. Ürünlerin değişim tarzı, üretici kuvvetlerin değişim tarzına bağlıdır. Genel olarak ürünlerin değişim şekli üretim şekline tekabül eder. Üretim şeklini değiştirirseniz ürünlerin değişim şekli de bunun sonucu olarak değişir. Böylece toplumun tarihinde, ürünlerin değişim tarzının onları üretme tarzı tarafından düzenlendiğini görüyoruz. Bireysel değişim de, kendisi sınıf çatışmasına tekabül eden, belli bir üretim tarzına tekabül eder. Böylece, sınıfların çatışması olmadan bireysel değişim diye bir şey olmaz.

Ama saygı değer bilinç, bu çok açık gerçeği görmeyi reddediyor. Bir insan burjuva olunca, bu çatışma ilişkisinde sadece bir uyum ve sonsuz adalet ilişkisi, başka birinin zararına bir şey kazanmak imkânını hiç kimseye vermeyen bir ilişki görmekten başka bir şey yapamaz. Burjuvaya göre teker teker, bireysel değişim hiç bir sınıf çatışması olmadan da var olabilir. Ona göre bu ikisi birbiriyle hiç bir bağı olmayan şeylerdir. Burjuvanın anladığı bireysel değişim, pratikte fiilen varolan bireysel değişime benzemekten uzaktır.

Mr. Bray, saygı değer burjuvanın **hayalini** onun ulaşmaktan hoşlanacağı bir **ülkü** haline çeviriyor. İçinde bulduğu bütün çelişme unsurlarından tamamen kurtulmuş, saflaştırılmış bir bireysel değişimde o, toplumun genel olarak kabul ettiğini görmekten hoşlanacağı 'eşitlikçi' bir ilişki görüyor.

Mr. Bray bu eşitlikçi ilişkinin, dünyaya uygulamaktan hoşlanacağı bu **düzeltici ülkünün** aslında gerçek dünyanın yansımasından başka bir şey olmadığını görmüyor; ve bu sebeple toplumu, toplumun sadece güzelleştirilmiş gölgesi temeli üzerine yeniden kurmanın tamamen imkânsız olduğunu anlamıyor. Bu gölge kendine yeniden bir öz, bir maddî varlık edindiği ölçüde görü-

yoruz ki bu öz, bu maddî varlık hayalin gerçekleşmesi değil mevcut toplumun fiilî varlığıdır.[63]

[63]Bütün teoriler gibi Mr. Bray'in teorisi de, görünüşlere aldanmaya kendilerini bırakan, destekleyiciler bulmuştur. Londra'da Sheffield'de Leeds'de ve İngiltere'nin daha birçok şehrinde **âdil-emek değişim pazarları** kurulmuştu. Bu pazarlar önemli miktarda sermayeyi yuttuktan sonra rezilane başarısızlıklarla sona erdi. Bunların tadı hâlâ sürüp gidiyor. Sizi uyarırız, M. Proudhon! (Marx'ın notu). Bilindiği gibi Proudhon bu uyarmayı aklında tutmadı. 1849 yılında Paris'te yeni bir Değişim Bankası kurarak kendisi de bir girişim yaptı. Bununla beraber Banka işe başlamadan başarısızlığa uğradı: Proudhon'a karşı açılan bir dava bu bankanın iflasını örtmeye yaradı. **—Engels'in 1885 Almanca baskısına notu.**

ÜÇ

DEĞERİN NİSPİLİĞİ KANUNUNUN UYGULANMASI

A. Para

"DEĞERLERİ ilk kurulan metalar, altın ve gümüş olmuştu."[64]

Böylece altın ve gümüş, M. Proudhon tarafından 'kurulmuş değer'in ilk uygulamaları oluyor. M. Proudhon ürünlerin değerlerini, onların içinde maddeleşmiş bulunan emek miktarının kıyaslamalı değeri ile belirleyerek kurduğuna göre, onun yapmak zorunda olduğu tek şey, altın ve gümüşün değerindeki değişikliklerin, her zaman, onları üretmek için gereken emek zamanındaki değişikliklerde ifadesini bulduğunu ispat etmekti. M. Proudhon'un bunu

[64] [C. I, s. 69.]

yapmaya niyeti yok. O, altından ve gümüşten, meta olarak değil, para olarak bahseder.

Onun bütün mantığı, eğer buna mantık denirse, emek zamanı ile değerlendirilmek özelliğine sahip bütün metaların yararına altın ve gümüşün para olarak kullanılma kabiliyeti ile hokkabazlık etmekten ibarettir. Bu hokkabazlıkta kötü niyetten çok bönlük olduğu muhakkaktır.

Faydalı bir ürün, onu üretmek için gerekli emek zamanı ile bir defa değerlendirilince, değişimde daima kabul edilebilir; M. Proudhon, bakın, diye bağırıyor, benim istediğim 'değişilebilirlik' şartları içinde bulunan altın ve gümüşü görün! Öyleyse altın ve gümüş, kurulma durumuna erişmiş bulunan değerlerdir; bunlar, M. Proudhon'un düşüncesinin maddeleşmesidir. Bu örneği seçtiği için, o çok mutludur. Altın ve gümüşün, başka metalar gibi, emek zamanıyla değerlendirilmek kabiliyetinden başka, bir de evrensel değişim aracı olmak yani para olmak kabiliyeti vardır. Şimdi altın ve gümüşü emek zamanı ile 'kurulmuş değer'in uygulaması diye ele almakla, değeri emek zamanı tarafından kurulan bütün metaların hep değişilebileceğini, para olacağını ispat etmekten daha kolay hiç bir şey yoktur.

M. Proudhon'a sorulacak çok basit bir soru beliriyor: altın ve gümüş, 'kurulmuş değer' örneği olmak imtiyazına niçin sahiptirler?

"Alışkanlığın değerli madenlere yüklediği özel görev, yani ticaret aracı olarak iş görme görevi, sadece teamüle ve göreneğe dayanır; başka herhangi bir meta da, belki daha az göreneğe dayanırdı, fakat ayni derecede güvenilir olarak bu görevi yerine getirebilirdi. İktisatçılar bunu bilirler ve birden fazla örneğini de gösterirler. Öyleyse para olarak her tarafta madenlerin tercih edilmesinin sebebi nedir? Para görevindeki, ekonomi politikte benzeri olma-

yan bu ihtisaslaşmanın izahı nedir? ... Paranın kopup ayrılmış göründüğü diziyi yeniden kurmak ve bu diziyi asıl ilkesine kadar izlemek, mümkün müdür?"[65]

M. Proudhon soruyu bu terimlerle formüle etmekle paranın varlığını önceden varsaymış bulunuyor. Onun kendi kendine sorması gereken ilk soru şu olmalıydı: fiilen kurulmuş bulundukları şekilleriyle değişimlerde, özel bir değişim aracı yaratılarak, değişim değerini ayırmak ve bireyselleştirmek niçin gerekli olmuştur? Para, bir şey değil, bir sosyal ilişkidir. Para ilişkisi niçin, iş-bölümü vs. gibi, herhangi bir ekonomik ilişki gibi bir üretim ilişkisi oluyor? Eğer M. Proudhon bu ilişkiyi gerektiği gibi nazara almış olsaydı, parayı bir istisna, bilinmeyen veya yeniden kurulmayı gerektiren bir diziden ayrılmış bir unsur olarak görmiyecekti.

Biz ise tersine, bu ilişkinin bir bağlayıcı halka olduğunu ve bu bakımdan öteki ekonomik ilişkilerin teşkil ettiği zincirin bütününe sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve bu ilişkinin bireysel değişimden eksiği fazlası olmayan belli bir üretim tarzına uygun düştüğünü farkedecektik. M. Proudhon'un yaptığı nedir? O, parayı yürürlükteki üretim tarzının bütününden ayırmakla işe başlıyor ve sonra onu hayalî bir dizinin, yeniden kurulması gereken bir dizinin ilk üyesi yapıyor.

Özel bir değişim aracının yani paranın gerekliliği bir defa anlaşıldıktan sonra, gerekli olan bu özel görevin bütün diğer metalardan fazla niçin altına ve gümüşe düştüğünü açıklamaktır. Bu ise üretim ilişkileri zinciriyle değil, altın ve gümüşün madde olarak özlerinde varolan kendilerine özgü niteliklerin izah ettiği ikinci derecede bir sorundur. Bütün bunlar iktisatçıları, M. Proudhon'un kınadığı gibi, bir defalık "kendi bilim alanla-

[65] [C. I, s. 68-69.]

rının dışına çıkıp fizikle, mekanikle, tarihle ve benzerleriyle biraz ilgilenmeye" götürmüşse onlar bunu sadece yapmaya mecbur kaldıkları için yapmışlardır. Çünkü mesele artık ekonomi politiğin alanı içinde değildi.

M. Proudhon şöyle diyor: "Hiç bir iktisatçının göremediği ve anlıyamadığı şey, değerli madenler yararına, değerli madenlerin kavuştuğu teveccühü tayin eden **ekonomik sebeptir.**"[66]

Hiç kimsenin, aslında haklı olarak, görüp anlıyamadığı bu ekonomik sebebi M. Proudhon görmüş, anlamış ve gelecek kuşaklara vasiyet yoluyla bırakmış bulunuyor.

"Bütün metalar içinde ilk olarak değerleri kurulmaya ulaşanların altın ve gümüş olduğunu başka hiç kimse farketmedi. Patriyarkal dönemde altın ve gümüş, henüz külçeler halinde trampa ediliyor ve değişime konu oluyordu; fakat o zaman bile bunlar, gözle görülür bir üstünlük eğilimi gösteriyorlar ve önemli bir derecede tercih ediliyorlardı. Hükümdarlar yavaş yavaş bu altınlara ve gümüşlere sahip oldular ve üzerlerine kendi mühürlerini bastılar. Hükümdarların kıymetli madenleri böylece kutsallaştırmasından para yani **mükemmel** meta doğdu; bu para, ticaretin bütün darbelerine rağmen kesin bir nispî değer muhafaza eder ve kendisini bütün ödemelerde kabul ettirir. Altın ve gümüşün ayırd edici niteliği, tekrar edelim, maden olarak sahip oldukları nitelikler, üretimlerinin zor olması ve, hepsinin üstünde, devlet otoritesinin müdahalesi sayesinde bunların meta olarak kararlılık ve resmiyet kazanmış bulunmaları olayına bağlıdır."

Bütün metaların içinde ilk olarak altının ve gümüşün değerinin kurulmuş olduğunu söylemek, daha önce geçen bütün olaylardan sonra, altının ve gümüşün para durumuna kavuşmakta birinci olduklarını söylemek de-

[66][C. I, s. 69.]

mektir. M. Proudhon'un büyük ifşaatı, kendisinden önce hiç kimsenin bulmadığı büyük gerçek işte budur.

M. Proudhon bu sözleriyle, bütün metaların içinde, üretimlerine harcanan zaman en eskiden beri bilinen metaların altın ve gümüş olduğunu anlatmak istiyorsa, bu varsayımı da onun, okuyucularını eğlendirmeğe çok hazır bulunduğu, varsayımlarından biri olur. Bu günü geçmiş bilgiçlik üzerinde tekrar tekrar durmak istemiş olsaydık, ilkin, demir gibi en çok gerekli şeyleri üretmek için gerekli olan zamanın bilindiğini M. Proudhon'a haber verirdik. Adam Smith'in klâsikleşmiş yay örneğinden onu esirgiyeceğiz.

Fakat bütün bunlardan sonra, bir değer kendi kendine [yalnız başına -ç.] asla kurulmadığına göre, nasıl oluyor da bir değerin kurulmasından bahsetmeye devam edebiliyor? Bir değer, onu kendi başına üretmek için gereken zaman tarafından değil, ayni zaman süresi içinde yaratılabilecek olan her ürünün miktarına olan nispeti ile kurulur. Böylece altın ve gümüşün değerinin kurulması, bir miktar başka ürünün değerinin zaten kurulmuş bulunduğunu varsayar.

O halde altın ve gümüşle 'kurulmuş değer' statüsüne kavuşan, meta değildir; M. Proudhon'un 'kurulmuş değer'i altın ve gümüşte para statüsüne ulaşmıştır.

Şimdi M. Proudhon'a göre, başka ürünlerden daha önce altın ve gümüşe, değerin kurucu safhasından geçmiş bulunmaları sayesinde, para statüsüne yükselme üstünlüğünü vermiş bulunan bu **'ekonomik sebepler'**i daha yakından inceliyelim.

Bu ekonomik sebepler şunlardır: daha 'patriyarkal dönemde' 'gözle görülen, üstünlük eğilimi' ile 'gözle görülür tercih' ve fiilî gerçek üzerine söylenmiş daha birçok dolambaçlı sözler; bütün bunlar M. Proudhon'un gerçeği açıklamak için işe karıştırdığı önemsiz olguları ço-

ğaltarak, gerçeğin sayısını çoğalttıkları için zorluğu artırırlar. M. Proudhon, sözde ekonomik sebepleri daha tüketmemiştir. Bunlardan egemen ve dayanılmaz bir güçten bahseden biri de şudur:

"Para, hükümdarın onu kutsallaştırmasından doğar; hükümdarlar altın ve gümüşe sahip olurlar ve onlara kendi mühürlerini basarlar."[67]

Böylece M. Proudhon'a göre hükümdarların istek ve hevesleri, ekonomi politikte en yüksek sebeptir.

Aslında bütün çağlar boyunca hükümdarların ekonomik şartlara tabi olduklarını ve ekonomik şartlara hiç bir zaman kanunlar kabul ettiremediklerini bilmemek için bir insanın her türlü tarih bilgisinden yoksun olması gerekir. İster siyasî, ister medenî olsun kanunlar, ekonomik ilişkilerin iradesini, isteğini ilân etmekten, kelimelerle ifade etmekten daha fazla bir şey yapmaz.

Altına ve gümüşe sahip olup üstüne mührünü basarak bunları evrensel ve genel değişim araçları yapan hükümdar mı olmuştur? Yoksa bu genel ve evrensel değişim araçları mı hükümdara sahip olmuşlar, onu kendilerine mührünü basmaya ve böylece kendilerine siyasî bir kutsallık vermeye zorlamışlardır?

Paraya basılan damga onun değerinin değil, fakat ağırlığının belirtisi olmuştur ve şimdi de böyledir. M. Proudhon'un bahsettiği kararlılık ve resmilik sadece paranın standart ölçüsüne uygun düşer, bu standart ölçü ise sikke haline getirilmiş bir para parçasında ne kadar değerli maden maddesi bulunduğunu gösterir. "Bir gümüş markın özünde varolan biricik değer, sekiz ons ağırlığında yarım poundluk gümüşü ihtiva eden bir marktır. Bu iç değeri sadece ağırlık ve standart ölçü meydana getirir."[68] Fakat bir ons altının veya bir ons gümü-

---

[67] [C. I, s. 69.]

[68] Voltaire, Systéme de Law. [Marx, Voltaire'in Histoire du parlement'-

şün değerinin ne kadar olduğu sorusu gene de karşılıksız kalır. Grand Colbert mağazalarından satın alınmış bir kazmir, saf yün markasını taşıyorsa bu marka bu kazmirin değerini bize anlatmaz. Yünün değeri ne kadardır sorusu gene cevapsız kalır. M. Proudhon şöyle diyor: "Fransa Kralı I. Philip para yapmak tekeline sahip olduğu için, bir ürünü yapma tekeline sahip her zanaatçının yaptığını kendisinin de yapabileceğini sanarak, Şarlman altınına üçte bir oranında değersiz maden katar. Philip ile haleflerinin o kadar ayıplandıkları, paranın değerini bu düşürme olayı aslında nedir? Bu, ticaret göreneği açısından doğru bir düşüncenin sonucu, fakat sakat bir ekonomi bilimidir; yani değeri arz ve talep düzenlediği için sunî bir darlık meydana getirerek veya imâlatı tekel altına alarak, değer hesaplarını ve bunun sonucu olarak da şeylerin değerlerini yükseltmenin mümkün olduğunu ve bunun buğday, şarap, gazyağı veya tütün için olduğu gibi altın ve gümüş için de doğru olduğunu varsaymak yanlıştır. Fakat Philip'in bu hilesi, onun parası kendi gerçek değerine iner inmez meydana çıktı ve kendisi de uyruklarından edineceğini sandığı kazancı kaybetti. Benzer her girişimin sonucu bu olmuştur."[69]

Pek çok defa ispat edilmiştir ki, bir prens, parasının değerini düşürmeyi aklına koyarsa, kaybeden kendisi olur. Parayı ilk çıkardığı zaman bir defada kazandığını, içine değersiz madenler karıştırılmış paralar, vergi, vs. yollarıyla kendisine döndükçe, hep kaybeder. Fakat Philip ve halefleri, değeri düşürülmüş para bir defa dolaşıma çıkarıldıktan sonra, hemen acele eski değeri ile ve yeniden genel bir para basımı emrini verdikleri için kendilerini bu kayba karşı az çok koruyabiliyorlardı.

Bundan başka Philip I. gerçekten M. Proudhon gibi

ından bir bölümü anıyor.]

[69][C. I, s. 70, 71.]

düşünmüş olsaydı 'ticaret açısından' iyi düşünmüş olmıyacaktı. Ne Philip I. ne de M. Proudhon bunların değerinin sadece arz ile talep arasındaki nispet tarafından belirlendiği gerekçesiyle başka bütün metalar gibi altının değerini de değiştirmenin mümkün olduğunu düşünürlerken ortaya bir ticaret dehası koymuş değillerdir.

Kral Philip bundan böyle bir quarter buğdayın iki quarter buğday diye isimlendirileceğini emretmiş olsaydı bir dolandırıcı olurdu. Bütün rant sahiplerini, yüz quarter buğday almak hakkına sahip herkesi aldatmış olurdu. Bütün bu insanların yüz quarter yerine sadece elli quarter almalarına sebep olmuş olurdu. Kralın yüz quarter buğday borcu olduğunu varsayalım, sadece elli quarter ödemek durumunda olurdu. Fakat yüz quarter [denilen bu -ç.] buğday, ticarette asla elli quarterden daha fazla değerde olmıyacaktı. Bir şeyin adını değiştirmekle o şeyin kendisini değiştirmiş olmayız. Buğday miktarı, ister arz edilmiş ister talep edilmiş olsun, sadece bu isim değişikliği ile, ne artar, ne eksilir. Buna göre, bu isim değişikliğine rağmen arz ile talep arasındaki oran tamamen ayni kalmak şartıyla, buğday fiyatı gerçek bir değişikliğe uğramaz. Şeylerin arzından ve talebinden söz ettiğimiz zaman, şeylerin isimlerinin arzından ve talebinden bahsetmiş olmayız. Philip I., M. Proudhon'un söylediği gibi altın veya gümüş yapan birisi değildi; o, sikkelere isim verirdi. Fransız kazmirlerini Asya kazmiri diye yutturursanız, bir iki alıcıyı aldatabilirsiniz; fakat yaptığınız hile anlaşılınca sizin sözde Asya kazmirleriniz Fransız kazmirlerinin fiyatına düşecektir. Kral Philip altına ve gümüşe hileli bir fiyat etiketi koyduğu zaman, insanları, ancak bu hilesi anlaşılmadığı sürece aldatabilmişti. Başka herhangi bir dükkân sahibi gibi o da müşterilerini, mallarının niteliklerini yanlış anlatarak aldatmıştı ki bu, uzun zaman süremezdi. O da er-geç ticaret kanunlarının sert darbesini tadacaktı.

M. Proudhon'un ispat etmek istediği bu mudur? Hayır. Ona göre para, değerini ticaretten değil, hükümdardan alır. Öyleyse o, aslında neyi ispat etmiş oluyor? Ticaretin hükümdardan daha hükümdar olduğunu. Varsın hükümdar, bir markın gelecekte iki mark diye anılacağını buyursun; ticaret bu iki markın eski bir marktan daha fazla değerli olmadığını söylemekte devam edecektir.

Fakat bütün bunlara rağmen değerin emek miktarı tarafından belirlenmesi sorunu, ileriye doğru bir tek adım atmamıştır. Eski bir markın yerini alan bu iki markın değerinin üretim maliyeti tarafından mı, yoksa arz ve talep kanunu ile mi belirlendiği meselesi hâlâ cevapsız kalıyor.

M. Proudhon devam ediyor: "Hattâ şu bile akılda tutulmalıdır ki, paranın değerini düşürmek yerine miktatarını iki misline çıkarmak kralın gücü dahilinde olsaydı, altın ile gümüşün değişim değeri, gene nispet ve denge sebepleriyle, hemen yarı yarıya düşerdi."[70]

M. Proudhon'un başka iktisatçılarla paylaştığı bu görüş doğruysa, bu görüş, M. Proudhon'un nispet esası lehinde katiyen değil, fakat öteki iktisatçıların arz ve talep doktrini lehinde bir kanıt olur. Çünkü bu görüşe göre altın ve gümüşün iki misline çıkarılmış toplam miktarı içinde maddeleşmiş olan emek miktarı ne olursa olsun, talep ayni kaldığı ve arz iki misline çıktığı için, paranın değeri yarı yarıya düşecekti. Yoksa 'nispetlilik kanunu' bu defalık, o küçük görülen arz ve talep kanunu ile karıştırılmış olabilir mi? M. Proudhon'un bu gerçek nispeti, gerçekten çok esnek; pek çok çeşitlere, kombinezonlara ve değişikliklere öylesine uyabiliyor ki bir defa da arz ile talep arasındaki nispete uyabilir.

Öyleyse altın ve gümüşün rolü zemini üzerinde "her metaı, pratikte değilse, hiç değilse hukuken değişimlerde

---

[70][C. I, s. 71.]

kabul edilebilir kılmak" bu rolü yanlış anlamaktır. Altın ve gümüş, pratikte kabul edilebilir oldukları içindir ki hukuken kabul edilebilir; ve pratikte kabul edilebilir olmaları, üretimin bugünkü kuruluşunun evrensel bir değişim aracına ihtiyaç duymasındandır. Hukuk, bu gerçeğin resmen tanınmasından ibarettir.

Görmüş bulunuyoruz ki M. Proudhon'un kurulmaya ulaşmış değerin uygulama örneği olarak parayı seçmiş olması, kendi değişilebilirlik doktrininin arasından bunu kaçırmak, yani değeri maliyet fiyatı tarafından takdir edilen her metaın para statüsüne kavuşması gerektiğini ispat etmek içindir. Bütün metalar içinde sadece para olarak altının ve gümüşün değerlerinin maliyet fiyatları tarafından belirlenmediği ve bu yüzden dolaşımda bunların yerini kâğıt paranın alabileceği garip gerçeği olmasaydı bütün bunlar pek yerinde olurdu. Dolaşımın istekleri ile çıkarılan para miktarı arasında, bu para ister kâğıt, ister altın, plâtin veya bakır para olsun, belli bir oran gözetildikçe paranın iç değeri (maliyet fiyatı) ile itibarî değeri arasında bir oran gözetmek diye bir mesele yoktur. Uluslararası ticarette şüphesiz para da, başka herhangi bir meta gibi emek zamanı tarafından belirlenir. Fakat altının ve gümüşün uluslararası ticarette para olarak değil de ürün olarak değişim aracı oldukları da gerçektir. Başka bir deyişle, altın ve gümüş, M. Proudhon'a göre, bunların kendilerine özgü niteliğini teşkil eden bu 'kararlılık ve resmilik', 'hükümdarlar tarafından kutsallaştırılma' niteliklerini kaybederler. Ricardo bu gerçeği o kadar iyi anlamıştır ki, bütün kendi sistemini emek zamanı tarafından belirlenen değer üzerine dayandırdıktan sonra ve "bütün başka metalar gibi **altın ve gümüş** de onları üretmek ve pazara getirmek için gerekli emek miktarı ile oranlı olarak değer taşırlar" dedikten sonra **para**nın değerinin onun maddî varlığında cisimleşen emek zamanı ta-

fından değil, fakat sadece arz ve talep kanunu tarafından belirlendiğini ekler. "Kâğıt paranın bir iç değeri yoksa da, gene de miktarını sınırlandırma yoluyla bunun değişimdeki değeri ayni ve eşit ismi taşıyan bir sikkenin veya o sikke içindeki değerli madenin değeri kadar büyük olur. Aynı ilkeye dayanarak yani kâğıt paranın miktarını sınırlandırarak, içindeki kıymetli maden miktarı azaltılmış olan bir sikke, kanunun tayin ettiği ağırlıkta ve incelikte olsaydı taşıması gerekecek olan değerle dolaşımını yapar, yoksa fiilen içerdiği kıymetli maden miktarının değeriyle değil. ... İngiliz madenî paralar tarihinde buna uygun olarak görüyoruz ki, paranın değeri, içindeki kıymetli maden miktarının azaltıldığı ölçüde asla düşmemiştir; bunun sebebi şudur: iç değerinin azaltıldığı oranda toplam miktarı asla artırılmış değildir."[71]

Ricardo'nun bu pasajında J .B. Say şunu görür:

"Sanırım ki bu **örnek,** yazarı, her değerin esasının bir metaı yapmak için ihtiyaç duyulan emek miktarı değil fakat bu metaa duyulan ve o metaın nedreti ile karşılaşıp dengeleşen ihtiyaç olduğuna ikna etmeye yetecektir."[72]

Böylece Ricardo'ya göre emek zamanı tarafından belirlenen bir değer olmayan para, yani J. B. Say tarafından bu sebeple başka değerlerin de emek zamanı tarafından belirlenemiyeceğine Ricardo'yu ikna etmek için bir örnek olarak alınan bu para, demek istiyorum ki J. B. Say tarafından sadece arz ve talebin belirlediği bir değere örnek diye verilen bu para, M. Proudhon için emek zamanı tarafından kurulmuş değerin uygulanmasının mükemmel bir örneği haline gelmektedir.

Bu konuda sözlerimize son vermek için belirtelim ki, para emek zamanı tarafından 'kurulmuş' bir değer değilse,

---

[71]Ricardo, adı geçen eser, [s. 206-207].

[72][Ricardo'nun kitabının Fransızca baskısında Say'in notu. C. II, s. 206, 207.]

M. Proudhon'un gerçek 'oran'ı ile ortak bir tarafı da hiç yoktur. Altın ve gümüş, her zaman değişilebilir şeylerdir, çünkü evrensel değişim aracı olarak hizmet etme özel fonksiyonuna sahiptirler; yoksa toplam zenginlik miktarına orantılı bir miktarda mevcut oldukları için katiyen değil; veya meseleyi daha iyi şöyle söyliyebiliriz: bütün metaların içinde sadece altın ve gümüş, para olarak, evrensel değişim aracı olarak hizmet ettikleri için bunların miktarı ile toplam zenginlik miktarı arasındaki oran ne olursa olsun, bunlar arasında daima bir orantı (nispet) vardır. "Hiç bir dolaşım aracı taşacak kadar bol olamaz; çünkü bunun değerini azaltmakla miktarını ayni oranda yükseltmiş, ve dolaşım aracının değerini yükseltmekle miktarını ayni oranda azaltmış olursunuz."[73]

M. Proudhon "Bu ekonomi politik, ne karma karışık iş"[74] diye feryat ediyor.

Bir komünist, M. Proudhon'un ağzından, hafiflikle 'melûn altın' diye haykırıyor. Pekâlâ şunları da söyliyebilirdi: melûn buğday, melûn şarap, melûn koyunlar! ... Çünkü "tıpkı altın ve gümüş gibi her ticarî değer de tam ve sahih belirlenmesine kavuşmalıdır."[75]

Koyunları ve şarabı para statüsüne kavuşturma düşüncesi yeni değildir. Fransa'da bu düşünce Louis XIV. zamanına aittir. Bu dönemde para, büyük kudretini kabul ettirmeye başlamış bulunduğundan bütün öteki metaların değerlerinin düşmesinden şikâyet ediliyordu ve 'her ticarî değerin' kendi tam ve sahih belirlenmesine yani para statüsüne kavuşabileceği zamanın gelmesi canı gönülden isteniyordu. Fransız iktisatçılarının en eskilerinden biri olan Boisguillebert'in yazılarında bile şunu görüyoruz: "Öyleyse kendi gerçek değerleri içinde yerlerini bulmuş

---

[73]Ricardo, [C. II. s. 205.]
[74][C. I, s. 72.]
[75][C. I, s. 73.]

ve yeniden kendilerini kabul ettirmiş olarak, metalar şeklinde, çok sayıda rakibin ulaşmasıyla para, eski tabiî sınırları içine yeniden itilmiş olacaktır."[76]

Görülüyor ki burjuvazinin ilk hayalleri, ayni zamanda son hayalleri olmuştur.

B. Artı-emek

"Ekonomi Politik üzerine yazılmış eserlerde şu saçma varsayımı okuruz: **her şeyin fiyatı iki misline çıkarılacak olsa**... Sanki her şeyin fiyatı, şeylerin oranı değilmiş gibi, ve sanki bir oran, bir ilişki, bir kanun, iki misline çıkarılabilirmiş gibi!"[77]

İktsatçılar bu yanlışlığa 'nispet kanunu'nu ve 'kurulmuş değer' kanununu bilmedikleri için düşmüşlerdir.

Ne yazık ki M. Proudhon'un ayni eserinde,[78] şu saçma varsayımı okuyoruz: "Ücretler genel olarak yükselirse, her şeyin fiyatı yükselecektir." Bundan başka Ekonomi Politik üzerine yazılmış eserlerde söz konusu cümleyi buluyorsak, bunun izahını da buluruz. "Bütün emtea fiyatlarının yükseldiğinden veya düştüğünden bahsediliyorsa, metalardan biri daima hariç tutulur. Bu hariç bırakılan meta, genel olarak, paradır."[79]

Şimdi 'kurulmuş değer'in ve, orantı yokluğundan başka hiç bir eksiği olmayan, diğer orantıların ikinci uygulamasına geçelim. M. Proudhon'un burada, koyunların para haline gelmesi olayındakinden daha mutlu olup olmadığını görelim.

---

[76] Economistes-financiers du dix-huitiéme siécle, Daire edition, s. 422.
[77] Proudhon, C. I, s. 81.
[78] C. I, s. 110.
[79] Encyclopaedia Metropolitana or Universal Dictionary of Knowledge, by Senior, London, 1836. Tartışma konusu cümle ile ilgili olarak ayrıca bkz: J. St. Mill, Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy, London 1844, ve Tooke, A History of Prices, etc. London, 1828. [Referansın tamamı şöyledir: Th. Tooke, A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1793 to 1837, C. I-II, London, 1838.]

"İktisatçıların genellikle kabul ettikleri bir mütearife (axiom) şöyledir: her emek (çalışma), bir artı-emek bırakır. Bu önerme, benim görüşüme göre, genel olarak ve mutlak surette doğrudur; ve, bütün iktisat biliminin özeti olarak görülebilecek olan, orantı (nispet) kanununun sonucudur. Fakat iktisatçıların müsaadesiyle söyliyeyim ki, **her emeğin bir artı-emek bırakması gerektiği** ilkesi, onların teorisine göre anlamsızdır ve herhangi bir tezahürü görülemez."[80]

M. Proudhon, her emeğin bir artı-emek bırakması gerektiğini ispat etmek için toplumu kişileştiriyor, onu **toplum** denilen bir **kişi** haline getiriyor. Bu **toplum,** ayrı kanunları olduğu için, toplumu meydana getiren kişilerle ortak yanı bulunmayan; ve 'kendi zekâsı', alelâde insanların zekâsı değil de kanunun ortak ve genel anlayışından yoksun bir zekâ olan, **toplum** oluyor. M. Proudhon bu kollektif varlığın kişiliğini anlamadıkları için, iktisatçıları kınıyor. İktisatçıları bu kınamanın tam tersi ile suçlayan bir Amerikalı iktisatçının şu parçasını onun karşısına çıkarmaktan zevk duyuyoruz: "Millet denilen ve kuralları olan manevî varlık, bir kelimeyi bir şey haline dönüştürenlerin hayalinden başka hiç bir yerde gerçek varlığı olmayan bazı niteliklerle bezenmiştir. ... Bu, birçok zorluklar ve ekonomi politikte bazı ayıplanacak yanlış anlaşılmalar doğurmuş bulunuyor."[81]

M. Proudhon devam ediyor: "Bu artı-emek ilkesi kişiler hakkında, ancak bu ilke toplumdan çıktığı ve toplum bu kişilere kendi kanunlarının yararını tevcih ettiği için, doğrudur."[82]

M. Proudhon, bu sözlerle, sadece, sosyal bireyin üre-

---

[80] Proudhon, [c. I, 73.].

[81] Th. Cooper, Lectures on the Elements of Political Economy, Columbia, 1826. [Kitabın birinci baskısı Columbia'da 1826'da; genişletilmiş ikinci baskısı Londra'da 1831'de yayınlanmıştı.]

[82] [C. I. s. 75.]

timinin tek başına, toplumdan ayrılmış bireyin üretimini aştığını mı söylemek istiyor? M. Proudhon, bir araya gelmiş bireylerin üretiminin, bir araya gelmemiş bireylerin üretimi üzerindeki bu fazlalığından mı bahsediyor? Eğer böyleyse, bu sabit gerçeği, hem de M. Proudhon'un büründüğü esrarlı hava olmadan, ifade etmiş olan yüz iktisatçı sayabiliriz. İşte, örneğin, Mr. Sadler'in söyledikleri:

"Bir arada çalışma, tek başına sarfedilen çabaların hiç bir zaman ulaşamıyacağı sonuçlar meydana getirir. Şu halde insanlık sayı bakımından çoğaldıkça, bunların birleşik çalışmalarının ürünleri, böyle bir artış esasına göre hesaplanmış sırf aritmetik bir toplamanın toplamını çok aşar. ... Mekanik zanaatlarda olduğu gibi bilim çalışmalarında da bir insan, bir günde ... tek başına yaşayan bir insanın bütün hayatında başarabileceğinden daha fazlasına ulaşabilir. ... Geometriye göre ... bütün, bütünün parçalarının toplamına eşittir; önümüzdeki konuya uygulanılırsa, bu mütearife (axiom) yanlış çıkar. Emeğe, insan varlığının bu temel direğine gelince, denilebilir ki birlikte harcanan çabaların bütün ürünü, münferit ve ayrı ayrı çabaların başarabileceğinin hepsini, hemen hemen sonsuz derecede aşar."[83]

M. Proudhon'a dönelim. O diyor ki, artı-emek, kişi haline gelmiş toplumla açıklanır. Bu kişinin hayatını kanunlar yönetir ki, bu kanunlar birey olarak kişinin faaliyetlerini yöneten kanunların zıddıdır. O, bunu, olaylarla ispat etmek istiyor.

Bir ekonomik sürecin keşfi, bunu bulana, topluma sağladığı kazanca eşit bir kâr sağlıyamaz. ... Demiryollarının, müteşebbisleri için, devlet için olduğundan çok daha az bir zenginlik kaynağı olduğu görülmüştür. ... Karayo-

---

[83] T. Sadler, The Law of Population. London 1830. [Referansın tamamı şöyledir: M. Th. Sadler, The Law of Population, C. I, London, 1830, s. 83 ve 84.]

lu ile emtea taşınmasının ortalama maliyeti depodan teslim alınıp depoya teslim edilmek şartıyla, kilometre-ton başına 18 santimdir. Bu fiyatlarla demiryolları girişimlerinin % 10 net kâr sağlıyamıyacakları hesaplanmıştır; bu ise, bir karayolu nakliyat işletmesinin kârına yaklaşık bir sonuçtur. Fakat demiryolu nakliyatının, karayolu nakliyatının dört misli hızlı olduğunu varsayalım. Toplum içinde zaman, bizzat değer olduğu için, fiyatlar eşit olmak kaydıyla demiryolları karayollarına karşı % 400 bir üstünlük gösterir. Gene de toplum için çok gerçek olan, bu muazzam üstünlük toplumu % 400 ek bir değerle bezerken kendi payına % 10'u bile çekmeyen araba sahibi için ayni oranda gerçekleşmekten uzaktır. Meseleyi daha da belirgin olarak yerine koyabilmek için, karayolları ile nakliyat maliyeti 18 santimde kaldığı halde, demiryolunun fiyatının 25 santime çıktığını varsayalım: demiryolu, bütün nakliye müracaatlarını kaybedecektir. Mal gönderenler, mal gönderilenler, herkes, üstü kapalı yük arabasına, gerekirse ilkel yük arabasına döneceklerdir. Lokomotif terkedilecektir. Yüzde dörtyüz oranında bir sosyal avantaj, yüzde otuzbeş oranında bir özel kayıp lehine kurban edilecektir. Bunun sebebi kolayca kavranır: demiryolunun hızlı olmasından doğan avantaj, tamamen sosyaldir ve her birey bu avantaja ancak çok küçük bir oranda katılır (şu anda sadece malların nakli ile ilgilendiğimiz hatırda tutulmalıdır); oysa, kayıp, tüketiciye doğrudan doğruya ve şahsen dokunur. Toplum sadece 1 milyon kişiden meydana geliyorsa, 400'e eşit bir sosyal kazanç adam başına onbinde dört demek olur; tüketici için yüzde 33 kayıp ise, 33 milyonluk bir sosyal kaybı varsayar."[84]

Şimdi, M. Proudhon'un dört misline çıkmış bir hızdan, asıl hızın % 400'ü diye bahsetmesi olayını bile

[84]Proudhon, [C. I, s. 75, 76.]

önemsemeyebiliriz. Fakat hız yüzdesi ile kâr yüzdesini münasebet haline getirmiş, ve her ikisi de yüzdelerle ifade edilmiş olmakla beraber, birbiri ile ortak ölçüleri olmayan bu iki nispet arasında bir orantı kurmuş olması, paydalar üzerinde durmadan yüzdeler arasında orantı kurmaktır.

Yüzdeler, hep yüzdedirler; yüzde 10 ile yüzde 400, birlikte ölçülebilirler: bunlar, 10'un 400'e oranı gibidirler. Öyleyse, diyor M. Proudhon, yüzde 10 kâr, dört misline çıkarılmış bir hızdan kırk defa küçüktür. Görünüşü kurtarmak için de diyor ki, toplum için vakit nakittir. Bu yanlışlık onun, değer ile emek (çalışma) zamanı arasında bir bağ bulunduğunu, müphem de olsa hatırlamasından doğuyor; alelacele, çalışma (emek) zamanını da nakil zamanı ile birleştiriyor, aynılaştırıyor; çalışma (emek) zamanları fiilen nakil zamanı olan birkaç ateşçi, sürücü ve başkalarını bütün toplum ile bir tutuyor, aynı kılıyor. Böylece hız (sürat), bir nefeste sermaye haline geliyor ve bu halde o, "yüzde 400'lük bir kazanç, yüzde 35 bir kayıp lehine feda edilecektir" derken, tamamen haklı oluyor. Matematikçi olarak bu garip önermeyi ortaya attıktan sonra, bir iktisatçı olarak bize bunu açıklıyor.

"Toplum sadece bir milyon kişiden meydana geliyorsa, 400'e eşit bir sosyal kazanç adam başına onbinde 4 demek olur." Tamam. Ama biz 400 ile değil, yüzde 400 ile uğraşıyoruz; ve yüzde 400'lük bir kazanç, her birey için yüzde 400'ü gösterir; ne daha fazlasını, ne daha azını değil. Sermaye ne olursa olsun, temettüler hep yüzde 400 oranında olacaktır. M. Proudhon ise ne yapıyor? Sermaye için yüzdeleri alıyor ve sanki uğradığı karışıklığın, şaşkınlığın yeteri kadar açık, 'belirgin' olmamasından korkmuş gibi, ekliyor:

'Tüketici için yüzde 33 kayıp, 33 milyonluk bir sosyal kaybı varsayar" diyor. Tüketici için yüzde 33 kayıp,

bir milyon tüketici için de yüzde 33 kayıp olarak kalır. Öyleyse M. Proudhon ne sosyal sermayenin miktarını, ne de hattâ ilgili kişilerden bir tekinin bile sermayesini bilmeden, nasıl oluyor da, yetkili bir edayla, yüzde 33 kayıp halinde sosyal kaybın 33 milyon tutacağını söyliyebiliyor? Böylece, **sermaye** ile **yüzde**'yi karıştırmış olmak M. Proudhon'a yetmemiş, bir teşebbüse atılmış olan **sermayeyi** de, ilgili tarafların **sayısı** ile birleştirip ayni kılarak o, kendi kendini aşmıştır.

"Meseleyi daha da belirgin olarak yerine koyabilmek için, belli bir sermayeyi varsayalım. Her biri bir frank ölçüsünde katılan bir milyon 'ortak' arasında paylaşılacak yüzde 400 sosyal kazanç adam başına 4 frank kâr verecektir, yoksa M. Proudhon'un iddia ettiği gibi 0.0004 frank değil. Bunun gibi katılanların herbiri için yüzde 33 kayıp, 33 milyon değil, 330.000 franklık bir sosyal kaybı gösterir.

M. Proudhon, kendi, kişi-toplum teorisine öyle dalmış ki, bulduğu rakamı 100'e bölmeyi unutuyor; ki bu, 330.000 franklık kaybı da unutturuyor; fakat adam başına 4 frank kâr, toplum lehine 4 milyon frank kâr demektir. Böylece topluma 3.670.000 franklık net kâr kalır. Bu sıhhatli hesap, M. Proudhon'un ispat etmek istediğinin, yani toplumun kâr ve zararlarının bireylerin kâr ve zararlarıyla ters orantılı olmadığının, tam tersini ispat eder.

Sırf hesaba ait bu basit yanlışlıkları düzelttikten sonra, demiryolları meselesinde hız ile sermaye arasındaki bu oranı M. Proudhon'un verdiği gibi kabul edip bundan hesap hatlarını çıkardıktan sonra varmış bulunacağımız sonuçlara bir bakalım. Dört misli hızla yapılan nakliyatın dört misli fazlaya malolacağını varsayalım. Bu nakliyat, dört misli daha yavaş olan ve dörtte birine malolan araba nakliyatından daha az kâr getirmiyecekti. Böylece araba ile yapılan nakliyat 18 santim alırsa, de-

miryolu nakliyatı 72 santim alacaktı. 'Matematiğin sert, katı gerçeklerine' göre M. Proudhon'un varsayımlarının sonucundan onun yaptığı hesap yanlışlıkları düşülürse, durum bu olacaktı. Fakat burada o, birdenbire, bize diyor ki, demiryolu nakliyatı 72 santim değil de sadece 25 santim bile alacak olsa, bütün nakliyat taleplerini derhal kaybeder. Üstü örtülü arabalara, hattâ ilkel yük arabalarına gitmemiz gerekir. Ne var ki M. Proudhon'a yapılacak bir tavsiyemiz varsa bu, onun "İlerici Dernek Programı"nda yüze bölmeyi unutmaması olacaktır. Fakat, heyhat! bizim tavsiyemize kulak verileceği pek umulamaz. Çünkü M. Proudhon "İlerici Dernek"e uygun düşen 'ileri hesap'larından o kadar memnundur ki, israrla haykırmaktadır:

"İkinci Bölümde, değerin antinomie'sinin çözümlenmesi ile göstermiş bulunuyorum ki, yararlı her buluşun mucidine getirdiği avantaj, topluma getirdiğinden daha azdır. Bu gösteriyi ben 'matematiğin katı gerçeklerinin' önüne, bu noktaya kadar getirmiş bulunuyorum."

Kişi-Toplum hayaline, belli bir emek miktarına daha fazla sayıda meta üretme kudretini veren yeni bir buluşun, o ürünün piyasa değerini alçalttığı basit gerçeğini ispat etmekten başka hiç bir amacı olmayan hayale yeniden dönelim. Şu halde toplum, daha fazla değişim değeri elde ederek değil, fakat ayni değer tutarında daha fazla meta elde ederek kâr sağlar. Mucide gelince, rekabet onun kârını tedricen, kârların genel seviyesine düşürür. M. Proudhon, bu önermeyi istediği gibi ispat etmiş bulunuyor mu? Hayır. Ama bu, onu, iktisatçıları, bu hususu ispat edememiş olmakla ayıplamaktan alıkoymaz. Biz ise ona iktisatçıların bunu ispat etmiş bulunduklarını göstermek için, sadece Lauderdale ve Ricardo'yu zikretmekle yetineceğiz. Değeri emekle belirleyen okulun başı, Ricardo; ve değerin arz ve taleple belirlendiği görüşünün en

barışmaz savunucularından biri, Lauderdale. Bunların her ikisi de aynı önermeyi açıklamışlardır:

"Üretim kolaylığını durmadan artırmakla biz, bu yolla millî serveti artırmakla kalmayıp, geleceğin üretim gücünü de artırdığımız halde daha önce üretilmiş bulunan metaların bazılarının değerini durmadan eksiltmiş oluruz. Daha önce insanın yaptığı işi, ... makinelerin yardımıyla veya fizik bilgimizle, tabiatın unsurlarına yaptırmaya başlayınca bu işin değişim değeri de buna uygun olarak düşer. Bir un değirmeni on kişi tarafından çevrilirken, rüzgârın veya suyun yardımıyla bu insanların emeği esirgenmiş olsa, kısmen değirmenin yaptığı işle üretilmekte olan unun değeri, esirgenen (tasarruf edilen) emek oranında, derhal düşer. Ve bunların bakımı için gerekli para hiç sağlanamamış olsa da toplum, on kişinin emeğinin üretebildiği meta kadar zenginleşmiş olur."[85]

Lauderdale ise şöyle diyor:

"Sermaye bir kâr üretmek için kullanıldığı zaman, kâr, ya sermayenin, aksi halde insan eliyle yapılacak olan bir emek kısmının yerini almasından; ya da başarılması insan çabasının erişebileceği noktanın ötesinde kalan bir emek kısmını başarmasından doğar. Yerini makinenin aldığı emeğin ücretlerine kıyasla, makine sahibinin edindiği kârların küçüklüğü, belki de, bu görüşün doğruluğundan şüphe uyandırabilir. Örneğin bazı yangın tulumbaları bir kömür ocağından bir günde gerdellerden yararlanan üçyüz kişinin omuzlarında taşıyabileceğinden daha fazla su çekebilir. Bir itfaiye tulumbası ise işini, şüphesiz, yerlerini aldığı işçilerin ücretleri toplamından daha ucuza başarır. Bütün makineler için durum, aslında, böyledir. Bütün makinelerin evvelce yapılmakta olan işi, insan eliyle yapıldığından daha ucuza yapmaları gereklidir. ... Ev-

---

[85]Ricardo, [C. II, s. 59.]

velce dört kişinin yapmakta olduğu bir iş miktarını, bir kişinin emeği ile başaran bir makinenin icadının böyle bir imtiyazı veri ise; inhisarî imtiyaza sahip olmak, işin yapılmasında işçilerin emeğinden gelen rekabetten gayri her türlü rekabeti önlediği için, ihtira beratının hükmü devam ettiği sürece, işçilerin ücretleri, mucidin fiyatının ölçüsünü teşkil etmek gerekir. Yani mucidin kendisine iş sağlamak için, yerini makinenin aldığı emeğin ücretlerinden biraz daha az ücret tahakkuk ettirmesi yeter. Fakat ihtira beratının imtiyaz süresi sona erince ayni mahiyetteki başka makineler rekabete girişir. O zaman onun istihkakı, makinelerin bolluğuna uygun olarak başkalarınınki gibi düzenlenmek gerekir. ... Çalıştırılan sermayenin kârı ... emeğin yerini almaktan doğmakla beraber, yerini aldığı emeğin değeri ile değil, fakat başka hallerde olduğu gibi, sermaye sahipleri arasındaki rekabetle düzenlenmeye başlar; ve bu kârın büyüklüğü veya küçüklüğü, işi başarmak için ortaya çıkan sermayenin miktarına oranla ve bu sermayeye olan taleple belirlenir."[86]

Öyleyse, bu yeni sanayide kâr başka sanayilere göre büyük olduğu sürece sermaye, bu kâr haddi genel düzeye düşünceye kadar, bu yeni sanayie atılacaktır.

Demiryolu örneğinin, M. Proudhon'un kişi-toplum hayaline ışık tutmaya pek de uygun olmadığını henüz gördük. Bununla beraber M. Proudhon, nutkunu cesaretle yine ele alıyor: "Bu noktalar aydınlanınca, emeğin nasıl her üretici için bir artı-emek bırakması gerektiğini açıklamaktan kolay bir şey yoktur"[87] diyor.

Bundan sonrası artık, klâsik eski çağları ilgilendirir. Önceki matematik gösterilerin katılık ve kuruluğunun verdiği yorgunluktan sonra okuyucuyu dinlendirmek

---

[86][s. 119, 123, 124, 125, 134.]
[87][C. I, s. 77.]

amacıyla, şairane bir hikâyedir bunlar. M. Proudhon, kişi-toplum'a Prometheus adını veriyor ve onun büyük işlerini şu terimlerle göklere çıkarıyor:

"Prometheus, tabiatın bağrından doğup keyifli bir tembellik içinde hayata gözlerini açar vs. vs.. Prometheus işe koyulur ve bu ilk günde, ikinci yaratılışın bu ilk gününde Prometheus'ün ürünü, yani serveti, varlığı, 10'a eşittir. İkinci gün Prometheus işini böler (iş-bölümü yapar) ve ürünü 100'e eşit olur. Üçüncü gün ve bunu izleyen her gün Prometheus makineler icat eder, insan vücudundan yeni yararlanma imkânları, tabiatta yeni kuvvetler keşfeder. ... Onun sınaî faliyetindeki her adımla ürünlerinin sayısında bir artış olur; bu artış, onun mutluluğunun yükseldiğini gösterir. Ve nihayet tüketim, onun için, üretim demek olduğundan, besbellidir ki, sadece bir önceki günün üretimini kullanan günlük tüketim, ertesi güne bir artı-ürün bırakır."[88]

M. Proudhon'un bu Prometheus'ü, mantık bakımından olduğu kadar ekonomi politik bakımından da, bir acayip varlıktır. Prometheus bize sadece iş-bölümünü, makinelerin uygulanmasını, tabiat kuvvetlerinin ve bilim gücünün kullanılmasını, insanların üretici güçlerini çoğaltmayı ve tek başına kalmış emeğin ürününe göre bir fazlalık vermeyi öğrettiği sürece bu yeni Prometheus'ün tek bahtsızlığı, sadece, dünyaya çok geç gelmiş olmaktan ibarettir. Fakat bu Prometheus kalkıp da üretimden ve tüketimden bahsetmeye başlayınca gerçekten gülünç oluyor. Tüketim, onun için, üretimdir; bir gün önce ürettiğini ertesi gün tüketir; demek ki hep bir gün ilerdedir; bugün onun "artı-emek"i ilerdedir. Fakat bir gün önce üretmiş bulunduğunu ertesi gün tüketiyorsa, daha önce başka bir günü olmayan, ilk gün, sonradan bir gün ilerde

---

[88] [C. I, s. 77-78.]

olabilmek için, iki günün işini yapmış olması gerekir. Ne iş-bölümü, ne makineler, ne de ateşten başka hiç bir tabiat kuvveti hakkında hiç bilgisi yok iken, o birinci gün, Prometheus bu fazlayı nasıl elde etti? Görülüyor ki mesele geriye, 'ikinci yaratılışın birinci günü'ne götürülmekle bir tek adım ileri gitmiş değildir. Bu açıklama tarzı, hem eski Yunan, hem de eski İbrani kokusu taşıyor; bu tarz aynı zamanda hem mistik, hem de allegoriktir. M. Proudhon'a "Ben her emeğin bir fazlası (artı'sı) olması gerektiğini hem teorik olarak, hem de olaylarla ispat etmiş bulunuyorum." demek hakkını veriyor.

Olaylar, ünlü 'ileri hesap'lardır; teori ise Prometheus efsanesidir.

M. Proudhon "Fakat" diye devam ediyor "bir aritmetik teoremi kadar doğru olan bu ilkeyi, henüz herkes farketmiş değildir. Kollektif sanayiin ilerlemesiyle günlük bireysel emek gittikçe daha büyük bir miktar ürettiği halde ve bu sebeple, zorunlu bir sonuç olarak, ayni ücreti alan işçinin her gün daha zengin olması gerektiği halde, toplumun içinde kazanan sınıflar ve kaybedip çöken sınıflar fiilen vardır."[89]

1770 yılında Britanya Birleşik Krallığının nüfusu 15 milyon, üretken (müstahsil) nüfus ise 3 milyondu. Bilimsel (teknik) üretim gücü 12 milyon ek nüfusa eşit oluyordu. Şu halde, hep birlikte, 15 milyon üretici güç vardı. Böylece üretici gücün nüfusa oranı 1/1 idi. Bilimsel (teknik) gücün el gücüne oranı da 4/1 idi.

1840 yılında nüfus 30 milyonu aşmıyordu; üretken nüfus 6 milyondu. Fakat bilimsel (teknik) güç 650 milyon tutuyordu. Yani bilimsel gücün toplam nüfusa oranı 21/1, el gücüne oranı ise 108/1 idi.

Böylece İngiliz toplumunda iş günü, yetmiş yılda %

---

[89] [C. I, s. 79, 80.]

2700 fazla üretkenlik (prodüktivite) kazandı. Yani 1840'ta, 1770 yılındakinin 27 misli üretim yapılıyordu. M. Proudhon'a göre, şu sorunun ortaya atılması gerekir: 1840'ın İngiliz işçisi niçin, 1770'tekinin 27 misli zengin değildir? Böyle bir sorun ortaya atılırken, elbette, İngilizlerin bu serveti, bu servetin içinde üretildiği tarih şartları mevcut olmadan, yani özel sermaye birikimi, modern iş-bölümü, otomatik atelyeler, anarşik rekabet, ücretli iş sistemi, kısaca sınıf çelişmesi üzerine kurulmuş olan her şey olmadan ürettikleri varsayımı yapılmış olur. Bunlar ise tam da üretici kuvvetlerin ve artı-emeğin gelişmesi için zorunlu varlık şartlarıdır. Şu halde üretici kuvvetlerde ve artı-emekte bu gelişmeyi elde etmek için, toplumun içinde, kazanan sınıfların ve kaybedip çöken sınıfların varolması mecburidir.

Peki, öyleyse, M. Proudhon'un ortaya çıkardığı bu Prometheus nedir? Toplumdur, sınıflar çatışması üzerine oturtulmuş olan sosyal ilişkilerdir. Bu ilişkiler bireyle başka bir birey arasında değil, işçi ile kapitalist, toprak ağası ile çiftçi arasındaki ilişkilerdir. Bu ilişkileri ortadan kaldırırsanız bütün toplumu yok etmiş olursunuz, sizin Prometheus'unuz da kolsuz, ayaksız bir hayalet haline gelir. Yani otomatik atelyelerden, iş-bölümünden, bir kelimeyle, bu artı-emeği elde edebilmesi için işe başlarken onu bezediğiniz her şeyden yoksun kalır.

Öyleyse teoride M. Proudhon'un yaptığı gibi, artı-emek formülünü, mevcut üretim şartlarını hesaba katmadan, eşitlikçi bir anlamda yorumlamakla yetinirseniz, pratikte de, şimdiki üretim şartlarını hiç bir suretle değiştirmeden, bugün mevcut olan bütün zenginlikleri işçiler arasında eşit olarak paylaştırmak yetecektir. Böyle bir dağıtım ise, elbette, ona katılan bireylere yüksek bir yaşama düzeyi temin etmeyecektir.

Fakat M. Proudhon, zannedilebileceği kadar karam-

sar değildir. Nispetlilik onun için her şey olduğundan; iyi cihazlarla donanmış kendi Prometheus'unda, yani bugünkü toplumda, kendi gözde düşüncesinin gerçekleşmesini görecektir.

"Fakat her yerde de servetin yani **değerler arasındaki oranın** ilerlemesi, egemen kanundur. İktisatçılar sosyal partinin şikâyetlerine karşı kamu zenginliklerinin gittikçe daha fazla gelişmesi yolunu kestikleri ve en bahtsız sınıfların bile daha iyi yaşama şartlarına engel oldukları zaman, bizzat kendi teorilerini mahkûm eden bir gerçeği akılsızca ilân etmektedirler."[90]

Kollektif servet, kamu zenginliği, fiilen, nedir? Bu, ayrı ayrı her burjuvanın değil, burjuvazinin servetidir. Peki ama, iktisatçılar, mevcut üretim ilişkileri içinde burjuvazinin servetinin artmış bulunduğunu, ve daha da artması gerekeceğini göstermekten başka bir şey yapmıyorlar. Emekçi sınıflara gelince, onların halinin, bu sözde kamu zenginliğinin artmasının sonucu olarak iyileşmiş olup olmadığı hâlâ tartışma götürür bir sorun olarak kalıyor. İktisatçılar bu iyimserliklerini desteklemek için, pamuklu sanayiinde çalışan İngiliz işçilerini örnek diye gösterirlerse, bunların durumunu sadece nadir geçici refah dönemlerinde görüyorlar, demektir. Bu refah anlarının buhran ve durgunluk dönemlerine oranı, 'gerçek oranı' 3/10'dur. Ama iktisatçılar şartların iyileşmesinden bahsederken, belki de İngiltere'de ayni sanayi kolunda çalıştırılan bir buçuk milyon işçi, on yılın üç yılında refah elde etsinler diye, Doğu Hindistan'da mahvolmaya mahkûm edilen milyonlarca işçiyi düşünmüşlerdir.

Kamu zenginliğinin artmasına geçici katılma konusu ise ayrı bir sorundur. Geçici katılma olayını, iktisatçıların teorisi açıklar. Bu olay o teorinin, M. Proudhon'un dedi-

90[C. I, s. 80.]

ği gibi, mahkûm edilmesi değil teyididir. Mahkûm edilecek bir şey varsa bu, elbette, servetteki artmaya rağmen işçi ücretini, göstermiş bulunduğumuz gibi, asgarî ücretle çalışmaya indirgeyen M. Proudhon'un sistemi olurdu. Ancak işçi ücretini asgarî ücrete indirgemekledir ki değerlerin emek zamanı tarafından 'kurulmuş değer'in gerçek oranlarını uygulayabilecektir. Ücretler, rekabetin sonucu olarak, işçinin yaşaması için gerekli yiyeceklerin fiyatının üstünde ve altında salındığı içindir ki işçi kollektif servetin gelişmesine, belli bir dereceye kadar katılabilir ve aynı zamanda yoksulluktan mahvolabilir. Bu konuda hiç bir hayale kapılmayan iktisatçıların bütün teorisi, işte budur.

M. Proudhon, demiryolları, Prometheus üzerinde ve kurulmuş değer üzerine yeniden kurulacak yeni toplum üzerinde dalıp konudan uzun zaman ayrıldıktan sonra kendini topluyor; heyecan, kendisine hâkim oluyor ve babacan bir tonla haykırıyor:

"İktisatçılara **yalvarıyorum;** kendi kendileri ile yalnız kaldıkları sakin bir zamanda, kendilerini rahatsız eden peşin hükümlerden uzak kalarak ve elde etmiş oldukları veya elde etmeyi umdukları işlere bakmadan, emrinde oldukları çıkarları göz önünde tutmadan, aradıkları takdir ve tasvipleri düşünmeden ve gururlarını besleyecek itibarı hesaba katmadan kendi kendilerine sorsunlar ve bize, her emeğin bir artı-emek bırakması gerektiği ilkesinin bugüne kadar kendilerine bizim açıkladığımız bu öncüller ve sonuçlar zinciri ile görünüp görünmediğini söylesinler."[91]

[91][C. I, s. 80.]

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİ POLİTİĞİN METAFİZİĞİ

BİR

M E T O T

İŞTE, tam Almanyadayız! Şimdi, ekonomi politikten bahsederken metafizikten söz açmak zorunda kalacağız. Ve bunda da M. Proudhon'un 'çelişmeler'ini izlemekten başka bir şey yapmıyacağız. O bizi az önce İngilizce konuşmaya, geçici olarak İngiliz olmaya zorlamıştı. Şimdi ise sahne değişmektedir. M. Proudhon bizi aziz vatanımıza naklediyor ve, isteyelim istemiyelim, bizi tekrar Alman olmaya zorluyor.

İngilizler insanları şapka haline dönüştürüyorlarsa, Almanlar da şapkaları fikirlere dönüştürürler. İngiliz Ricardo'dur, zengin bankerdir ve seçkin iktisatçıdır. Alman Hegel'dir, Berlin Üniversitesinde sade bir felsefe profe-

sörüdür.

Sonuncu mutlak kral ve Fransız krallığının çöküşünün temsilcisi XV. Louis, Fransanın en iyi iktisatçısını kendisine doktor olarak kabul ve tayin etmişti. Bu doktor, bu iktisatçı, Fransız burjuvazisinin yakın ve muhakkak zaferini temsil ediyordu. Doktor Quesnay ekonomi politikten bir bilim çıkardı; ünlü "Ekonomik Tablo"sunda bunu özet halinde topladı. Meydana çıkan bu tablo üzerinde yapılan binbir yorumdan başka bir de doktorun kendisinin yaptığı yorum var. Bu, "ekonomik tablonun analizi"dir ve bunu "yedi önemli gözlem"[92] izler.

M. Proudhon, bir başka Doktor Quesnay'dir. O, ekonomi politiğin metafiziğinin Quesnay'idir.

Metafizik, daha doğrusu bütün felsefe, Hegel'e göre, metotta toplanıp özetlenebilir. Öyleyse, en azından Ekonomik Tablo kadar sisli ve müphem olan, M. Proudhon'un metodunu aydınlatmaya çalışmalıyız. Bu sebepledir ki biz de, daha az veya daha çok önemli, yedi gözlem yapıyoruz. Dr. Proudhon bizim gözlemlerimizden hoşnut kalmazsa, pekâlâ, o zaman o da bir Abbé Baudeau olmak ve "ekonomik-metafizik metodunun açıklamasını" bizzat vermek durumunda kalacaktır.[93]

BİRİNCİ GÖZLEM

"**Zaman bakımından sıraya göre bir tarih** değil, fakat **düşüncelerin dizisine göre bir tarih** vermekteyiz. Ekonomik **evreler veya kategoriler, görünüşlerinde,** bazan çağdaştırlar, bazan bunun tersi. ... Bununla beraber ekonomik teorilerin bir **mantıkî dizilmesi** (teselsülü) ve **dizi halinde anlaşılma ilişkisi** vardır: işte biz bu düzeni

92[Quesnay'ın başlıca iki ekonomik eseri: Tableau économique (1758) ve Analyse du Tableau économique (1766).]

93[Marx, Quesnay'in çağdaşı N. Baudeau'nun 1770'de yayınlanan Explication du Tableau économique eserini ima ediyor.]

keşfetmiş olmakla öğünürüz."[94]

M. Proudhon, Fransızları, yüzlerine yarì-Hegelci cümleler fırlatarak korkutmak istemiş olsa gerek. Bu yüzden biz iki kişiyi ele almak zorundayız: İlkin M. Proudhon'u, sonra da Hegel'i, M. Proudhon kendisini başka iktisatçılardan nasıl ayırd ediyor? Ve M. Proudhon'un ekonomi politiğinde Hegel ne rol oynuyor?

İktisatçılar burjuva üretim ilişkilerini, yani iş-bölümünü, krediyi, parayı vs. sabit, değişmez, ölümsüz kategoriler diye kabul ve izah ederler. Önünde bu hazır-yapılmış kategoriler duran M. Proudhon, bu kategorilerin, ilkelerin, kanunların, düşünce ve fikirlerin meydana gelmeleri olayını, yaratılışlarını açıklamak istiyor.

İktisatçılar, yukarda anılan bu ilişkiler içinde üretimin nasıl yer aldığını açıklarlar; fakat bizzat bu ilişkilerin nasıl üretildiğini, nasıl meydana geldiğini, yani bunları doğuran tarihî hareketi açıklamazlar. Bu ilişkileri ilkeler, kategoriler, soyut düşünceler olarak alan M. Proudhon'un her ekonomi politik kitabının sonunda alfabe dizisinde bulunan bu düşünceleri sadece **düzene** koyması yeterdi. İktisatçıların malzemesi, insanın faal (aktif) enerjik hayatıdır; M. Proudhon'un malzemesi ise iktisatçıların dogmalarıdır. Fakat, kategorilerin sadece teorik ifadeleri oldukları bu üretim ilişkilerinin tarihî hareketini izlemekten geri kaldığımız an, bu kategorilerde gerçek ilişkilerden bağımsız fikirlerden, kendiliğinden doğmuş düşüncelerden başka bir şey görmek istemediğimiz an, bu düşüncelerin kaynağını 'sırf akıl'ın hareketine bağlamış oluruz. Sırf, ölümsüz, gayri şahsî akıl, bu düşünceleri nasıl doğurur? Bunları meydana getirmek için, nasıl bir yoldan yürür?

M. Proudhon'un Hegelcilik konusundaki pervasızlığı

---

[94]Proudhon, C. I, s. 146.

bizde de olsaydı şöyle derdik: o, kendi içinde, kendisinden ayırd edilir. Bu, ne demektir? Gayri şahsî akıl, kendi dışında, kendisini üzerine oturtabileceği bir temelden, kendisini karşısına geçirebileceği bir obje'den, kendisi ile bileşebileceği bir süje'den yoksun olduğu için kendisini otururken, karşıt olurken ve bileşirken tepe taklak dönmek zorundadır: durum, karşıtlık, bileşme. Yunancası ile söylersek: tez-antitez-sentez. Hegelci dili bilmeyenler için, kutsal formülü vereceğiz: teyid (olumlama), inkâr-nehiy (olumsuzlama), ve inkârın inkârı (olumsuzlamanın olumsuzlanması). Dilin anlatmak istediği işte budur. Bu, şüphesiz, eski İbranice değildir (M. Proudhon'dan özür dileriz); fakat bireyden ayrılmış, bu saf aklın dilidir. Alelâde konuşma ve düşünme tarzına sahip olan alelâde birey yerine, şimdi önümüzde bireyden yoksun bu alelâde tarzın (tavrın) bizzat kendisinden başka bir şey yoktur.

Son soyutlamada —çünkü burada bir tahlil değil, bir soyutlama var— her şeyin bir mantık kategorisi olarak ortaya çıkması, şaşırtıcı mıdır? Bir evin kişiliğini meydana getiren her şeyi yavaş yavaş atarsanız, önce o evin malzemesini, sonra onu ayırdeden biçimi kenara atarsanız elinizde bir cesetten başka bir şey kalmazsa; bu cesedin sınırlarını da hesap dışı bırakırsanız elinizde mekân'dan başka bir şey kalmazsa; nihayet bu mekânın boyutlarını da hesap dışı bırakırsanız sırf kemiyetten, bir mantık kategorisinden başka bir şey kalmamış olması, şaşırtıcı mıdır? Her süje'den, böylece, arızî olduğu iddia edilen canlı-cansız, insan veya şey, nitelikleri ayırırsak, son soyutlamada geri kalan tözün (substance) mantık kategorileri olduğunu söylemekte haklı oluruz. Bu soyutlamaları yaparken tahlil (analiz) yaptıklarını zanneden ve şey'lerden ne kadar çok ayrılıp uzaklaşırlarsa, şey'lerin özüne girme noktasına o kadar yakınlaştıklarını düşünen metafizikçiler de, burada el altındaki şey'lerin işleme

süsler olduğunu, asıl örgünün ise mantık kategorileri olduğunu söylemekte haklı olurlar. Filozofu Hıristiyan'dan ayırdeden, işte budur. Hıristiyan için, mantıkî (logique) olana rağmen, kelâm'ın (logos'un) bir tek tecessümü vardır; filozof için ise bu tecessüm'ler hiç bitmez. Var olan her şey, yer yüzünde ve su altında yaşayan her şey, soyutlama yoluyla bir mantık kategorisine indirgenebilseydi; böylece bütün gerçek âlem, bir soyutlamalar âlemine, bir mantık kategorileri âlemine indirgenebilseydi buna kimsenin şaşmasına ihtiyaç olur muydu?

Var olan her şey, yeryüzünde ve suyun altında yaşayan her şey, ancak bir çeşit hareketle vardır ve yaşar. Tarihin hareketi de, böylece, sosyal ilişkileri yaratır; sanayi hareketi bize sanayi ürünlerini verir, vs.

Nasıl soyutlama yoluyla her şey'i bir mantık kategorisine dönüştürüyorsak, soyut durumunda harekete, sırf şeklî harekete, hareketin sırf mantıkî formülüne varmak için de, tıpkı öyle, çeşitli hareketlerin her ayırdedici niteliğini soyutlayıp ayırmak yeter. Mantık kategorilerinde her şeyin tözü (substance) bulunuyorsa, hareketin mantıkî formülünde de, her şeyi açıklamakla kalmayan, şey'lerin hareketini de tazammun eden, **mutlak metot**'u bulunur. İşte bu mutlak metottan Hegel: "Metot, karşısında hiç bir obje'nin dayanamıyacağı, mutlak, biricik, üstün, sonsuz kuvvettir."[95] diye bahseder. Her şey bir mantık kategorisine ve her hareket, her üretim eylemi metot'a indirgenince, bunu, tabiî olarak, her ürün ve üretim yığınının, her şey'ler ve hareketler toplamının bir uygulanmış (tatbikî) metafiziğe indirgenmesi izler. Hegel'in din, hukuk vs. için yaptığını M. Proudhon ekonomi politik için yapmaya çalışıyor.

Ya bu mutlak metot, nedir? Hareketin soyutlanması-

---

[95]Logic, C. III. [G. W. F. Hegel, Wissenchaft der Logik, Bd. III; Werke, 2-te Aufl., Bd. V, Berlin, 1841, s. 320.]

dır. Hareketin soyutlanması nedir? Soyut durumda harekettir. Soyut durumda hareket, nedir? Hareketin sırf mantıkî formülü veya sırf aklın hareketidir. Sırf aklın hareketi, neden ibarettir? Kendini koymaktan (poser) kendine karşı çıkmaktan ve kendini bileştirmekten; kendi kendini tez, anti-tez, sentez olarak formüle etmekten; veya, gene, kendini teyid etmekten (olumlamak), kendini inkâr etmekten (olumsuzlamak) ve inkârın inkârından ibarettir.

Akıl kendini teyid etmeyi (olumlamayı), kendini kesin bir kategori içine yerleştirmeyi (koymayı) nasıl başarabilir? Bu, bizzat aklın ve onun savunucularının işidir.

Fakat bu 'akıl' kendini bir defa tez olarak vazettikten sonra, kendi kendisine karşı olan bu tez, bu düşünce iki çelişik düşünceye parçalanır, ayrılır: olumlu ve olumsuz; evet ve hayır. Antitezin içinde içerik bulunan bu iki çelişik unsur arasındaki mücadele, diyalektik hareketi meydana getirir. Evet, hayır haline; hayır, evet haline; evet, hem evet hem hayır haline; hayır, hem evet hem hayır haline gelerek, birbirine zıt olanlar birbirini dengede tutar, etkisiz bırakır, birbirini felce uğratır. Bu iki çelişik düşüncenin kaynaşması, bu ikisinin sentezi olan yeni bir düşünceyi meydana getirir. Bu yeni düşünce de, bir defa daha, birbiri ile çelişik iki düşünceye parçalanıp ayrılır ki, bunlar da yeni bir sentez içinde birleşip kaynaşırlar. Bu doğum sancılarından bir düşünceler grubu doğar. Bu düşünceler grubu, basit bir kategorinin ayni diyalektik hareketini izler ve karşısında antitez olarak kendisi ile çelişik bir düşünceler grubu vardır. Bu iki düşünceler grubundan bunların sentezi olan yeni bir düşünceler grubu doğar.

Basit kategorilerin diyalektik hareketinden grubun doğması gibi, grupların diyalektik hareketinden de seriler (diziler) ve serilerin diyalektik hareketinden de bütün sistem doğar.

Bu metodu ekonomi politiğin kategorilerine uygulayınız; ekonomi politiğin mantığını ve metafiziğini elde etmiş olursunuz, veya başka bir deyişle, sırf akılla işleyen bir zihinde yeni çiçek açmış gibi görünen, az-bilinen bir dile çevrilmiş olarak, herkesin bildiği ekonomik kategorileri elde edersiniz. Sadece diyalektik hareketin işlemesiyle bu gategoriler o kadar birbirini doğuruyor gibi, birbirine bağlı ve birbiri ile ikiz gibi görünürler. Okuyucu bütün bu kategoriler, gruplar, seriler ve sistemler basamaklarına bakıp metafizik karşısında irkilmemelidir. M. Proudhon, **çelişmeler sistemi**'nin yüksekliklerine tırmanmak için göze aldığı bütün zahmetlere rağmen, ilk iki basit tez ve antitez basamaklarının üstüne asla yükselememiştir; bunları da ancak iki defada çıkabilmiş, bunların birinde de sırt üstü düşmüştür.

Buraya kadar sadece Hegel'in diyalektiğini anlatmış bulunuyoruz. İlerde M. Proudhon'un bunu en zavallı oranlara indirgemeyi nasıl başardığını göreceğiz. Hegel'e göre, böylece, bütün olup bitenler ve hâlâ olup bitmekte olanlar, sadece, onun kendi zihninin içinde olup bitenlerden ibarettir. Böylece tarih felsefesi, felsefenin tarihinden, kendi felsefesinin tarihinden başka bir şey değildir. Bundan böyle "zaman bakımından sıraya göre bir tarih" yoktur; sadece "düşüncelerin anlaşılma (idrak) sırası" ("anlaşılma sırası ile düşünceler") vardır. O kendisinin, dünyayı, düşüncenin hareketi ile inşa ettiğini sanıyor; oysa o, sadece, herkesin aklında olan düşünceleri, mutlak metotla sistematik bir şekilde inşa etmekle ve sınıflandırmakla kalıyor.

İKİNCİ GÖZLEM

Ekonomik kategoriler, sadece, sosyal üretim ilişkilerinin teorik ifadelerinden, bu ilişkilerin soyutlanmalarından ibarettir. M. Proudhon, gerçek bir filozof gibi, şey-

leri baş aşağı tuttuğundan fiilî ilişkilerde, "insanlığın gayri şahsî aklı"nın koynunda uyuklamakta olan (Filozof M. Proudhon, böyle söylüyor) bu ilkelerin, bu kategorilerin tecessümünden başka bir şey görmüyor.

İktisatçı M. Proudhon, insanların, kumaş, keten bezi ve ipekli maddeleri belli ve kesin üretim ilişkileri içinde yaptıklarını çok iyi bilir. Fakat anlamadığı nokta bu belli ve kesin üretim ilişkilerinin de keten bezi, keten vs. gibi, insanlar tarafından yapıldığı, üretildiğidir. Sosyal ilişkiler, üretici kuvvetlerle sıkı sıkıya bağlıdırlar. İnsanlar, yeni üretici güçler edinirken, kendi üretim tarzlarını değiştirirler; ve üretim tarzlarını değiştirirken, hayatlarını kazanma yolunu değiştirirken kendi sosyal ilişkilerini tamamen değiştirirler. Elle işletilen değirmen, size, derebeyli toplumu verir; buharla işleyen değirmen, size sanayici, kapitalistli toplumu verir.

Kendi sosyal ilişkilerini maddî üretkenliklerine uygun olarak kuran aynı insanlar, kendi sosyal ilişkilerine uygun olarak ilkeler, düşünceler ve kategoriler de üretirler, meydana getirirler.

Böylece bu düşünceler, bu kategoriler, ifadesi oldukları sosyal ilişkiler gibi ölümlüdürler. Bu düşünce ve kategoriler **tarihî ve geçici ürünlerdir.**

Üretici kuvvetlerin içinde devamlı bir gelişip büyüme hareketi, sosyal ilişkilerde devamlı bir yıkılıp yok olma hareketi, düşüncelerde devamlı bir doğuş ve teşekkül hareketi var; değişmeyen tek şey, hareketin soyutluğu (soyut hareket)-mors immortalis.[96]

ÜÇÜNCÜ GÖZLEM

Her toplumun üretim ilişkileri bir bütün teşkil eder.

---

[96] [Marx bu sözleri Lucretius'un De Rerum Natura (Eşyanın tabiatına dair) şiirinin 'mortalem vitam mors immortalis ademit' (ölümsüz ölüm, fani hayatı alıp götürdü) parçasından alıyor.]

M. Proudhon, ekonomik ilişkileri, biri ötekini yaratan, antitezin tezden çıkması gibi biri ötekinin sonucu olarak meydana gelen birçok sosyal evreler (safhalar) olarak düşünüyor ve bu ilişkilerin mantıkî sıralanmasında (dizilişinde) insanlığın gayrî şahsî aklını farkediyor.

Bu metodun biricik kusuru şuradadır: M. Proudhon bu evrelerin bir tekini incelemeye girişince toplumdaki bütün öteki ilişkilere baş vurmadan onu açıklıyamıyor. Ne var ki M. Proudhon, diyalektik hareketine henüz bu ilişkileri yarattırmış değildir. Daha sonra M. Proudhon, sırf akıl vasıtasıyla bu öteki evreleri doğurmaya girişince, onlara yeni doğmuş bebekler muamelesi yapıyor. Bunların da öncekiyle ayni yaşta olduklarını unutuyor.

Böylece, ona göre bütün ekonomik oluşumların (evolutions) temeli olan, değerin meydana getirilmesine [kurulmasına -ç.] gelince M. Proudhon iş-bölümü, rekabet vs. olmadan edemiyor. Oysa, **dizilerde**, M. Proudhon'un **anlayışında**, **mantıkî sıralanmada** bu ilişkiler henüz yoktu. Ekonomi politiğin kategorileri vasıtasıyla bir ideolojik sistem yapısı inşa edilirken, sosyal sistemin uzuvları yerlerinden çıkarılıyor. Toplumun çeşitli ve değişik uzuvları birbirinin peşinden giden birbirinden ayrı birçok toplum haline getiriliyor. İçinde bütün ilişkilerin aynı anda ve birlikte yaşadığı ve birbirini desteklediği toplumun yapısını, hareketin, arka arkaya dizilişin ve zamanın mantıkî formülü, tek başına, gerçekten nasıl açıklayabilirdi?

DÖRDÜNCÜ GÖZLEM

Şimdi M. Proudhon'un, Hegel'in diyalektiğini ekonomi politiğe uygularken ne gibi değişikliklere uğrattığını görelim.

M. Proudhon'a göre her ekonomik kategorinin biri iyi, biri kötü iki yanı vardır. O, bunlara, küçük burjuvanın tarihin büyük adamlarına baktığı gibi bakar: **Napole-**

on büyük bir adamdı; birçok iyi işler yaptı; birçok kötülük de yaptı.

İyi yan ile **kötü yan, faydaları** ve **mahzurları** birlikte alınınca, M. Proudhon'a göre, her ekonomik kategorinin içindeki **çelişme**'yi teşkil eder.

Çözülmesi gereken sorun: kötü yanı tasfiye ederken iyi yanı alıkoymak.

Kölelik, başka herhangi bir ekonomik kategori gibi, bir ekonomik kategoridir. Böylece bunun da iki yanı vardır. Kötü yanını kendi haline bırakalım ve köleliğin iyi yanından bahsedelim. Söylemeye hacet yok, şimdi doğrudan doğruya kölelikle, Surinam'daki, Brezilya'daki, Kuzey Amerika'nın Güney Devletlerindeki zenci köleliği ile ilgileniyoruz.

Doğrudan doğruya kölelik, burjuva sanayii için, makine, kredi vs. kadar önemli bir mihverdir. Kölelik olmazsa pamuğunuz olmaz; pamuk olmazsa çağdaş sanayi olmaz. Sömürgelere önem kazandıran, kölelik oldu; dünya ticaretini sömürgeler yarattı ve büyük boyutlu sanayiin ön-şartı dünya ticaretidir. Böylece kölelik en büyük önemde bir ekonomik kategoridir.

Kölelik olmasaydı Kuzey Amerika, bu en ileri ülke, pederşahî bir memleket haline dönerdi. Kuzey Amerikayı dünya haritasından silerseniz keşmekeş doğar, çağdaş ticaretin ve uygarlığın tamamiyle çöküp göçtüğünü görürsünüz. Köleliğin kaldırılmasına sebep olursanız Amerikayı milletler haritasından silmiş olursunuz.[97]

---

[97]Bu, 1847 yılı için tamamen doğruydu. O tarihte A. B. Devletlerinin dünya ticareti esas itibariyle dışardan göçmen ve sanayi mamûlleri ithalinden ve dışarıya pamuk ve tütün yani güneydeki köle emeğinin ürünlerinin ihracından ibaretti. Kuzey Devletleri başlıca, köle devletleri için buğday ve et üretiyorlardı. Ancak Kuzey, dışarıya ihraç için buğday ve et üretmeye başladıktan ve bir sanayi ülkesi haline geldikten ve Amerika'nın elindeki pamuk tekeli Hindistan, Mısır, Brezilya vs. den gelen kuvvetli bir rekabet ile karşılaştıktan sonradır ki, köleliğin kaldırılması mümkün olabilmiştir. O zaman bile bu, açık zenci köleliğinin yerine Hintli

Böylece kölelik, ekonomik bir kategori olduğu için, insanların kurumları arasında daima var olmuştur. Çağdaş uluslar köleliği sadece kendi ülkelerinde maskeleyip gizleyebilmişler, fakat yeni dünyaya bunu zorla ve açıkça kabul ettirmişlerdir.

M. Proudhon, köleliği kurtarıp muhafaza etmek için ne yapardı? **Sorunu** şöyle formüle ederdi: bu ekonomik kategorinin iyi yanını alıkoyup muhafaza etmek, kötü yanını tasfiye edip gidermek.

Hegel'in formüle edecek sorunları yoktur. Onun sadece diyalektiği var. M. Proudhon'un ise Hegel'den, Hegel'in diyalektiğinin dilinden başka, hiç bir şeyi yok. M. Proudhon'a göre diyalektik hareket, iyi ile kötü arasındaki dogmatik ayrımdır.

Bir an için bizzat M. Proudhon'u bir kategori olarak düşünelim. Onun iyi ve kötü yanlarını, fayda ve mahzurlarını araştıralım.

Hegel'e göre insanlığın daha yüksek çıkarlarına uygun olarak çözümleme hakkını kendine alıkoyduğu sorunları koymak üstünlüğü varsa da, diyalektik doğum sancıları yoluyla yeni kategoriler yaratmak söz konusu olunca kısırlığa uğramış olmak kusuru var. Diyalektik hareketi meydana getiren, çelişik iki yanın var olması, bunların arasındaki çatışma ve bunların kaynaşarak yeni bir kategori halinde birleşmeleridir. Kötü yanı tasfiye etmek sorununun konması bile diyalektik hareketi kısa keser. Konulan ve çelişik mahiyetiyle kendi kendisine karşıt çıkarılan, kategori değildir; kategorinin iki yanı arasında kızan, şaşıran, endişe ve öfke içinde kalan, M. Proudhon'dur.

İçinden meşru yollarla çıkmanın zor olduğu bir çıkmaz sokakta kısan M. Proudhon, zıplayıp uçarak, bir sıç-

ve Çinli ırgatların maskeli köleliğini koymakta başarıya ulaşamıyan Güney'in yıkılmasına yol açtı. — **1885 Almanca baskısına F. Engels'in notu.**

rayışta yeni bir kategoriye geçiyor. İşte orada, onun şaşırmış bakışları arasında, **"anlayıştaki zincirleme ilişki"** meydana çıkıyor.

Elverişli bulduğu ilk kategoriyi alıyor ve buna, kusurlarını giderilmesi söz konusu olan kategoriyi tedavi etme niteliğini keyfî olarak veriyor. Böylece, M. Proudhon'a inanmamız gerekiyorsa, tekellerin kusurunu vergiler tedavi eder; dış ticaret bilânçosu, vergilerin kusurlarını giderir; toprak mülkiyeti de kredilerin kusurlarına iyi gelir.

Ekonomik kategorileri böylece, birbiri peşinden ele almakla ve bunlardan birini ötekinin panzehiri yapmakla M. Proudhon, bu çelişmeler ve çelişmelere panzehirler alaşımı (halitası) ile iki çelişmeler cildi meydana getirmeyi başarıyor ve buna haklı olarak **Ekonomik Çelişmeler Sistemi** adını veriyor.

BEŞİNCİ GÖZLEM

"Mutlak aklın içinde bütün bu düşünceler ... eşit derecede basit ve geneldir. ... Gerçekten biz, bilgilerimize ancak düşüncelerimizi basamak basamak aşarak ulaşırız. Fakat gerçeğin kendisi, bu diyalektik sembollerden bağımsızdır ve zihnimizin kombinezonlarından kurtulmuştur."[98]

Burada, birdenbire, sırrını bildiğimiz bir çeşit yön değiştirme ile, ekonomi politiğin metafiziği bir hayal (illusion) haline gelmiş bulunuyor! M. Proudhon hiç bir zaman bu kadar doğru konuşmuş değildir. Gerçekten, diyalektik hareket süreci kötünün karşısına iyiyi çıkarmak basit hareketine indirildiği ve bir kategorinin başka bir kategoriye karşı panzehir olarak kullanılmaya başlandığı andan beri kategoriler, içten gelme ve kendiliğinden olma özel-

[98]Proudhon, c. II, s. 97.

liklerinden tamamen yoksun bırakılmış oluyorlar; fikir (idea) 'artık işlemez'; içinde hayat kalmaz. O artık 'kendini ortaya koymaz' ve kategorilere ayrışmaz. Kategorilerin birbiri peşinde dizilişi, bir çeşit basamak basamak yükselme haline gelmiş bulunur. Diyalektik, mutlak aklın hareketi değildir artık. Artık diyelektik yoktur, olsa olsa mutlak olarak sırf ahlâk vardır.

M. Proudhon **anlaşılmadaki diziliş**'ten, **kategorilerin mantıkî dizilişi**'nden bahsettiği zaman **"tarihi, zaman sırasına göre"** vermek istemediğini söyler; yani, M. Proudhon'a göre kategorilerin kendilerini **meydana koyma** tarihî dizisini vermek istemediğini söyler. Böylece, ona göre, her şey **aklın saf eter**'inde meydana gelmiştir. Bu eter'den, her şey, diyalektik yoluyla türetilmeliydi. Şimdi bu diyalektiği uygulama alanına çıkarması gerekince, aklı yetmiyor. M. Proudhon'un diyalektiği Hegel'in diyalektiğine karşı yürüyor ve şimdi M. Proudhon bize, ekonomik kategorileri verdiği sıranın, artık, onların birbirini yaratma sırası olmadığını söylüyor. Ekonomik gelişimler artık bizzat aklın girişimleri değildir.

Öyleyse M. Proudhon bize ne veriyor? M. Proudhon'un anlayışına göre, kategorilerin zaman sırasıyla tezahür ettikleri dizi olan, gerçek tarihi mi? Hayır! Bizzat fikrin (idea'nın) içinde yer aldığı şekliyle tarihi mi? O da değil! Yani kategorilerin kutsal olmayan tarihini de değil, kutsal tarihini de değil! Öyleyse bize hangi tarihi veriyor? Kendi çelişmelerinin tarihini. Şimdi bunların nasıl yürüdüğünü ve M. Proudhon'u nasıl peşlerinden sürüklediklerini görelim.

Altıncı önemli gözlemi doğuran bu araştırmaya girmeden önce, önemli bir başka gözlem daha yapmamız gerek.

Gerçek tarihin, zaman içindeki sıraya göre tarihin, içinde düşüncelerin, kategorilerin ve ilkelerin tezahür et-

tiği tarih dizisi olduğunu M. Proudhon ile birlikte kabul edelim.

Her ilkenin, tezahür edeceği, kendi öz yüzyılı vardır. Örneğin otorite ilkesinin 11. Yüzyılı olduğu gibi, bireycilik ilkesinin de 18. Yüzyılı vardı. Mantıkî dizilişte, yüzyıl ilkeye aitti; yoksa ilke yüzyıla ait değildi. Başka bir deyişle tarihi yapan ilkeydi, yoksa ilkeyi yapan tarih değildi. Öyleyse ilkeleri korumak kadar tarihi de korumak için, kendi kendimize bir belli ilkenin başka bir yüzyılda değil de onbirinci veya onsekizinci yüzyılda tezahür etmesinin sebebini sorduğumuz zaman zorunlu olarak, insanların onbirinci yüzyılda nasıl olduklarını, onsekizinci yüzyılda nasıl olduklarını, her birinin ihtiyaçlarının, üretici kuvvetlerinin, üretim tarzlarının, üretimde kullandıkları hammaddelerin — kısaca, bütün bu hayat şartlarından doğan, insanla insan arasındaki ilişkilerin — neler olduğunu sormak mecburiyetinde kalırız. Bütün bu soruların derinliğine inmek ise, insanın kutsal olmayan, gerçek tarihini her yüzyılda çizmek ve bu insanları kendi dramlarının hem yazarı, hem de aktörü olarak ortaya çıkarmaktan başka nedir? Fakat insanları kendi tarihlerinin hem yazarı, hem de aktörleri olarak verdiğiniz an, bir dönüşle, asıl çıkış noktasına varmış olursunuz; çünkü başlangıçta bahsettiğiniz ölmez ilkeleri terketmiş bulunuyorsunuz.

M. Proudhon, tarihin ana yoluna erişmek için bir ideologun tuttuğu kestirme yol boyunca fazla ilerlemiş bile değildir.

ALTINCI GÖZLEM

M. Proudhon'la birlikte kestirme yolu tutalım.

Değişmez kanunlar, ölümsüz ilkeler, ideal kategoriler gözüyle bakılan ekonomik ilişkilerin aktif ve enerjik insanlardan daha önce de varolduğunu kabul edeceğiz. Bun-

dan başka bu kanun, ilke ve kategorilerin, zamanın başlangıcından beri "insanlığın gayri şahsî aklı"nın içinde uyuklamış bulunduğunu da kabul edeceğiz. Şimdiden görmüş bulunuyoruz ki, bu değişmezlikler ve ölümsüzlükler, tarih diye bir şey bırakmıyor. Tarih, olsa olsa, düşüncede oluyor yani sırf aklın diyalektik hareketinde yansıyor. M. Proudhon diyalektik hareketin içinde fikirlerin **birbirinden farklılaşmadığını** söylemekle, hem **hareketin gölgesini** hem de **gölgelerin hareketini** ortadan kaldırmış bulunuyor; oysa bunlar vasıtasıyla tarihin hiç değilse benzeri yaratılabilirdi. Bunun yerine, o, tarihe, kendi aczini atfediyor. Suçu, Fransızca dahil, her şeye yüklüyor. Filozof M. Proudhon "öyleyse bazı şeylerin **belirdiğini,** bazı şeylerin **üretildiğini** söylemek doğru değildir" diyor, "evrende olduğu gibi uygarlıkta da her şey, ezelden beri vardı ve hareket ediyordu. Bu, sosyal ekonominin tümüne de uyar."[99]

İşleyen ve M. Proudhon'u da işleten çelişmelerin üretici gücü o kadar büyüktür ki, M. Proudhon tarihi açıklamaya çalışırken onu inkâr etmek zorunda kalıyor. Sosyal ilişkilerin birbiri ardından belirmesini açıklamaya çalışırken **herhangi bir şeyin belirebileceğini** inkâr ediyor. Üretimi, bütün evreleriyle, açıklamaya çalışırken, **herhangi bir** şeyin üretilmesinin mümkün olup olmıyacağını soru konusu yapıyor!

Böylece, M. Proudhon'a göre, artık, tarih diye bir şey yoktur, düşüncelerin arka arkaya dizilişi diye bir şey yoktur. Ama onun kitabı, gene de vardır; ve işte tam bu kitabıdır ki, onun deyişini kullanarak söyliyelim, "düşüncelerin birbirini izlemesine göre tarih"tir. Onun bütün bu çelişmeleri **bir sıçrayışta** temizlemesine yardım edecek bir formülü, — çünkü M. Proudhon bir formüller adamıdır —

[99]C. II, s. 102.

nasıl bulacağız?

Bu amaçla o, yeni bir akıl icat etmiştir ki bu akıl ne sırf ve bakir mutlak akıl, ne de değişik dönemlerde yaşayan ve hareket eden insanların ortak aklı değildir; tamamen ayrı bir akıl, kişi-toplumun aklı, süje olan **insanlığın** aklıdır ki M. Proudhon'un kaleminde bazan **sosyal deha, genel akıl,** veya nihayet **insan aklı** olarak şekillenir. Bu kadar çok isim altında süslenmiş olan bu akıl, gene de, her an, iyi ve kötü yanlarıyla ve panzehirleri ve problemleriyle, M. Proudhon'un bireysel aklı olarak açığa çıkar.

Mutlak, ölümsüz aklın derinliklerinde gizlenmiş olan gerçeği "insan aklı yaratmaz", onun sadece örtüsünü kaldırabilir. Fakat bugüne kadar örtüsünü kaldırdığı gerçekler eksik, yetersiz ve bu sebeplerle çelişiktir. Bu yüzden, bizzat kendileri keşfedilmiş ve insan aklı tarafından, sosyal deha tarafından açığa çıkarılmış gerçekler olan ekonomik kategoriler de ayni derecede eksiktirler ve içlerinde çelişme tohumunu taşırlar. Sosyal deha, M. Proudhon'a kadar, her ikisi de mutlak aklın içinde aynı anda gizli bulunan iki şeyden yalnız **çelişik unsurlar'ı** görüyor, **sentetik formülü** görmüyordu. Bu yetersiz gerçekleri, bu eksik kategorileri, bu çelişik düşünceleri yeryüzünde sadece gerçekleştiren, gerçek haline getiren, ekonomik ilişkiler de, sonuç olarak, kendi içlerinde çelişiktirler ve biri iyi, biri kötü olan iki yan gösterirler.

Tam gerçeği, fikri, bütün doluluğu ile bulmak, çelişmeyi yok etmek olan sentetik formülü bulmak, sosyal dehanın meselesidir. Bu da gene M. Proudhon'un hayali içinde, ayni sosyal dehanın donanmış olduğu bütün kategori bataryalarına rağmen, Tanrıdan veya mutlak fikirden bir tek sentetik formül bile koparamadan, bir kategoriden ötekine zahmete koşulmasının sebebidir.

"İlkin, toplum (sosyal deha) bir ilk gerçeği beyan eder, ortaya bir **hipotez,** kendi zıddı olan sonuçları sosyal

ekonomi içinde, bu sonuçların zihnin içinde meydana gelmiş olabileceği aynı yolla gelişmiş olan, gerçek bir antinomi koyar. Öyle ki fikirlerin çıkışını her şeyde izleyen sanayi hareketi, biri yararlı sonuçlar, öteki yıkıcı sonuçlar olmak üzere iki akıma ayrılır. Bu iki yanlı ilkenin kuruluşuna uyum getirmek üzere ve bu antinomi'yi çözümlemek için toplum **ikinci** bir hipotez getirir ki bunu da kısa zaman sonra bir üçüncüsü izleyecektir. Ve **sosyal dehanın ilerlemesi,** sanırım bütün çelişmelerini tüketip —fakat, insan çelişmelerinin bir sınırı olduğu ispat edilmemiştir— bir sıçrayışta önceki bütün iddialarına yeniden dönerek **bir tek formülle** bütün sorunlarını çözünceye kadar, bu tarzda olacaktır."[100]

Daha önce nasıl **antitez, panzehir** haline getirilmişse şimdi de **tez, bir hipotez** haline sokulmaktadır. Bu terim değişikliği, M. Proudhon'dan geldiği için, artık bizi şaşırtmıyor! Asla saf olmayan insan aklı, ancak eksik bir görüş gücüne sahip olduğu için, her adımda, çözülmesi gereken yeni problemlerle karşılaşıyor. Mutlak aklın içinde keşfettiği ve ilk tezin inkârı (olumsuzlanması) olan her yeni tez, onun için, insan aklının oldukça saflıkla, söz konusu problemin çözümü diye kabul ettiği bir sentez oluyor. Böylece bu akıl, çelişmelerin sonuna varıp ortaya attığı bütün tezlerin ve antitezlerin sadece birbiri ile çelişik hipotezlerden ibaret olduğunu anlayıncaya kadar, durmadan yenilenen çelişmeler karşısında endişe ve öfkelerle köpürüyor. "İnsan aklı, sosyal deha, şaşkınlık içinde, bir sıçrayışta önceki bütün iddialarına yeniden dönerek ve bir tek formülle, bütün sorunlarını çözüyor." Bu biricik formül, arada söyleyelim, M. Proudhon'un gerçek keşfini teşkil ediyor. Bu da **'kurulmuş değer'**dir.

Hipotezler ancak belli bir amaç göz önünde tutularak

---

[100] C. I, s. 133.

yapılır. Sosyal dehanın, M. Proudhon'un ağzıyla konuşarak, kendisi için koyduğu ilk amaç, her kategoride, iyiden başka hiç bir şey kalmamasını sağlamak için kötü yanı tasfiye etmekti. Ona göre iyi, üstün iyilik, gerçek pratik amaç, **eşitliktir.** Peki, sosyal deha niçin eşitsizliğe, kardeşliğe, katolikliğe, ya da başka herhangi bir ilkeye değil de eşitlik amacına yöneliyor? Çünkü "insanlık, birbirinden ayrı bu kadar hipotezi birbiri peşinden, ancak üstün bir hipotezi göz önünde tutarak gerçekleştirmiştir" ki bu üstün hipotez de eşitliktir. Başka bir deyişle: çünkü eşitlik, M. Proudhon'un ülküsüdür. O, sanıyor ki, iş-bölümü, kredi, atelye, — bütün ekonomik ilişkiler — sadece eşitlik yararına icat edilmişlerdir, fakat gene de sonuçta bu eşitliğe karşı dönmüşlerdir. Tarih ile M. Proudhon'un hayalleri her adımda birbirlerini yalanladıkları için M. Proudhon burada bir çelişme olduğu sonucuna varıyor. Bir çelişme varsa bu, sadece, onun sabit fikri (saplantısı) ile gerçek hareket arasındadır.

Bundan böyle bir ekonomik ilişkinin iyi yanı, eşitliği doğrulayan yanıdır; kötü yanı, bunu inkâr eden ve eşitsizliği teyid eden yanıdır. Her yeni kategori, sosyal dehanın, bir önceki hipotezin doğurduğu eşitsizliği tasfiye etmek için çıkardığı, bir hipotezidir. Kısacası eşitlik, **başlangıçtan beri var olan en eski niyet, mistik eğilim, Tanrıdan gelen amaç**'tır ki sosyal deha ekonomik çelişmeler çemberi içinde girdap gibi dönerken, gözü önünde hep bu amaç vardır. Böylece **Tanrı,** M. Proudhon'un ekonomik yükünü onun sırf ve uçarı aklından daha iyi taşıyan lokomotif oluyor. M. Proudhon, vergiler bölümünü izleyen bölümü tamamen Tanrı'ya ayırmıştır.

Tanrı, Tanrıdan gelen amaç, tarihin hareketini açıklamak için bugün kullanılan büyük söz, işte budur. Aslında bu söz, hiç bir şeyi açıklamaz. Bu, nihayet, bir güzel konuşma şeklidir; gerçekleri başka bir şekilde anlat-

mak için kullanılan çeşitli yollardan biridir.

İskoçya'da toprak mülkiyetinin, İngiliz sanayiinin gelişmesiyle, yeni bir değer kazandığı, bir olgudur, bir gerçektir. Bu sanayi, yün'e yeni pazarlar açtı. Büyük miktarda yün üretmek için, tarıma elverişli toprakları çayır haline getirmek gerekti. Bu dönüşümü yapabilmek için malikânelerin az kişinin elinde toplanması, yoğunlaşması gerekti. Malîkâneleri az sayıda ellerde toplayıp yoğunlaştırmak için ilkin küçük toprak mülkiyetinin yok edilmesi, toprak kiracısı binlerce köylünün kendi topraklarından sürülüp çıkarılması ve bunların yerine, milyonlarca koyunu gözetlemekle görevli birkaç çobanın yerleştirilmesi gerekliydi. Böylece, birbirini izleyen dönüşümlerle, İskoçya'da toprak mülkiyeti, koyunların insanları yerlerinden sürüp çıkarması sonucunu vermişti. Şimdi, İskoçya'da toprak mülkiyeti müessesesinin Tanrı'dan gelen amacının, insanların, koyunlar tarafından topraklarından sürülüp çıkarılması olduğunu söylerseniz Tanrının emrine uygun bir tarih yapmış olursunuz.

Eşitlik eğilimi, elbette, yüzyılımıza aittir. Tamamen farklı ihtiyaçlarıyla, değişik üretim araçlarıyla vs. ile bütün önceki yüzyılların, Tanrı tarafından, eşitliğin gerçekleşmesi için çalıştıklarını söylemek; yüzyılımızın insanlarını ve araçlarını, önceki yüzyılların insanlarının ve araçlarının yerine koymak, ve birbiri ardından gelen kuşakların kendilerinden önce gelmiş olan kuşakların kazandığı sonuçları dönüştürdükleri tarihî hareketi anlamamaktır. İktisatçılar iyi bilirler ki, biri için tamamlanmış (mamûl) olan şey, öteki için yeni üretimde kullanılacak hammaddeden başka bir şey değildir.

M. Proudhon gibi varsayınız ki sosyal deha, Tanrıdan gelen [amaçla, yani -ç.] **'kolonları' sorumlu ve eşit haklı** işçiler haline dönüştürmek amacıyla, derebeylerini var etmiş, daha doğrusu iyileştirmiştir: İskoçya'da koyun-

ların insanları topraklarından sürüp çıkarmasından alacağı kötü zevki tatmak için toprak mükliyetini kurmuş olan Tanrı'ya lâyık insanlar ve amaçlar yerine konabilecek insanlar ve amaçlar elde etmiş olursunuz.

Fakat M. Proudhon, Tanrı'ya bu kadar şefkatli bir ilgi duyduğu için ona, onun gibi Tanrıdan gelen amaç peşinde dolaşan M. de Villeneuve-Bargemon'un[101] **Ekonomi Politik Tarihi'**ni salık vereceğiz. Ne var ki orada bu amaç, eşitlik değil, katolikliktir.

YEDİNCİ VE SONUNCU GÖZLEM

İktisatçıların garip bir tarzı oluyor. Onlara göre sadece iki türlü müessese var: biri tabiî, öteki sunî. Derebeyliğin kurumları sunî, burjuvazininkiler tabiî kurumlardır. Burada onlar, gene böyle iki türlü din kuran tanrıbilimcilere benziyorlar. Kendilerinin olmayan her din insanların icadıdır, kendi dinleri ise kaynağını Tanrıdan alır. İktisatçılar bugünkü ilişkilerin, yani burjuva üretim ilişkilerinin, tabiî olduğunu söylerken, servetin, içinde yaratıldığı ve üretici kuvvetlerin içinde geliştiği bu ilişkilerin tabiat kanunlarına uygun olduğunu söylemek istiyorlar. Bu ilişkiler, bu sebeple, zamanın etkisinden kurtulmuş tabiî kanunlardır. Bunlar, toplumu her zaman yönetmesi gereken, ölümsüz kanunlardır. Böylece, bugüne kadar tarih diye bir şey var olmuştur, fakat bundan böyle yoktur. Bugüne kadar tarih var olmuştur; çünkü derebeyliğin müesseseleri var olmuştur ve derebeyliğin bu müesseselerinin içinde, iktisatçıların tabiî ve bu yüzden ölümsüz diye geçtikleri, burjuva toplumunun üretim ilişkilerinden tamamen farklı üretim ilişkileri buluyoruz.

Derebeyliğin de proletaryası vardı: serflik (toprak köleliği), burjuvazinin bütün tohumlarını içeriyordu. Dere-

---

[101] [M. de Villeneuve-Bargemont, Histoire de l'économie politique, Brüksel, 1839.]

beylik üretiminin de, sonunda hep kötü yanın iyi yan üzerinde zafer kazandığına bakmadan, derebeyliğin **iyi** ve **kötü** yanları diye isimlendirilen, iki çelişik unsuru vardı. Bir mücadele sağlayarak tarihi yapan hareketi meydana getiren, kötü yandır. Derebeylik egemenliği çağında şövalyelik erdemlerine, haklarla ödevler arasındaki güzel uyuma, şehirlerin patriyarkal hayatına, köylerde ev sanayiinin sağladığı refaha, loncalar ve gedikler içinde teşkilâtlanmış sanayiin gelişmesine, kısaca derebeyliğin iyi yanını teşkil eden her şeye karşı büyük bir coşku ile dolu olan iktisatçılar bu tabloya gölge düşüren her şeyi — toprak köleliğini, imtiyazları, keşmekeşi — tasfiye edip ortadan kaldırmayı mesele edinmiş olsalardı, ne olurdu? Mücadeleyi davet edip başlatan bütün unsurlar yok edilmiş ve burjuvazinin gelişmesi başlangıçta önlenmiş olurdu. Tarihi tasfiye etmek gibi saçma (absurd) bir problem, mesele edinilmiş olurdu.

Burjuvazinin zaferinden sonra artık derebeyliğin iyi ve kötü yanı diye bir mesele kalmamıştı. Burjuvazi, derebeylik egemenliği altında geliştirmiş olduğu üretici kuvvetleri eline geçirdi. Bütün eski ekonomik şekiller, bunlara uygun düşen uygar ilişkiler, eski uygar toplumun resmî ifadesi olan siyasî durum hep yıkılıp parçalandı.

Böylece derebeylik üretimini de, gerektiği gibi yargılamak için, çelişme üzerine kurulmuş bir üretim tarzı olarak ele almak gereklidir. Bu çelişme içinde zenginliğin nasıl üretildiği, sınıf çelişmeleri ile birlikte üretici kuvvetlerin de nasıl geliştiği; sınıflardan birinin, yani kötü yanın, toplumun kusurunun, kurtuluşunu sağlayacak maddî şartlar tam gelişip olgunlaşıncaya kadar nasıl gelişmekte devam ettiği gösterilmelidir. Bu, üretim tarzının, içinde üretici kuvvetlerin geliştiği ilişkilerin katiyen ölümsüz kanunlar olmadıklarını, insanların ve onların üretici kuvvetlerinin belli ve kesin bir gelişme aşamasına

tekabül ettiklerini ve insanların üretici kuvvetlerinde meydana gelen bir değişmenin onların üretim ilişkilerinde zorunlu olarak bir değişiklik meydana getireceğini söylemek kadar iyi değil midir? Esas mesele uygarlığın meyvalarından, kazanılmış üretici kuvvetlerden yoksun kalmak olmadığı için, bunlar değil, bunların içinde üretildiği geleneksel şekiller yıkılmalı, yok edilmelidir. Devrimci sınıf, işte bu andan itibaren, tutucu (muhafazakâr) olur.

Burjuvazi, derebeylik zamanlarının kalıntısı olan bir proletarya[102] ile işe başlar. Burjuvazi tarihî gelişmesinin seyrinde, ister istemez, kendi çelişmeli niteliğini de geliştirir, ki bu çelişmeli niteliği başlangıçta az-çok gizli, sadece gizil olarak mevcuttur. Burjuvazi geliştikçe onun koynunda yeni bir proletarya, çağdaş proletarya gelişir; proletarya sınıfı ile burjuva sınıfı arasında bir mücadele her iki tarafça hissedilmeden önce algılanan, değerlendiririlen, anlaşılan, alkışlanan ve yüksek sesle ilân edilen bir mücadele, başlangıç olarak kendisini sadece kısmî ve geçici çatışmalarla, yıkıcı hareketlerle ifade eder. Diğer taraftan, burjuvazinin bütün üyeleri başka bir sınıfa karşı bir sınıf teşkil ettikleri için aynı çıkarlara sahip olmakla beraber; birbirleri ile karşı karşıya kaldıkları zaman birbirine zıt, çelişik çıkarlara sahiptirler. Bu çıkar zıtlığı, onların burjuva hayatının ekonomik şartlarından doğar. Burjuvazinin, içinde hareket ettiği üretim ilişkilerinin basit, tek şekilli bir niteliği olmadığı, ikili bir karakteri olduğu; zenginliğin üretildiği ayni ilişkiler içinde sefaletin de üretildiği; içinde üretici kuvvetlerin geliştiği ilişkiler içinde, baskı doğuran bir kuvvetin de var olduğu; bu ilişkilerin **burjuva zenginliğini** yani burjuva sınıfının zenginliğini ancak bu sınıfın münferit üyelerinin servetini durmadan yok ederek ve gittikçe büyüyen bir proletarya yaratarak

[102][Marx'ın N. Utina'ya verdiği nüshada "işçi sınıfı" sözleri yazılıdır]

ürettiği her gün daha çok aydınlığa çıkar.

Bu çelişmeli nitelik aydınlığa daha çok çıktıkça, burjuva üretiminin bilimsel temsilcileri olan, iktisatçılar kendilerini kendi teorileri ile daha fazla çatışma halinde buluyorlar, ve buradan çeşitli okullar doğuyor.

Teorilerinde, burjuva üretiminin kusurları dedikleri şeylere, bizzat burjuvazinin, servet edinmelerine yardım eden proleterlerin çektikleri acılara pratikte kayıtsız olduğu kadar, kayıtsız olan **kaderci** iktisatçılarımız var. Bu kaderci okulda Klâsikler ve Romantikler var. Adam Smith ve Ricardo gibi klâsikler, derebeylik toplumunun kalıntılarına karşı hâlâ savaşmakla beraber, sadece feodal renk taşıyan kalıntıları temizlemek, üretici kuvvetleri artırmak ve sanayi ile ticarete yeni bir hız vermek için çalışan bir burjuvaziyi temsil ederler. Bu mücadelede proletarya da yer alır ve bu ateşli çabalar içinde dalıp kendini unutarak sadece geçici, tesadüfî sıkıntıları hisseder ve kendisini de böyle görür. Bu çağın tarihçileri olan Adam Smith ve Ricardo gibi iktisatçıların burjuva üretim ilişkileri içinde servetin nasıl elde edildiğini göstermekten, bu ilişkileri kategoriler ve kanunlar halinde formüle etmekten ve bu kategori ve kanunların servet üretimi bakımından derebeylik toplumunun kanunlarına ve kategorilerine nasıl üstün olduklarını göstermekten başka görevleri yoktur. Onların gözünde sefalet, tabiatta olduğu gibi sanayide de, her doğumda olan sancılardan ibarettir.

Romantik iktisatçılar, burjuvazinin proletaryaya doğrudan doğruya karşıt olduğu; sefaletin servetler kadar bol olarak yaratıldığı, çağımıza aittir. Şimdi iktisatçılar yüksek mevkilerinden servet imâl eden insan-makinelere küçümseyerek ve gururla bakan, her şeyden bıkmış kaderciler tavrını takınıyorlar. Kendilerinden önce gelenlerin devrettikleri bütün gelişmeleri kopya ediyorlar ve öncekilerde sadece bönce olan kayıtsızlık, bunlarda hop-

palık haline geliyor.

Daha sonra, bugünkü üretim ilişkilerinin kötü yanının azabını çeken **insancı** (humanitaire) **okul** gelir. Bu okul, vicdanını rahatlatmak yoluyla, hafifçe de olsa gerçek çelişmeleri yumuşatıp hafifletmeye çalışır. Proletaryanın sıkıntılarını ve burjuvaların birbirleriyle dizginsiz rekabetini kınar. İşçilere ağır başlı, makûl olmalarını, çok çalışmalarını ve az çocuk sahibi olmalarını öğütler. Burjuvalara üretime makûl bir gayretle katılmalarını tavsiye eder. Bu okulun bütün teorisi, teori ile pratik arasında, ilkelerle sonuçlar arasında, düşünce ile uygulama arasında, şekille muhteva arasında, özle gerçek arasında, hukukla olay arasında, iyi yan ile kötü yan arasında sonu gelmeyen ayrımlar yapmaya dayanır.

İnsancıl (philantrope) okul, ilerletilip mükemmeliğe götürülmüş insancı (humanitaire) okuldur. Bu, çelişmenin zorunluluğunu red ve inkâr eder; herkesi burjuva yapmak ister; teoriyi, pratikten ayrıldığı ve çelişmeleri içermediği ölçüde, gerçekleştirmek ister. Fiilî gerçekte her an karşılaşılan çelişmelerden ayrılıp soyutlanmanın teoride kolay olduğunu söylemeye hacet yok. Bu yüzden bu teori, idealize edilmiş gerçektir. Öyleyse insancıllar (philantropistler) burjuva ilişkileri ifade eden kategorileri, bunları meydana getiren ve bunlardan ayrılması mümkün olmayan, çelişmeleri almadan, muhafaza etmek isterler. Onlar burjuva uygulaması ile savaştıklarını sanırlar, oysa ötekilerden daha burjuvadırlar. İktisatçılar nasıl burjuva sınıfının bilimsel temsilcileri iseler, **sosyalistler** de proletarya sınıfının nazariyecileridirler. Proletarya kendisini bir sınıf olarak kuracak kadar yeterli ölçüde gelişmemiş oldukça ve bunun sonucu olarak proletaryanın burjuvazi ile mücadelesi siyasî bir karakter kazanmış olmadıkça, ve üretici kuvvetler burjuvazinin koynunda henüz proletaryanın kurtuluşu ve yeni bir toplu-

mun kurulması için gerekli maddî şartları sezmemize imkân verecek ölçüde yeteri kadar gelişmedikçe bu nazariyeciler, ezilen sınıfların ihtiyaçlarına cevap vermek için sistemler uyduran ve bilimi canlandırma çarelerini araştıran hayalciler (ütopyacılar) olmaktan ileri gidemezler. Fakat tarih ileri gittiği ölçüde ve bununla birlikte proletaryanın mücadelesi daha açık çizgiler kazandığı ölçüde, bu nazariyeciler artık, bilimi kendi zihinlerinde aramak ihtiyacında değillerdir. Gözlerinin önünde olup bitenleri tespit etmeleri ve bunların sözcüsü olmaları yeter. Sadece bilimi aradıkları ve sistemler kurdukları sürece, mücadelenin başlangıcında oldukları sürece sefalette sefaletten başka bir şey görmezler; sefaletin içindeki devrimci yanı, eski toplumdan yeni toplumu çıkaracak olan yanı görmezler. Tarihî hareketin ürünü olan bilim, bu andan itibaren, kendisini doğuran tarihî hareketle bilinçli olarak birleşmiş, doktriner olmaktan çıkmış ve artık devrimci olmuştur.

M. Proudhon'a dönelim.

Her ekonomik ilişkinin bir iyi, bir de kötü yanı var; bu, M. Proudhon'un kendi kendini aldatmadığı bir noktadır. O, bu iyi yanı iktisatçıların açıklayıp yaydıklarını, kötü yanı ise sosyalistlerin ele verdiğini ve şiddetle aleyhinde bulunduklarını görüyor. İktisatçılardan ölümsüz ilişkiler zorunluluğunu alıyor; sosyalistlerden sefalette sefaletten başka hiç bir şey görmeme aldatıcı hayalini alıyor. Bilimin otoritesine sırtını dayamakta ise, her ikisi ile anlaşıyor. Ona göre bilim, kendini, bir bilimsel formülün çok küçük oranlarına indirir; M. Proudhon, formüller peşinde dolaşan bir insandır. İşte böylece M. Proudhon hem ekonomi politiği, hem de komünizmi eleştirmiş olmakla öğünür. Oysa o, her ikisinin de aşağısındadır. İktisatçılardan aşağıdadır, çünkü, dirseğinin dibinde sihirli bir formül olan bir filozof olarak, sırf ekonomik ayıntı-

lara girmeyebileceğini sanmıştır; sosyalistlerden aşağıdır, çünkü, spekülâtif tarzda da olsa burjuva görüş ufkunun üstüne yükselebilecek cesaretten ve görüş gücünden yoksundur.

O, sentez olmak ister, oysa bileşik bir hatadan ibarettir.

Bilim adamı olarak burjuvazinin ve proletaryanın üzerinde uçmak istiyor; oysa o sadece, sermaye ile emek arasında, ekonomi politik ile komünizm arasında, bir o yana bir bu yana devamlı olarak atılan bir küçük burjuvadır.

İKİ

İŞ-BÖLÜMÜ VE MAKİNELER

M. PROUDHON'A göre iş-bölümü, **ekonomik evrimler** dizisini açar, başlatır.

İş-bölümünün iyi yanı	"Özü düşünülürse, iş-bölümü, şartlarda ve anlayışta eşitliğin gerçekleşme tarzıdır."[103]
İş-bölümünün kötü yanı	"İş-bölümü bizim için bir sefalet aleti haline gelmiştir."[104] DEĞİŞİK ŞEKİL "Emek (iş), kendine özgü olan verimliliğinin ilk şartı olan **kanuna göre bölünerek,** kendi amaçlarının inkârı sonucuna varır ve kendi kendisini tahrip eder."[105]

[103]C. I, s. 93.
[104]C. I, s. 94.
[105]C. I, s. 94.

Çözülmesi gereken sorun — "Bölünmenin yararlı sonuçlarını muhafaza ederken, kötü yanlarını ortadan kaldıran yeniden-bileşimi"[106] bulmak.

M. Proudhon'a göre iş-bölümü, ölümsüz bir kanun, basit ve soyut bir kategoridir. Öyleyse soyutluk, fikir, kelime, değişik tarih çağlarında iş-bölümünü açıklamak için ona yetmelidir. Kastlar, loncalar, manüfaktür düzeni, büyük boyutlu sanayi bir tek **'bölüm'** (bölmek) kelimesi ile açıklanabilmelidir. Önce bölmek kelimesini dikkatle inceleyiniz; böylece iş-bölümüne her çağda belli ve kesin bir karakter veren pek çok etkileri incelemenize ihtiyaç kalmaz.

İşler, M. Proudhon'un kategorilerine indirgenirse, elbette, çok daha kolaylaşırdı. Oysa tarih o kadar kategorik yürümez. Almanya'da ilk büyük iş-bölümünün kurulması, şehirlerin kırdan (köyden) ayrılmasının yerleşmesi, tam üç yüz yıl aldı. Şehirle kır arasındaki bu bir tek ilişkinin değişmesi oranında, bütün toplum değişmişti. İş-bölümünün bu bir tek yüzünü ele alırsanız eski cumhuriyetleri ve hıristiyan derebeyliği bulursunuz; baronlarıyla eski İngiltere'yi ve pamuk krallarıyla çağdaş İngiltere'yi bulursunuz. Ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda, henüz sömürgeler yokken, Amerika henüz Avrupa için yokken, Asya ancak İstanbul aracılığıyla varken, Akdeniz ticarî faaliyetin merkezi iken iş-bölümünün; İspanyolların, Portekizlilerin, Hollandalıların, İngilizlerin ve Fransızların dünyanın her yanında sömürgeler kurmuş bulundukları onyedinci yüzyıldaki iş-bölümü şeklinden farklı, çok farklı bir yüzü vardı. Pazarın büyüklüğü ve fizyonomisi, değişik dönemlerin iş-bölümüne, sadece **'bölmek'** kelimesinden, fikirden, kategoriden çıkarılması çok

[106] C. I, s. 97.

güç bir fizyonomi, bir karakter verir.

M. Proudhon "Adam Smith'ten beri bütün iktisatçılar, bölünme kanununun **faydalarını** ve **mahzurlarını** göstermişler, fakat ikincisinden çok birincisi üzerinde durmuşlardır; çünkü bu, onların iyimserliğine daha kullanışlı, daha elverişli gelmiştir ve aralarından hiç biri, bir kanunun eksikliklerinin, kusurlarının ne olabileceği üzerinde durmamıştır. ... Sonuçlarına kadar gayretle izlenen aynı ilke, nasıl olur da, tam zıt sonuçlar verir? A. Smith'ten önce ve sonra hiç bir iktisatçı, burada aydınlatılması gereken bir problem olduğunu kavramamıştır bile. J. B. Say, iş-bölümünde iyiyi yaratan aynı sebebin, kötüyü de doğurduğunu anlayacak kadar ileri gidebiliyor."[107] diyor.

Adam Smith, M. Proudhon'un sandığından daha ileri gidiyor. O açıkça gördü ki "çeşitli insanların tabiî kabiliyetleri arasındaki farklar, aslında, bizim farkettiğimizden çok daha azdır; ve çeşitli mesleklerdeki insanları, olgunluk çağına eriştikleri zaman, birbirinden ayırd eder görünen çok çeşitli özellikler iş-bölümünün **sebebi** değil **sonucudur.**"[108] İlke olarak, bir hamal ile bir filozof arasındaki fark, bir bekçi çomarı ile bir tazı arasındaki farktan daha azdır. Hamal ile filozof arasında bir uçurum açan, iş-bölümü olmuştur. Bütün bunlar M. Proudhon'u, başka bir yerde, Adam Smith'in iş-bölümünün meydana getirdiği kusurlar hakkında en küçük fikri olmadığını söylemekten alıkoymuyor. Gene bu düşünüştür ki ona J. B. Say'ın "iş-bölümünde iyiyi yaratan ayni sebebin, kötüyü de yarattığını"[109] ilk anlayan olduğunu söyletiyor.

Fakat Lemontey'i dinleyelim; Suum cuique.[110]

"J. B. Say bana, o mükemmel ekonomi politik ki-

---

[107][C. I, 95, 96.]

[108][A. Smith, An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth Nations, C. I, s. 20.]

[109][C. I, s. 96.]

[110][Herkese hakkını verelim.]

tabında, iş-bölümünün manevî etkileri bahsinde **benim gün ışığına çıkardığım** ilkeyi kabul etmek şerefini verdi. Bana atıf yapmaktan onu, şüphesiz kitabımın[111] biraz hafif olan adı alıkoymuştur. Varlığı o kadar zengin olan bir yazarın, bu kadar mütevazı bir borcu sükûtla geçiştirmesini ben ancak böyle bir sebebe bağlayabilirim."[112]

Bu hakkı ona biz verelim: Lemontey bugünkü kuruluş şekliyle iş-bölümünün kötü sonuçlarını zekice bulup ortaya sermiştir ve M. Proudhon buna ekleyecek bir şey bulamamıştır. Fakat şimdi, M. Proudhon'un hatası yoluyla bu öncelik sorununa gelmiş olduğumuza göre, geçerken bir defa daha söyleyelim ki, M. Lemontey'den çok önce, A. Ferguson'un öğrencisi olan Adam Smith'ten de onyedi yıl önce, bu A. Ferguson, sadece iş-bölümünü ele alan bir bölümde konuyu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

"Zanaatların ilerlemesiyle millî kapasitenin ölçüsünün arttığından bile şüphe edilebilir. Makineye dayanan birçok zanaatlar ... duyguların ve aklın tam bir baskı altına alınması ile başarıya ulaşırlar; ve cahillik, sanayiin olduğu gibi batıl inançların da anasıdır. Düşünme ve hayal kurma, yanlışlığa konu olur; fakat eli veya ayağı kımıldatmak, hareket ettirmek alışkanlığı, bu ikisinden de âzadedir. Manüfatürler (atelyeler), buna uygun olarak, akla en az başvurulduğu ve atelyelerin, büyük bir hayal gücü çabasına ihtiyaç olmadan, parçaları insanlar olan bir makine sayılabileceği yerlerde en fazla muvaffak olurlar. ... General, savaş bilgisinde çok usta, çok ehliyetli olabilir; askerin ustalığı ise birkaç el ve ayak hareketinden ibarettir. Bu sonuncusunun kaybettiğini ilki kazanmış ola-

---

111[Lemontey, kitabını hatırlatıyor: Raison, folie, chacun son mot; petit cours de morale mis â la portée des vieux cnfants, Paris, 1801 Marx, Lemontey'in bu kitabına, andığı 'İş-bölümünün manevi etkisi' eserinden parça alıyor.]

112Lemontey, Oeuvres complétes, C. I, s. 245, Paris 1840.

bilir. ... Ve düşünme sanatı, bu ayrımlar çağında, başlı başına bir iş (zanaat) haline gelebilir."[113]

Bu edebî görüşü sona erdirmek için, biz, "bütün iktisatçıların iş-bölümünün kusurlarından çok avantajları üzerinde durmuş olduklarını" açıkça reddedeceğiz. Sismondi'yi anmak, yeter.

Şimdi onun genel bir kanun olarak, bir kategori olarak, bir düşünce olarak iş-bölümünden, ona bağlı olan **kusurları** nasıl türettiğini görelim. Bu kategori, bu kanun nasıl oluyor da, M. Proudhon'un eşitlikçi sisteminin zararına emeğin eşit olmayan bir dağılımını gerektiriyor?

"İş-bölümünün bu ciddî anında, insanlığın üstünde bir fırtına esmeye başlıyor. İlerleme herkes için eşit ve tekdüzenli tarzda olmaz. ... Önce imtiyazlı bir azınlığı kavrar. ... İlerleme bakımından insanlar arasında gözetilmiş olan bu ayrılık, şart eşitsizliğinin Tanrıdan ve tabiattan geldiği inancını bu kadar uzun zaman muhafaza etmiş, kastları doğurmuş ve bütün toplumları aşama sırasınca (hiérarchique) kurmuştur."[114]

İş-bölümü, kastları yarattı. Şimdi, kastlar, iş-bölümünün kusurudur. Böylece kusurları doğuran, iş-bölümü oluyor. Quod erat demonstrandum.[115] Daha ileri gidip iş-bölümüne kastları, aşama sıralı (hiérarchique) toplumları ve imtiyazlı kişileri neyin yarattırdığını soracak mısınız? M. Proudhon size söyleyecektir: ilerleme. Ya ilerlemeyi yapan, nedir? Sınırlama. M. Proudhon'a göre sınırlama, insanlar arasında ilerleme bakımından ayrım gözetilmesidir.

Felsefeden sonra tarih gelir. Bu, artık, tasvirî tarih veya diyalektik tarih değil, mukayeseli tarihtir. M. Prou-

---

[113] A. Ferguson, An Essay on the History of Civil Society, Edinburgh, 1783, [C. II, s. 108, 109, 110.]

[114] Proudhon, C. I, s. 94.

[115] *[Oysa bu, ispat edilmesi gereken şeydi.]*

dhon bugünkü matbaa işçisi ile ortaçağın matbaa işçisi arasında; Creusot'da çalışan bir işçi ile bir köy demircisi arasında; bugünün edebiyat adamı ile ortaçağın edebiyat adamı arasında bir benzerlik kuruyor ve teraziyi ortaçağın kurduğu veya ilettiği iş-bölümüne mensup olanlar lehine, az çok, eğiyor. Bir tarih çağının iş-bölümünün karşısına başka bir tarih çağının iş-bölümünü koyuyor. M. Proudhon'un ispat etmesi gereken, bu muydu? Hayır. O bize genel olarak iş-bölümünün, bir kategori olarak iş-bölümünün kusurlarını göstermeliydi. Bundan başka, bir zaman sonra onun, bütün bu sözde gelişme iddialarını geri alacağını göreceğimize göre, M. Proudhon'un eserinin bu yanı üzerinde böyle israrla durmanın sebebi nedir?

M. Proudhon devam ediyor: "Parça-iş'in, **ruhun bozulması**ndan sonraki ilk etkisi, iş postalarının (vardiyaların) uzatılmasıdır ki bu uzatma, harcanan zekâ toplamı ile ters orantılıdır. ... Fakat iş postalarının uzunluğu günde onaltı-onsekiz saati geçemiyeceği için bu ödün zamandan alınamayınca fiyattan alınacak ve ücretler düşecektir. ... Şurası muhakkaktır ve dikkate değen tek şeydir ki, **evrensel bilinç,** bir ustabaşının işi ile bir makinist yardımcısının işini ayni ölçüde değerlendirmez. Bu sebeple günlük işin değerini düşürmek, zorunludur; ta ki, küçültücü görevin ruhunda uyandırdığı acıdan sonra işçi, aldığı ücretin çok küçük olmasının vücuduna yapacağı etkiden kurtulamasın."[116]

Kant'ın, çizgiden ayrılmış mantık aykırılıkları diyeceği, bu tasımların (kıyasların) mantıkî değeri üzerinde durmıyacağız.

Bu sözlerin özü, şudur:

İş-bölümü işçiyi küçültücü bir göreve indirir; bu küçültücü göreve bozulmuş bir ruh tekabül eder; ruhun

---

[116] [C. I, s. 97, 98.]

bu bozulmasına, gittikçe daha fazla düşen ücretlerdeki bu alçalma uygun düşmektedir. Ve bu azalmanın bozulmuş bir ruha uygun düştüğünü ispat etmek için M. Proudhon, kendi vicdanını hafifletmek amacıyla, evrensel bilincin bunu böyle istediğini söylemektedir. M. Proudhon'un ruhu evrensel bilincin bir kısmı mı sayılacaktır?

M. Proudhon'a göre **makineler** "iş-bölümünün mantıkî antitezidir" ve bu diyalektiğin yardımıyla o, makineleri **atelye** haline dönüştürmekle işe başlamaktadır.

Sefaleti iş-bölümünün ürünü yapmak için modern atelyeyi varsaydıktan sonra M. Proudhon, atelyeye gelmek ve onu bu sefaletin diyalektik inkârı olarak sunabilmek için iş-bölümünün doğurduğu bir sefaleti varsayıyor. İşçiyi **küçültücü** görev ile manevî bakımdan, **ücret azlığı** ile fizik bakımdan vurduktan sonra; işçiyi **ustabaşına bağımlı** kıldıktan ve onun çalışmasını bir **makinist yardımcısının çalışması** derecesine indirdikten sonra, işçiye "bir patron vererek" küçültmenin kabahatini gene atelyeye ve makinelere yüklüyor ve bu küçük düşürme işini, işçiyi "zanaatçı katından alelâde **emekçi** katına düşürmekle" tamamlıyor. Ne mükemmel diyalektik! Hiç değilse orada kalsaydı! Fakat hayır, ona artık çelişmeleri türetmek için değil de atelyeyi kendi tarzında yeniden kurmak için yeni bir iş-bölümü tarihi gerekiyor. Bu amaca ulaşmak için o, iş-bölümü konusunda henüz söylemiş bulunduklarını tamamen unutmak zorunda kalmaktadır.

Çalışma (emek), eli altında bulunan aletlere göre değişik biçimlerde örgütlenir, bölünür. El-değirmeni, buharla işleyen değirmenden farklı bir iş-bölümünü varsayar. Böylece, sonradan özgül bir üretim âletine, makinelere varmak için genel olarak iş-bölümü ile işe girişmek, tarihin suratına tokat atmaktır.

Tıpkı sabanı çeken öküzler gibi makineler de bir ekonomik kategori teşkil etmezler. Makineler, sadece üretici

kuvvettir. Makinelerin uygulanmasına dayanan çağdaş atelye, sosyal bir üretim ilişkisi, bir kategoridir.

Şimdi, M. Proudhon'un parlak muhayyilesinde olayların nasıl vukua geldiğini görelim.

"Toplumda makinelerin ardı-arkası kesilmeden görülmesi, iş-bölümünün antitezi, ters formülüdür: sanayi dehasının **parça-işe ve insan öldüren işe karşı protestosudur.** Makine, fiilen, nedir? İş-bölümünün birbirinden ayırmış bulunduğu **çeşitli iş kesimlerini bir birleştirme yoludur.** Her makine, birçok işlemlerin bir özeti diye tanımlanabilir. ... Şu halde, makine **işçiyi eski haline getirecektir.** ... Ekonomi politikte iş-bölümünün karşıtı olarak yer alan makine, insan zihninde analizin karşıtı olan, sentez'i temsil eder. ... Bölünme, emeğin çeşitli kısımlarını sadece birbirinden ayırdı; bu kısımların her birini, en uygun uzmanlık alanına kendini hasretmeye bıraktı; atelye, işçileri, her kısmın işin bütününe ilişkisine göre gruplar halinde bir araya getirir. ... Çalışmaya otorite ilkesini getirir. ... Fakat, hepsi bu kadar değil; **makine** veya **atelye,** bir patron vererek işçiyi küçülttükten sonra, onun aşağılaşmasını zanaatçı katından alelâde bir emekçi katına indirerek tamamlıyor. ... Şu anda içinden geçmekte olduğumuz dönem, makine çağı, özel bir karakteristikle, **ücretli işçi** ile ayırdedilir. Ücretli işçi, iş-bölümünü ve değişimini izleyen sonuçtur."[117]

M. Proudhon'a basit bir hatırlatma. Her birini kendine en uygun uzmanlık alanına hasretme imkânını bırakarak işin çeşitli kısımlarını birbirinden ayırmak — ki M. Proudhon bu ayrılmanın tarihini dünyanın başlangıcına kadar geri götürüyor — sadece modern sanayide, rekabet düzeni altında, mevcuttur.

M. Proudhon devam edip, iş-bölümünden atelyenin

---

[117][C. I, s. 135, 136, 161.]

ve atelyeden ücretli işçinin nasıl doğduğunu gösteren 'ilgi çekici bir şecere' vermeye çalışıyor.

1° O, "üretimi çeşitli kısımlarına ayırarak ve bu kısımlardan her birini ayrı bir işçiye yaptırarak" üretim kuvvetlerinin çoğaltılacağını farkeden bir adamı varsaymaktadır.

2° Bu adam "bu düşüncenin zincirini kavrayarak, kendi kendine der ki, **kendi koyduğu** özel amaç için seçilmiş daimî bir işçi grubu kurmakla daha devamlı bir üretim elde etmek mümkün olacaktır."[118]

3° Bu adam, başkalarına, kendi düşüncesini ve bu düşüncenin zincirini kabul ettirmek için bir **teklif** yapar.

4° Bu adam, sanayiin başlangıcında, daha sonra kendi **işçileri olan, kendi kalfaları** ile, **eşit şartlar** altında iş yapar.

5° Başlangıçtaki bu eşitliğin, patronun üstün durumu ve ücretlinin bağımlılığı karşısında, hızla kaybolduğu görülür.[119]

Bu, M. Proudhon'un **tarihî ve tasvirî metod**una bir başka örnektir.

Şimdi, atelyenin veya makinelerin iş-bölümünün sonucu olarak, topluma **otorite ilkesini,** gerçekten getirip getirmediğini, işçiyi, bir taraftan başka birinin otoritesine boyun eğdirirken diğer taraftan gerçekten kalkındırıp kalkındırmadığını; makinenin, bölünmüş işin yeniden terkibi, işin **analizine** karşıt olarak, **işin sentezi** olup olmadığını tarihî ve ekonomik görüş açısından inceleyelim.

Toplumun, atelyenin iç yapısı ile şu yanı ortaktır ki, onda da iş-bölümü vardır. Çağdaş bir atelyedeki iş-bölümü model olarak alınırsa, bunu bütün bir topluma uygulamak için, servet üretimi bakımından en iyi örgütlenmiş toplum elbette, sadece bir tek iş vereni olan, toplulu-

---

[118] [C. I, s. 161.]
[119] [C. I, s. 163.]

ğun çeşitli üyelerine daha önce tespit edilmiş bir kaideye göre görev dağıtan bir tek iş vereni olan toplum olurdu. Fakat durum asla böyle değildir. Çağdaş atelyenin içinde iş-bölümü, iş verenin otoritesiyle, titizce düzenlenirken, çağdaş toplumun iş dağılımında serbest rekabetten başka hiç bir kaidesi, hiç bir otoritesi yoktur.

Patriyarkal sistemde, kast sisteminde, derebeylik ve lonca düzeninde toplumun bütününde, değişmez kurallara uygun bir iş-bölümü vardı. Bu kuralları bir kanun koyucu mu kurmuştu? Hayır. Maddî üretim şartlarından doğmuş olan bu kurallar, aslında, kanun statüsüne ancak çok sonraları yükseltilmişlerdi. Bu değişik iş-bölümü biçimleri, bu yolla, sosyal kuruluşun temelleri haline gelmişlerdi. Atelyelerdeki iş-bölümü ise, bütün bu toplum şekilleri içinde çok az gelişmişti.

Hattâ genel bir kural olarak şu konulabilir ki, toplum içindeki iş-bölümünü otorite ne kadar az yönetirse atelyenin içindeki iş-bölümü o kadar gelişir ve bu iş-bölümü bir tek kişinin otoritesine o kadar çok tabi olur. Böylece atelyedeki otorite ile toplum içindeki otorite, iş-bölümü bakımından, birbirleri ile **ters orantılı**dır.

Şimdi önemli olan, işlerin birbirinden çok fazla ayrıldığı; her işçinin görevinin çok basit bir faaliyete indirgendiği; ve otoritenin, yani sermayenin, işi gruplandırıp yönettiği atelyenin ne çeşit bir atelye olduğudur. Bu atelye nasıl doğmuştur? Bu soruya cevap vermek için, manüfaktür sanayiinin nasıl geliştiğini incelememiz gerekecektir. Ben burada henüz makineli çağdaş sanayi olmayan, fakat ortaçağın zanaatçılarının sanayii veya ev sanayii de olmayan sanayiden bahsediyorum. Büyük ayrıntılara girmiyeceğiz: sadece tarihin formüllerle yapılamayacağını göstermek için başlıca birkaç noktayı belirteceğiz.

Manüfaktür sanayiinin kurulmasının en vazgeçilmez şartlarından biri, Amerikanın keşfinin ve kıymetli ma-

denlerinin ithalinin kolaylaştırdığı, sermaye birikimi olmuştur.

Değişim araçlarındaki artışın, bir yandan ücretlerin ve toprak rantının düşmesi, öbür yandan sanayi kârlarının yükselmesi sonucunu verdiği, yeteri kadar ispat edilmiştir. Başka bir deyişle, mülkiyet sahibi sınıfla işçi sınıfı, derebeylerin ve halkın düştüğü ölçüde kapitalist sınıf, burjuvazi yükselmiştir.

Manüfaktür sanayiinin gelişmesine aynı anda katkıda bulunan daha başka şartlar da vardı: ticaretin Ümit Burnu yoluyla Doğu Hindistan'a girdiği andan itibaren dolaşıma giren metalardaki artış; sömürgecilik sistemi; deniz ticaretinin gelişmesi.

Manüfaktür sanayiinin tarihinde henüz yeteri kadar değerlendirilmemiş olan başka bir nokta da derebeylerin çok sayıdaki maiyetlerinin işten uzaklaştırılmalarıdır; bunların aşağı takımının atelyelere girmeden önceki son işleri serserilik olmuştur. Onbeşinci ve onlatıncı yüzyıllarda, atelyelerin kurulmasından hemen önceki zamanlar, hemen hemen evrensel bir serserilk yaygındı. Atelye, bunun yanı sıra, tarlaların çayır haline getirilmesi ve tarımda, toprağın sürülmesi için ihtiyaç duyulan işçi sayısını azaltan ilerlemeler yüzünden kırdan devamlı olarak sürülen ve yüzyıllar boyunca şehirlerde yığılan çok sayıda köylülerin varlığında güçlü bir destek buldu.

Pazarın büyümesi, sermaye birikmesi, sınıfların sosyal mevkilerinde meydana gelen değişiklikler, çok sayıda insanın gelir kaynaklarından yoksun bırakılması, bütün bunlar manüfaktürün kuruluşunun tarihî önşartlarıdır. İnsanları atelyelerde* bir araya getiren, M. Proudhon'un söylediği gibi, eşitler arasında yapılan dostça anlaşmalar değildi. Manüfaktür, eski gediklerin ve loncaların sine-

*Marx, 'manüfaktür' ile 'atelye' terimlerini aynı anlamda kullanıyor. ç.

sinden de doğmuş değildi. Modern atelyelerin başına geçen eski lonca ustası değil, tacirdi. Hemen her yerde manüfaktür ile zanaatlar arasında kıyasıya bir mücadele oldu.

Aletlerin ve işçilerin birikip toplanması, atelye içinde iş-bölümünün gelişmesinden önce olmuştur. Manüfaktür, işin analizinden ve özel bir işçinin iyice basit bir göreve uymasından çok, birçok işçinin ve birçok zanaatın bir odada ve bir sermayenin emri altında bir araya getirilmesinden meydana gelmişti.

Atelyenin faydası iş-bölümünden çok, işin daha büyük boyutlarda yapılması, gereksiz birçok giderlerin tasarruf edilmesi vs. durumundan ibarettir. Onaltıncı yüzyılın sonunda ve onyedinci yüzyılın başlangıcında Hollanda manüfaktürü iş-bölümünü hemen hiç bilmezdi.

İş-bölümünün gelişmesi, işçilerin bir atelyede bir araya getirilmiş olmalarını varsayar. Onaltıncı veya onyedinci yüzyılda bir ve aynı zanaatın çeşitli kollarının, hazır ve tamam bir atelye meydana getirmek üzere bir yerde toplanmalarına yetecek ölçüde, ayrı ayrı işletildiklerini gösteren bir tek örnek yoktur. Fakat insanlar ve aletler bir defa bir araya getirilmiş olunca, daha önce loncalar şeklinde varolmuş olan şekliyle, iş-bölümü yeniden meydana geldi ve atelyede yansıdı.

Şeyleri, gördüğü zaman, tepe-taklak gören M. Proudhon'a göre iş-bölümü, Adam Smith'in anladığı anlamdaki iş-bölümü atelyeden önce gelir; oysa durum tersinedir, atelye iş-bölümünün varlık şartıdır.

Gerçek anlamıyla **makineler,** onsekizinci yüzyıl sonlarında başlar. Makinelerde iş-bölümünün **antitezi**ni, bölünmüş işe birliği geri getiren **sentezi** görmekten daha saçma bir şey olamaz.

Makine, iş-aletlerinin bir araya getirilmesi, birleştirilmesidir; yoksa bizzat işçinin çeşitli faaliyetlerinin bir ara-

ya getirilme aracı, asla değildir.

"İş-bölümüyle her özel tek faaliyet, bir tek aletin kullanılmasına [döndürülüp -ç.] basitleştirilince, bir tek basit makinenin harekete getirdiği bu aletlerin birbirine bağlanması bir makineyi meydana getirir."[120] Basit aletler; aletlerin bir araya getirilip biriktirilmesi; bileşik aletler; bileşik bir aletin elle işleyen basit bir makine [yani -ç.] insan tarafından harekete geçirilmesi; bu aletlerin tabiat kuvvetleri tarafından harekete geçirilmesi [yani-ç.] makineler; bir motoru olan makineler sistemi; otomatik bir motoru olan makineler sistemi;—makinelerin ilerlemesi işte böyle oldu.

Üretim aletlerinin bir arada toplanıp yoğunlaşması ve iş-bölümü, tıpkı siyasî alanda kamu otoritesi ile kişisel çıkarların bölümü gibi, birbirlerinden ayrılamazlar. Toprağın, tarım emeğinin bu üretim aletinin, az ellerde birikip yoğunlaşmış bulunduğu İngiltere'de, ayni zamanda tarım emeğinin iş-bölümü ve toprağın işletilmesinde makine uygulaması da vardır. Aletlerin bölünmüş olduğu ve küçük toprak mülkiyetinin bulunduğu Fransa'da genel olarak ne tarımda iş-bölümü, ne de makinelerin toprağa uygulanması vardır.

M. Proudhon'a göre iş aletlerinin bir araya birikip toplanması, iş-bölümünün olumsuzlanmasıdır (négation-inkâr). Gerçekte, gene, bunun tersini buluyoruz. Aletlerin birikip toplanması geliştikçe, bölüm de gelişiyor ve **vice-versa** (bilmukabele). Bunun içindir ki, her büyük mekanik buluşu daha büyük bir iş-bölümü izlemiş ve iş-bölümündeki her artma, karşıt olarak, yeni mekanik buluşlara yol açmıştır.

İş-bölümündeki büyük ilerlemenin İngiltere'de, ma-

---

[120] Babbage, Traité sur l'economie des machines, etc. Paris, 1833. [Referansın tamamı şöyledir: Ch. Babbage, Traité sur l'économie des machines et des manufactures, Paris, 1833, s. 230.]

kinelerin icadından sonra başlamış olduğu gerçeğini hatırlatmamıza lüzum yok. Böylece dokumacıların ve iplikçilerin büyük kısmı, geri kalmış ülkelerde hâlâ karşılaşıldığı gibi, köylülerdi. Makinelerin bulunması, manüfaktür sanayiinin tarım sanayiinden ayrılmasını getirdi. Son zamanlarda bir tek aile içinde birleşmiş olan dokumacı ile iplikçiyi birbirinden makineler ayırmıştı. Makineler sayesindedir ki dokumacı Doğu Hindistan'da oturduğu halde, iplikçi İngiltere'de yaşıyabilir. Makinelerin bulunmasından önce bir ülkenin sanayii, esas itibariyle, kendi toprağının ürünü olan hammaddelerle yürütülürdü; İngiltere'de yün, Almanya'da keten, Fransa'da ipek ve keten ve Orta Doğuda pamuk vs.. Makinelerin ve buharın uygulanması sayesinde iş-bölümü öyle ölçülere ulaşabilmişti ki millî topraklara bağlılıktan kurtulan büyük boyutlu sanayi tamamen dünya piyasasına, uluslararası değişime, uluslararası bir iş-bölümüne dayanır. Kısacası, makinelerin iş-bölümü üzerinde öyle büyük bir etkisi vardır ki, bir şeyin yapımında bunun parçalarını makine vasıtasıyla yapacak bir araç bulununca manüfaktür derhal birbirinden bağımsız iki atelyeye ayrılır.

M. Proudhon'un, makinelerin icadında ve ilk uygulanmasında varlığını keşfettiği insancıl (philantropic) ve **tanrıdan gelen amaç** üzerinde konuşmamız gerekir mi?

İngiltere'de pazar, el işinin artık yeterli olmadığı noktaya kadar geliştiği zaman, makinelere ihtiyaç duyulmuştu. Daha onsekizinci yüzyılda tamamen gelişmiş olan mekanik biliminin uygulanması düşüncesi, işte o zaman doğdu.

Otomatik atelyenin hayatı hiç de, insancıl (philantropic) olmayan eylemlerle başladı. Çocuklar kırbaç altında çalıştırılıyorlardı; bu çocuklar bir alışveriş konusu olmuşlardı ve öksüz yurtlarıyla bu konuda sözleşmeler yapılıyordu. İşçilerin çıraklık dönemleri ile ilgili bütün

kanunlar kaldırılıyordu; çünkü, M. Proudhon'un ifade tarzı ile söyleyelim, **sentetik** [birçok yetenekleri olan ve yetiştirilmiş -ç.] işçilere artık ihtiyaç yoktu. Nihayet, 1825'ten bu yana hemen bütün buluşlar işçi ile, işçinin uzmanlaşmış kabiliyetini her ne bahasına olursa olsun düşürmeye çalışan işveren arasındaki çatışmaların sonucu olmuştu. Önemli her grevden sonra yeni bir makine meydana çıktı. İşçi, aslında, makinelerin uygulanmasında eski itibarının o kadar az iade edildiğini, M. Proudhon'un deyişiyle **eski haline getirilme'**yi o kadar az gördü ki, on sekizinci yüzyılda çok uzun bir zaman, otomasyon'un yeni başlayan egemenliğine karşı durdu.

Doktor Ure diyor ki: "Wyatt, yivli merdaneleri buldu (genellikle Arkwright'a atfedilen, iplik-bükücü parmaklar). ... Benim anlayışıma göre başlıca zorluk, düzgün bir mekanizmanın icad edilmiş olmasından çok, insanları yetiştirip başıbozuk çalışma âdetlerinden vazgeçirmekte ve onların kendilerini karmaşık otomasyon'un değişmez intizamına uydurmalarını sağlamakta yatıyordu. Fakat fabrika çalışmasına uygun başarılı bir fabrika düsturu (code) bulmak ve uygulamak Arkwright'ın Herkül'ce büyük girişimi ve soylu başarısı olmuştu."[121]

Kısacası, makinelerin girmesiyle toplum içindeki işbölümü büyüyüp gelişmiş, işçinin atelye içindeki görevi basitleştirilmiş, sermaye yoğunlaşmış, insanların parçalara ayrılmaları daha ileri götürülmüştür.

M. Proudhon bir iktisatçı olmak ve "anlayıştaki ilişki dizisi içinde düşüncelerin evrimi"ni bir an için terketmek istediği zaman, Adam Smith'ten, otomatik atelyelerin henüz doğdukları bir zamana ait âlimane bilgiler alıyor. Aslında, Adam Smith'in günündeki iş-bölümü ile bugün otomatik atelyede gördüğümüz iş-bölümü arasında büyük

---

[121] [C. I, s. 21, 22, 23.]

fark vardır! Bunu iyice anlatmak için Dr. Ure'nin The Philosophy of Manufactures'den (Manüfaktürlerin Felsefesi) birkaç pasaj almamız yeter.

"Adam Smith, ekonomi politiğin elemanları konusundaki ölümsüz eserini yazdığı zaman, otomatik sanayi sistemi henüz pek az bilindiğinden, o, iş-bölümünü manüfaktürdeki iyileşmelerin büyük ilkesi olarak görmeye yönelmişti; ve iğne yapımı örneğinde, böylece kendisini bir noktada mükemmelleştirmek imkânına kavuşturulmuş olan her zanaatçının, daha hızlı çalışan ve daha ucuz bir işçi haline geldiğini gösterdi. Her manüfaktür kolunda, o, bu ilkeye uygun olarak, bazı kesimlerin, iğne tellerinin eşit uzunlukta kesilmesi gibi, yapılması kolay; bazı kesimlerin ise, iğne başlarının biçimlendirilmesi ve tespiti gibi, daha zor olduğunu gördü; ve bu sebeple bu kesimlerden her birine, uygun değerde ve uygun maliyette bir işçi tahsis edildiği sonucuna vardı. Bu **tahsis,** iş-bölümünün tam özünü teşkil eder. ... Fakat Dr. Smith'in zamanında yararlı bir örnek konusu olan şey, bugün, manüfaktür sanayiinin gerçek ilkesi konusunda halkın zihnini yanıltmak tehlikesine girmeden kullanılamaz. Aslında işin, insanların değişik istidatlarına göre bölümü veya uydurulması fabrika istihdamında pek düşünülmemiştir. Tersine, her nerede iş süreci özel bir el hünerini ve kararlılığını gerektirirse bu süreç, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda çeşitli düzensizliklere meyyal olan usta işçinin elinden çekilip alınmış ve bir çocuğun bile gözleyebileceği kadar kendi kendini düzenleyen özel bir mekanizmanın yönetimi altına konmuştur.

"Şu halde fabrika sisteminin ilkesi el ustalığının yerine mekanik biliminin geçmesi ve bir sürecin kendi esas bileşenlerine ayrılmasının zanaatçılar arasında iş-bölümünün veya iş-derecelenmesinin yerini almasıdır. El zanaatçılığı düzeyinde az veya çok hünerli emek, genellik-

le, üretimin en pahalı unsuruydu. ... Fakat otomatik düzeyde hünerli emeğin yerini gittikçe, makineleri gözetenler almaktadır ve nihaî olarak, tamamen alacaktır.

"İnsan tabiatının zayıflığı yüzünden, işçi ne kadar hünerli olursa o kadar başına buyruk ve serkeş olmağa hazır ve bu yüzden, elbette, zaman zaman yapacağı düzensizliklerle bütüne büyük zararlar verebileceği mekanik bir sistemin bileşen bir parçası olmaya o kadar az uygundur. Şu halde modern manüfaktürün asıl amacı, sermaye ile bilimin birliği yoluyla, işçilerinin görevini, uyanık ve becerikli olmaya indirgemektir; ki, bu süreç çinde **toplanıp yoğunlaştırıldıkları zaman** gençlerde bu melekeler hızla mükemmelliğe ulaştırılabilir.

"Derecelendirme sisteminde bir kişi, elleri ve gözleri belli mekanik ustalıklarda yeteri kadar hüner edininceye kadar, yıllarca çıraklık etmelidir; fakat bir süreci bileşen kısımlarına ayırmak ve bu kısımlardan her birini bir otomatik makineye tevdi etmek sisteminde alelâde dikkat ve kabiliyet sahibi bir kişiye, kısa bir denemeden sonra bu sözü geçen basit kısımlardan biri emanet edilebilir ve acele hallerde, patronun kararı ile bu kısımlardan birinden ötekine aktarılabilir. Bu gibi aktarmalar iş-bölümünün birini iğne başını biçimlendirmeye, başka birini iğne ucunu sivriltmeye bağlayan, en sıkıcı ve ruhu yıpratıcı, eski uygulamasından son derece farklıdır. ... Fakat kendi kendine işleyen makinelerin **eşitleştirici** düzeyinde işçinin, melekelerini sadece kendilerine hoş gelen işler için harekete getirmeye ihtiyaç vardır. ... Onun işi, iyi düzenlenmiş bir mekanizmanın çalışmasını gözetmekten ibaret olduğu için, bu işi kısa bir zamanda öğrenebilir; hizmetini bir makineden ötekine aktardığı zaman, kendisinin ve çalışma arkadaşlarının işlerinden doğan çeşitli genel bağdaşımlar üzerinde düşünerek görevini çeşitlendirmiş ve görüşlerini genişletmiş olur. Böylece ahlâk ya-

zarlarının haksız olmayarak iş-bölümüne atfettikleri, meslekelerin sıkışıp engellenmesi, zihnin daralması, vücudun gelişmeden kalması, **sanayiin dengeli dağılımı halinde,** genel ve ortalama şartlar altında, görülemez...

Bütün insan emeğinin yerini almak, veya yetişkin erkek emeğinin yerine kadınların ve çocukların çalışmasını veya yetişmiş zanaatçıların yerine sıradan işçilerin emeğini geçirerek bunun maliyetini azaltmak, gerçekten, makinelerdeki her iyileşmenin değişmeyen amacıdır. ... Uzun tecrübeleri olan yetişkin kalfaların yerine, bu, gözü dikkatli ve çevik parmaklı çocukları kullanma eğilimi, hüner derecelerine göre iş-bölümü skolastik doğmasını bizim uyanık manüfaktür sahiplerimizin reddettiklerini gösterir."[122]

Modern toplumda iş-bölümünü karakterize eden, bu iş-bölümünün uzmanlaşmış görevleri, uzmanları ve bunlarla birlikte de meslek ahmaklığını doğurmasıdır.

Lemontey "Eski Yunanlılar ve Romalılar arasında aynı kişinin filozof, şair, hatip, tarihçi, papaz, yönetici ve ordu generali olarak seçkinleşip yüce derecelere ulaştığını görünce hayranlık duyuyoruz. Bu kadar geniş bir faaliyet alanı karşısında ruhlarımız dehşete kapılıyor. Biz, kendi etrafımıza kendi çitimizi çevirir ve etrafını kuşattığımız bu küçük alana kendimizi kapatırız. Bu bölüp parselleme ile alan genişler mi, bilmem; fakat insanın küçüldüğünü iyi bilirim." diyor.

Otomatik atelyede iş-bölümünü karakterize eden, burada emeğin uzmanlık niteliğini tamamen kaybetmiş olmasıdır. Fakat her özel gelişmenin durduğu an, evrensellik ihtiyacı, bireyin tam bir gelişmesi eğilimi kendini duyurmaya başlar. Otomatik atelye, uzmanları ve meslek ahmaklığını yok eder.

---

[122]André Ure, Philosophie des manufactures ou Economie industrielle, C. I, Bölüm I, [s. 34-35].

M. Proudhon otomatik atelyenin bu biricik devrimci yanını bile anlamadığı için, geriye doğru bir adım atıyor ve işçiye, bir toplu iğnenin sadece onikinci parçasını değil, birbiri ardından bütün oniki parçasını yapmasını öneriyor. M. Proudhon'un sentetik emeği, budur. Bir ileri doğru hareket, sonra da geriye doğru bir hareket yapmanın da sentetik bir hareket yapmak olduğuna kimse itiraz etmez.

Özetlersek, M. Proudhon küçük-burjuva idealinden ileri gitmiş değildir. Ve bu ülküyü gerçekleştirmek için bizi geriye, ortaçağın kalfasına veya olsa olsa, usta zanaatçısına götürmekten daha iyi hiç bir şey düşünemiyor. Kitabının bir yerinde, insanın hayatında bir defa bir şaheser yaratmış olması, kendisini sadece bir defa 'adam' hissetmesi yeter, diyor. Bu, hem biçim hem de muhteva bakımından, ortaçağın loncasının aradığı şaheser değil midir?

ÜÇ

REKABET VE TEKEL

Rekabetin iyi yanı	"İş için rekabet, iş-bölümü kadar esastır. ... **Eşitliğin ilerlemesi** için gereklidir."[123]
Rekabetin kötü yanı	"İlke, bizzat kendi kendinin inkârıdır. En kaçınılmaz sonucu, peşinde sürüklediklerini yok etmesidir."[124]
Genel düşünce	"Dümen suyunda gelen **kusurlar,** tıpkı sağladığı iyilik gibi, ... ilkenin mantıkî sonuçlarıdır."

[123] [C. I. s. 186, 188.]
[124] [C. I, s. 185.]

Çözümlenecek problem

"Bizzat özgürlükten üstün bir kanundan türetilmesi gereken uzlaşma (uzlaştırma) ilkesisini aramak."[125]

BAŞKA BİR YOL (VARİANT)

"Şu halde burada, rekabeti ortadan kaldırmak diye bir şey söz konusu olamaz; bu, özgürlüğü ortadan kaldırmak kadar imkânsızdır; diyebilirim, bizim sadece bunun dengesini, güvenlik unsurunu da bulmamız gereklidir."[126]

M. Proudhon, rekabetin yerine **ilerleme yarışmasını** koymak isteyenlere karşı[127] rekabetin ebedî zorunluluğunu savunmakla işe başlıyor.

"Amaçsız ilerleme yarışması" yoktur, olamaz, ve "her ihtirasın hedefi, ister istemez, bizzat ihtirasa benzer olduğu için —âşık için, kadın; muhteris için, kudret; cimri için, altın; şair için, zafer çelengi— sanayideki ilerleme yarışmasının hedefi, zorunlu olarak, **kâr**dır. İlerleme yarışması, bizzat rekabetten başka bir şey değildir."[128]

Rekabet, kâr göz önünde tutularak yapılan, bir ilerleme yarışmasıdır. Sanayideki ilerleme yarışması, zorunlu olarak, kâr için yapılan bir ilerleme yarışması, yani rekabet midir? M. Proudhon bunu, kesin olarak söylemekle ispat ediyor. Görmüş bulunuyoruz ki ona göre, kesin olarak söylemek, ispat etmektir, nasıl ki varsaymak da reddetmektir.

Âşığın yakın **hedefi** kadınsa, sanayideki ilerleme ya-

[125] [C. I, s. 185.]
[126] [C. I, s. 223.]
[127] Fourier'ciler. — **F. Engels'in 1885 Almanca baskısına notu.**
[128] [C. I, s. 187.]

rışmasının yakın amacı da kâr değil, üründür.

Rekabet, sanayide ilerleme yarışması değil, ticarî ilerleme yarışmasıdır. Zamanımızda sanayide ilerleme yarışması, sadece ticarî bakımdan vardır. Çağdaş ulusların ekonomik hayatında, herkesin, üretmeden kâr etme çılgınlığına yakalandığı evreler bile vardır. Zaman zaman, devirli olarak yeniden ortaya çıkan bu spekülasyon çılgınlığı, sanayideki ilerleme yarışması zorunluluğundan kaçmaya çalışan rekabetin gerçek karakterini açığa vurur.

Ondördüncü yüzyılın bir zanaatçısına, rekabet denen sanayideki ilerleme yarışması yararına sanayide derebeylik çağına ait imtiyazların ve bütün derebeylik çağına ait imtiyazların ve bütün derebeylik çağı sanayi kuruluşunun ortadan kaldırılacağını söylemiş olsaydınız, o, çeşitli lonca, gedik ve fütuvvetlerin örgütlenmiş rekabet olduğu cevabını verirdi. M. Proudhon "ilerleme yarışmasının rekabetten başka bir şey olmadığını" teyid ederken bu sözlere bir şey eklemiş, bu cevabın daha iyisini vermiş değildir.

"Bir kararname ile, 1 Ocak 1847'den itibaren herkese iş ve ücret sağlanacağını ve bunun teminat altında bulunduğunu emrediniz: sanayideki yüksek gerilimi hemen çok büyük bir gevşeme izleyecektir."[129]

Bir varsayım, bir olumlama ve bir olumsuzlama yerine şimdi elimizde M. Proudhon'un, rekabetin zorunluluğunu, bir kategori olarak ölümsüzlüğünü vs. ispat etmek amacıyla çıkardığı bir kararname var.

Rekabetten uzaklaşmak için muhtaç olduğumuz şeyin kararnameler olduğunu sanırsak, rekabetten hiç bir zaman uzaklaşamayız. Ve eğer ücret sistemini muhafaza ederken rekabeti ilga etmeyi önerecek kadar ileri gidersek, krallık kararnamesi ile saçmalık teklif etmekteyiz,

---

[129][C. I, s. 189.]

demektir. Fakat uluslar, işlerini kral kararnameleriyle yürütmezler. Böyle fermanlar tasarlamadan önce en azından kendi sınaî ve siyasî varlıklarının şartlarını ve bunun sonucu olarak da bütün yaşama tarzlarını, tepeden tırnağa değiştirmiş olmaları gereklidir.

M. Proudhon, o şaşmaz güveniyle, bunun "tabiatımızın, daha önce örneği olmayan, bir dönüşümü" hipotezi olduğu ve "bizi tartışma **dışı bırakmakta** haklı bulunduğu" cevabını verecektir, ama bilmeyiz hangi ferman gereğince.

M. Proudhon, bütün tarihin, insan tabiatının devamlı dönüşümlerinden başka bir şey olmadığını, bilmiyor.

"Gerçeklere bağlı kalalım. Fransız Devrimi siyasî özgürlük için olduğu kadar, sanayi özgürlüğü için de yapılmıştı; ve Fransa 1789'da, açıkça söyleyelim, gerçekleşmesini istediği ilkenin bütün sonuçlarını kavramamış olmakla beraber, kendi isteklerinde ve beklediklerinde yanılmamıştı. Bunu inkâr etmeye kalkışan kimse, benim görüşüme göre, eleştirme hakkını kaybeder. Yirmi beş milyon insanın kendiliğinden yanılmış olduğunu bir ilke diye koyan bir hasımla tartışmaya hiç bir zaman girmiyeceğim. ... Rekabet, sosyal ekonominin bir **ilkesi**, **alınyazısı bir irade**, **insan ruhunun bir zorunluluğu** değilse niçin, loncaları, gedikleri ve fütuvvet teşkilâtını **ilga etmek** yerine hiç kimse bunların bütününü **tamir edip iyi bir hale koymayı** düşünmedi?"[130]

Böylece, demek ki, onsekizinci yüzyıl Fransızları loncaları, gedikleri ve fütuvvet teşkilâtını düzeltip değiştirmek yerine ilga ettikleri için, ondokuzuncu yüzyıl Fransızlarının, rekabeti ilga etmek yerine düzeltip değiştirmeleri gereklidir. Rekabet, Fransa'da onsekizinci yüzyılda tarihî ihtiyaçların sonucu olarak kurulmuş bulunduğu

---

[130] [C. I, s. 191, 192.]

için, ondokuzuncu yüzyılda başka tarihî ihtiyaçlar sebebiyle bu rekabet ilga edilmemelidir. M. Proudhon, rekabetin kurulmasını onsekizinci yüzyıl insanlarının elle tutulabilir gelişmesine bağlı olduğunu anlamadığından, rekabeti, **insan ruhunun** bir zorunluluğu yapıyor, **in partibus infidelium!**[131] O, büyük Colbert'i onyedinci yüzyılda ne yapardı, acaba?

Devrimden sonra, şimdiki durum gelir. M. Proudhon, bundan da, rekabetin henüz yeteri kadar gelişmiş olmadığı bütün sanayilerin, tarım dahil, bir aşağılık ve dermansızlık içinde bulunduklarını ispat ederek, rekabetin ölümsüzlüğünü göstermek için olgular bulup çıkarır.

Henüz rekabet aşamasına ulaşmamış sanayiler bulunduğunu, daha başka sanayilerin de burjuva üretim düzeyinin henüz aşağısında olduğunu söylemek rekabetin ölümsüzlüğü konusunda en küçük kanıt vermeyen boş lâflardır.

M. Proudhon'un bütün mantığı şuna varır: rekabet, bizim şimdi, üretici kuvvetlerimizi içinde geliştirmekte olduğumuz bir sosyal ilişkidir. O, rekabetin, sanayide ilerleme yarışı, günümüzün özgürlük tarzı, çalışmada sorumluluk, değerin kurulması, eşitliğin ilerlemesinin bir şartı, sosyal ekonominin bir ilkesi, alın yazısı bir irade, insan ruhunun bir zorunluluğu, ölümsüz âdaletin ilhamı, bölünme özgürlüğü, özgürlük içinde bölünme, ve bir ekonomik kategori olduğunu söylemekle bu gerçeğe hiç bir mantıkî gelişme getirmiyor, sadece şekiller veriyor.

"**Rekabet ve birlik** birbirini destekler. Birbirini dışarda bırakmak (ihraç etmek) şöyle dursun, birbirinden **farklı** bile değillerdir. Kim, rekabet sözünü ediyorsa, za-

---

[131] [Hristiyan olmıyanların ülkelerinde. Burada bu cümlenin anlamı 'Gerçek ülkesinin ötesinde' demektir. Katolik piskoposlar, putperst ülkelerde itibarî görevlere atandıkları zaman, resmî sıfatlarına **in partibus infidelium** eklenirdi.]

ten **ortak bir amacı** varsayıyor. Şu halde rekabet, **bencillik** değildir, ve sosyalizmin yaptığı en acı yanlışlık, rekabeti toplumun alt-üst edilmesi saymasıdır."[132]

Rekabet sözünü eden, ortak amaç demiş oluyor ve bu, bir yandan, rekabetin birlik olduğunu, öte yandan, rekabetin bencillik olmadığını ispat ediyor. Peki, **bencillik** sözünü eden, ortak amaç demiş olmuyor mu? Her bencillik, toplumun içinde ve toplum gerçeği ile işler. Bu sebeple toplumun, yani ortak amaçların, ortak ihtiyaçların, ortak üretim araçlarının vs. mevcudiyetini varsayar. Öyleyse rekabet ile, Sosyalistlerin bahsettikleri birlik'in birbirinden farklı bile olmamaları sadece tesadüf eseri midir?

Sosyalistler bugünkü toplumun rekabet üzerine kurulmuş olduğunu yeteri kadar bilirler. Bizzat kendilerinin devirmek istedikleri bugünkü toplumu devirmekle, nasıl olur da rekabeti suçlayabilirler? Ve içinde, tam tersine, rekabetin devrilmiş olacağını gördükleri, gelecek toplumu devirmekle, rekabeti nasıl suçlayabilirler?

M. Proudhon, daha sonra, rekabetin **tekelin zıddı** olduğunu, ve öyleyse **birliğin zıddı** olamayacağını söylüyor.

Doğuşundan beri derebeylik, o zaman henüz var olmayan, rekabete karşıydı.[133] Bundan rekabetin derebeyliğe karşı olmadığı sonucu çıkar mı?

Gerçek şudur ki **toplum, birlik** her topluma, derebeylik toplumuna olduğu gibi, rekabet üzerine kurulmuş birlik olan burjuva toplumuna da verilebilecek isimlerdir. Öyleyse bir tek **birlik** kelimesiyle rekabeti reddedebileceklerini düşünen sosyalistler nasıl var olabilir? Bizzat M. Proudhon, rekabeti bir tek **birlik** kelimesiyle anlat-

---

[132][C. I, s. 223.]

[133]Bu cümle İngilizce çeviride şöyledir: "Doğuşundan beri derebeylik, patriyarkal krallığa karşıydı; şu halde derebeylik o zaman henüz var olmayan rekabete karşı değildi." ç.

makla, rekabeti sosyalizme karşı savunmayı nasıl isteyebilir?

Bütün bu söylediklerimiz rekabetin, M. Proudhon'un anladığı, güzel yanını meydana getirir. Şimdi rekabetin çirkin yanına yani olumsuz yanına, kusurlarına, yok edici ve yıkıcı unsurlarına zararlı niteliklerine geçelim.

M. Proudhon'un çizdiği rekabet tablosunda kasvetli, sönük bazı şeyler var.

Rekabet sefalet doğurur, iç savaşı kışkırtır, 'tabiî bölgeleri değiştirir', milliyetleri birbirine karıştırır, aileler içinde bozukluklara ve belalara sebep olur. Kamu vicdanını bozar, 'eşitlik, adalet ve ahlâk kavramını yıkar' ve en kötüsü serbest dürüst ticareti mahveder ve buna karşı **sentetik değeri** (kurulmuş değeri) sabit ve dürüst fiyatı bile vermez. Herkesi, iktisatçıları bile hayal kırıklığına uğratır. Her şeyi en sonra bizzat kendisini mahvedecek kadar ileri iter.

M. Proudhon'un sözünü ettiği bütün bu illetlerinden sonra burjuva toplumunun ilişkileri, ilkeleri ve hayalleri için rekabetten daha çözücü, daha yıkıcı bir unsur olabilir mi?

Rekabetin, yeni üretici kuvvetlerin yani yeni bir toplumun maddî şartlarının hararetle yaratılmasını emrettiği oranda burjuva ilişkileri bakımından daima daha yıkıcı hale geldiği dikkatle tespit edilmelidir. Rekabetin kötü yanı hiç değilse bu bakımdan iyi noktalara sahiptir.

"Bir ekonomik durum veya evre olarak rekabet, doğuşunda ele alınırsa ... genel giderlerin azalması teorisinin zorunlu bir sonucudur".[134]

M. Proudhon'a göre kan dolaşımı Harvey'in teorisinin bir sonucu olsa gerektir.

"Tekel, kendini devamlı inkâr ederek onu doğuran

[134] [C. I, s. 235.]

rekabetin kaçınılmaz bir sonucudur. Tekelin bu doğuşu bizatihi rekabetin haklı çıkarılmasıdır. ... Tekel rekabetin tabiî zıddıdır ... fakat rekabet, zorunlu hale gelir gelmez tekel fikrini gerektirir; çünkü tekel, rekabet halindeki her bireyin oturduğu yerdir."[135]

Tez ve antiteze kendi formülünü hiç değilse bir defalık yerinde olarak uygulayabildiği için M. Proudhon ile birlikte biz de seviniyoruz. Çağdaş tekelin bizzat rekabet tarafından meydana getirildiğini herkes biliyor.

Muhtevasına gelince, M. Proudhon şairane imajlara asılıp kalıyor. Rekabet "iş-bölümünün her ikincil bölümünden her bireyin içinde kendi gücü ve kendi bağımsızlığıyla durduğu bir çeşit muhtariyet" meydana getiriyor. Tekel "rekabet halindeki her bireyin oturduğu **yer**"-dir. Egemenlik, en azından bu yer kadar değerlidir.

M. Proudhon, rekabetin doğurduğu modern tekelden başka bir şeyden bahsetmiyor. Ama hep biliyoruz ki, rekabet, feodal tekel tarafından doğurulmuştur. Böylece rekabet, başlangıcında, tekelin karşıtıydı. Yoksa tekel rekabetin karşıtı değildi. Öyle ki, modern tekel basit bir antitez değil, tersine, gerçek sentezdi.

Tez: Rekabetten önceki feodal tekel.

Antitez: Rekabet.

Sentez: Rekabet sistemini varsaydığı için feodal tekelin inkârı olan; ve tekel olduğu için rekabetin inkârı olan modern tekel.

Böylece modern tekel, burjuva tekeli, sentetik bir tekeldir; inkârın inkârı, zıtların birliğidir. Sırf, normal, akla uygun olan tekeldir.

M. Proudhon burjuva tekelini kaba, **ilkel,** çelişik, kararsız durumdaki tekele çevirdiği zaman kendi felsefesi ile çelişme halindedir. M. Proudhon'un tekel konusunda

---

[135][C. I, s. 236, 237.]

birçok defalar andığı, parçalar aktardığı M. Rossi burjuva tekelinin sentetik karakterini daha iyi kavramış görünüyor; **Cours d'économie politiques**'inde[136] o, sunî tekelleri ve tabiî tekelleri birbirinden ayırıyor. Feodal tekeller sunîdir yani keyfidir; burjuva tekelleri tabiî yani akla uygundur, diyor.

M. Proudhon bir ekonomik kategori olduğu, 'insanlığın gayri şahsî aklından' çıkmış bulunduğu için, tekel iyi bir şeydir, diye düşünüyor. Rekabet de, bir ekonomik kategori olduğu için, iyi bir şeydir. Fakat iyi olmayan, gerçekteki tekel ve gerçekteki rekabettir. Daha da kötü olan, rekabetle tekelin birbirini yemeleri, yutmalarıdır. Ne yapılmalıdır? Bu iki ölümsüz düşüncenin sentezini arayınız, onu bilinmeyen zamanlardan beri yattığı, Tanrının sinesinden söküp alınız.

Pratik hayatta bulduğumuz, sadece, rekabet, tekel ve bu ikisi arasındaki çelişme değildir; bu ikisinin sentezini de buluyoruz ki bu, bir formül değil, bir harekettir. Tekel rekabeti, rekabet tekeli meydana getiriyor. Tekelciler rekabetten meydana geliyor; rekabetçiler tekelciler haline geliyorlar. Tekelciler, kısmî birlikler yoluyla, karşılıklı rekabetlerini sınırlandırırlarsa, işçiler arasında rekabet artıyor. Ve bir ulusun tekelcileri karşısında proleterler kitlesi ne kadar çok büyürse, başka başka ulusların tekelcileri arasındaki rekabet o kadar kıyasıya hale geliyor. Sentez öyle bir niteliktedir ki, tekel, ancak rekabet mücadelesine devamlı olarak girmekle kendini muhafaza edebilir ve sürdürebilir.

M. Proudhon, **tekel**'in ardından gelen **vergiler**'e diyalektik geçişi yapmak için bize **sosyal deha**'dan bahsediyor; o sosyal deha ki **ileri doğru, zikzak yaparak, pervasızca yürüdükten sonra,** "canlı adımlarla, **hiç pişmanlık duy-**

---

[136] [P. Rossi, Cours d'économie politique, C. I-II, 1840-41.]

madan ve hiç durmadan yürüdükten sonra, **tekel köşesine varır,** geriye doğru kederle bakar, ve derin derin düşündükten sonra, **bütün işlerin proletaryaya verilmesi ve ücretlerinin tekelciler tarafından ödenmesi** için, bütün üretim nesnelerine vergilerle saldırır ve bütün bir idare cihazı kurar."[137]

Oruç tutarken zikzaklar yaparak yürüyen bu sosyal dehaya, ne diyebiliriz? Ve vergiler, tam burjuvaziye kendilerini egemen sınıf olarak muhafaza etmek imkânını veren araçlar olduğu halde, burjuvaziyi vergilerle yıkmaktan başka amacı olmayan bu yürüyüşe biz ne diyebiliriz?

Sadece, M. Proudhon'un ekonomik olayları ele alış tarzına kısaca bir göz atmak için, ona göre, **tüketim vergisi**'nin bir eşitlik görüşü ile ve proletaryayı ferahlatmak için konmuş olduğunu söylemek yeter.

Tüketim vergisi, ancak burjuvazinin doğuşundan bu yana gerçek gelişmesini bulmuştur. Sanayi sermayesinin elinde, yani kendisini emeğin doğrudan doğruya sömürülmesi ile muhafaza eden, yeniden üreten ve çoğaltan ciddî, makûl ve ekonomik servetin ellerinde tüketim vergisi, tüketimden başka hiç bir şey yapmayan incelmiş lordların havaî, zevk düşkünü, miras yolu ile geçmiş bol servetlerini sömürmek için bir araçtı. James Steuart, Adam Smith'ten on yıl önce yayınladığı, 'Recherches des principes de l'économie politique'inde[138] tüketim vergisinin bu asıl amacını iyice açıklamıştır.

"Mutlak krallıklarda prens, büyüyen servetler karşısında kıskançlığa kapılmış görünür ve bu yüzden gittikçe daha fazla zenginleşen kişilere vergi tarheder. Meş-

---

137[C. I, s. 284, 285.]

138[James Steuart. Recherches des principes de l'économie politique, C. II. 1789, s. 190-191. Eserin İngilizce aslı Londra'da 1767'de yayınlanmıştır.]

rutî hükûmetlerde vergiler esas itibariyle gittikçe fakirleşen kişilere etki yapacak tarzda hesaplanır. Böylece kral, herkesin, mesleğine göre sağlıyacağı **varsayılan** kazanç oranında sınıflandırıldığı, sanayie vergi tarhetmiş olur. Baş vergisi ve **haraç** (taille) da bu vergi ile yükümlü olan herkesin varsayılan zenginliği ile orantılıdır. ... Meşrutî hükûmetlerde vergiler, genel olarak, tüketim üzerine konur."[139]

Vergilerin, dış ticaret dengesinin, kredinin —M. Proudhon'un anlayışıyla— mantıkî dizilişine (teselsülüne) gelince şu kadarını belirtelim ki, İngiliz burjuvazisi, William d'Orange zamanında siyasî kuruluşuna erişince hepsi bir arada, yeni bir vergi sistemi, kamu kredisi sistemi ve kendi varlık şartlarını serbestçe geliştirecek mevkie gelince de koruyucu gümrük vergileri sistemi yarattı.

Bu kısa özet okuyucuya, M. Proudhon'un tedbirler veya vergiler, dış ticaret dengesi, kredi, komünizm ve nüfus üzerine söylediği ipe sapa gelmez sözler hakkında tam bir fikir vermeye yetecektir. En müsamahalı eleştiriciyi, bu bölümleri ciddiyetle ele almaya çağırıyoruz.

---

[139][C. II, s. 190, 191.]

DÖRT

MÜLKİYET VEYA TOPRAK RANTI

HER tarih çağında mülkiyet, farklı olarak ve tamamen değişik bir sosyal ilişkiler dizisi altında gelişmiştir. Böylece, burjuva mülkiyetini tanımlamak, burjuva üretiminin bütün sosyal ilişkilerinin tam bir açıklamasını vermekten başka bir şey değildir.

Mülkiyeti bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori, soyut ve ölümsüz bir fikir olarak ele alıp tanımlamaya çalışmak metafiziğin veya hukuk biliminin [yarattığı -ç.] bir hayale kapılmaktan başka bir şey değildir.

M. Proudhon genel olarak mülkiyetten bahseder görünüyorsa da sadece **toprak mülkiyetini, toprak rantını** ele alıyor.

"Rant'ın kaynağı, tıpkı mülkiyetinki gibi, deyiş yerindeyse, iktisat-dışıdır (extra-economic): servet üretimi ile ancak çok uzaktan bağıntısı olan psikolojik ve ahlâkî düşüncelere dayanır."[140]

Böylece M. Proudhon kendisinin, rantın ve mülkiyetin ekonomik kaynağını anlamaya muktedir olmadığını ilân ediyor. Bu güçsüzlüğün kendisini, servet üretimi ile gerçekten ancak çok uzaktan bağıntılı olmakla beraber gene de M. Proudhon'un tarih görüşleri ile çok yakından ilintisi olan, psikolojik ve ahlâkî düşüncelere baş vurmaya mecbur bıraktığını kabul ediyor. M. Proudhon, mülkiyetin kaynağında **mistik** ve **esrarlı** bir şeyler olduğunu iddia ediyor. Mülkiyetin kaynağında esrar görmek, yani üretimin kendisi ile üretim araçlarının dağılımı arasındaki ilişkiyi bir esrar haline getirmek M. Proudhon'un diliyle söyliyelim, iktisat biliminin bütün iddialarından vazgeçmek değil midir?

M. Proudhon kendisini "hayalin, gerçeğin gözden kaybolmasına sebep olduğu ve insan faaliyeti boşlukta kaybolmak tehlikesine maruz bulunduğu zaman yani ekonomik evrimin yedinci döneminde **—kredi— insanı tabiata daha sıkı sıkıya bağlamanın** bir zorunluluk haline gelmiş olduğunu hatırlamaya **hasrediyor.**"[141]

L'homme aux quarante écus[142] gelecekteki bir M. Proudhon'u önceden görmüştü: "Tanrım! İzin verirsen [söyliyelim -ç.] herkes kendi dünyasında efendidir; fakat içinde yaşadığımız dünyanın camdan yapılmış olduğuna beni asla inandıramazsınız". Kredinin **insanın boşlukta kaybolması** aracı olduğu sizin dünyanızda, pek mümkündür ki mülkiyet **insanı tabiata bağlamak** için zorunlu hale

[140] C. II, s. 265.

[141] C. II, s. 269.

[142] Voltaire'in L'homme aux quarante écus hikâyesinin mütevazı, çok çalışkan ve yıllık geliri kırk ekü olan kahramanı. Metindeki parça. hikâyeden alınmıştır.

gelmiş bulunsun. Toprak mülkiyetinin krediden önce geldiği, gerçek üretim dünyasında ise M. Proudhon'un **horror vacui**'si (boş evhamı) var olamazdı.

Kaynağı ne olursa olsun toprak rantının var olduğu bir defa kabul edildi mi, bu, çiftçi (tarım işletmecisi) ile toprak sahibi arasında karşılıklı pazarlığa konu olur. Bu pazarlıkların nihaî sonucu, başka bir deyişle, rantın ortalama miktarı nedir? M. Proudhon şunu söylüyor:

"Ricardo'nun teorisi bu soruya cevap verir. Toplumun başlangıcında, toprağın üstünde henüz yeni olan insanın önünde çok büyük ormanlardan başka bir şey yokken, toprak çok geniş ve çalışma henüz yeni doğmaya başlamışken, rant hiç mevcut olmamış olsa gerektir. Henüz emeğin şekil vermediği toprak, faydalı bir şeydi; bir değişim değeri değildi, sosyal değil ortaktı. Ailelerin çoğalması ve tarımın ilerlemesi toprak fiyatının azar azar kendini hissettirmesine sebep oldu. Emek toprağa değerini verdi: bundan rant doğdu. Bir tarla aynı emek miktarıyla ne kadar fazla ürün verirse, değeri o kadar yüksek oluyordu. Bu yüzden toprak sahiplerinin eğilimi hep toprağın ürünlerinin tamamını, çiftçinin (tarım işletmecisinin) ücretini yani üretim giderlerini (maliyetini) düştükten sonra tamamen kendine maletmek olmuştu. Böylece mülkiyet fiilî giderleri aşan bütün ürünü elinden almak için, emeği hemen topuklarından izliyordu. Toprak sahibi mistik bir görevi yerine getirmekte olduğu ve **colonus** (toprağa yerleşmiş köle) karşısında topluluğu temsil ettiği için çiftçi Tanrının emriyle, derlediği ve kendi meşru ücretini aşan bütün hasat için topluma hesap vermesi gereken sorumlu bir işçiden fazla bir şey değildir. ... Öyleyse özü ve amacı bakımından rant, dağılım adaletinin bir aleti, ekonomi dehasının eşitliğe ulaşmak için kullandığı binlerce araçtan biridir. Rant, toprak sahipleri ile çiftçilerin çelişmeli olarak fakat bir çatışma ihtimali olmadan daha yük-

sek bir menfaat içinde yürüttükleri ve nihaî sonucu toprağın mülkiyetini toprak işletmecisi ile sanayiciler arasında eşitleştirmek olması gereken çok büyük bir kadastrodur (toprak değerlendirmesidir). ... Bu, **colonus**'tan kendi malı gözüyle bakmaktan vazgeçemediği ve kendisini tek yaratıcısı saydığı mahsulünün fazlasını söküp almak için en azından bu mülkiyet sihrine muhtaçtı. Rant, daha doğrusu mülkiyet, tarımda bencilliği yıktı ve hiç bir gücün, hiç bir toprak paylaştırmasının yaratamıyacağı bir dayanışma yarattı. ... Bugün mülkiyetin mânevi etkisi teminat altında olduğu için rantın dağılımını yapmak kalıyor."[143]

Bütün bu lâf kalabalığı önce şuna indirgenebilir: Ricardo diyor ki, tarım ürünleri fiyatının sermayeye ayrılan olağan kârı ve faizi içeren maliyet fiyatını aşan fazlalığı, rantın miktarını verir. M. Proudhon daha iyisini yapıyor. O, toprak sahibini bir **Deus ex machina**[144] gibi müdahale ettiriyor ve **colonus**'tan üretiminin maliyet fiyatını aşan fazlasını söküp aldırıyor. Toprak sahibinin müdahalesini, toprak mülkiyetini anlatmak için; rant alan adamın müdahalesini, rantı açıklamak için kullanıyor. Probleme aynı problemi formüle etmek ve fazladan bir hece[145] eklemekle cevap veriyor.

Şunu da tespit edelim ki, M. Proudhon rantı, toprağın verimliliğindeki farkla tâyin etmekle ona yeni bir kaynak tâyin ediyor; çünkü toprak, değişik verimlilik derecelerine göre kıymet biçilmeden önce, ona göre "bir deği-

---

[143] [C. II, s. 270-272.]

[144] [Makineden yapılmış bir Allah demektir. Eski çağlar tiyatrosunda tanrıları temsil eden aktörler, insan-üstü bir zorluğun üstesinden gelmek için sahneye bir sahne mekanizmasıyla çıkarlardı. Mecazi olarak, bir durumu kurtarmak için beklenmedik zamanda ortaya çıkan insan.]

[145] [Propriété (mülkiyet), propiétaire'in (toprak sahibinin) işe karışmasıyla; rente (rant), rentiere'in (rantı alanın) müdahalesiyle açıklanıyor. Demek ki, Proudhon'un bütün yaptığı, **rente** ve **rentier**'yi yanyana sıralamaktan ibaret kalıyor.]

şim değeri değildi, ortaktı." Öyleyse, **boşluğun sonsuzluğu içinde** kendisini **kaybetmek üzere olan** insanı **toprağa** geri getirmek **zorunluluğuyla** rantın dünyaya geldiği faraziyesinin başına şimdi ne geldi?

Şimdi Ricardo'nun doktrinini M. Proudhon'un onu dikkatle sarmaya çalıştığı tanrısal, temsilî ve mistik cümlelerden kurtaralım.

Ricardo'cu anlamıyla rant, burjuva dönemindeki toprak mülkiyetidir. Yani burjuva üretim şartlarına konu olmuş feodal mülkiyettir.

Görmüş bulunuyoruz ki, Ricardo'cu doktrine göre her şeyin fiyatı nihaî olarak, sanayi kârını içeren, maliyet fiyatıyla belirlenir; başka bir deyişle, kullanılan emek zamanıyla belirlenir. Manüfaktür sanayiinde en az emekle elde edilen ürünün fiyatı aynı türden bütün öteki metaların fiyatını düzenler; en ucuz ve en üretken üretim aletlerinin namütenahi çoğaltılabileceği ve rekabetin zorunlu olarak bir piyasa fiyatını yani aynı türden bütün ürünlerin ortak bir fiyatını doğuracağı göz önünde tutularak bu sonuca varılır.

Tarımda, tam tersine aynı türden bütün ürünlerin fiyatını düzenleyen, en fazla emek sarfıyla elde edilen ürünün fiyatıdır. İlkin, aynı üretkenlik derecesine sahip üretim araçları yani aynı verimlilik derecesine sahip toprak parçaları, manüfaktür sanayiinde olduğu gibi isteğe göre çoğaltılamaz. Sonra, nüfus arttıkça daha düşük nitelikteki topraklar işletilmeye başlanır veya aynı toprak parçası üzerine, öncekinden nispeten az üretken yeni sermaye yatırımları yapılır. Her iki halde nispeten daha küçük bir ürün elde etmek için daha büyük emek miktarı harcanmıştır. Bu emek artışını nüfusun ihtiyaçları zorunlu kıldığından, işletilmesi daha pahalı olan toprağın ürünü de, işletilmesi daha ucuz olan toprak parçasının ürünü gibi belli bir satışa sahiptir. Piyasa fiyatını

rekabet birleştirdiği ve eşitleştirdiği için daha iyi toprağın ürününe de kötü toprağın ürünü kadar para ödenecektir. Rantı meydana getiren, daha iyi toprağın ürünlerinin fiyatının, bunların maliyet fiyatını aşan kısmıdır. Aynı verimlilik derecesinde birçok toprak parçaları kullanılabilseydi; manüfaktür sanayiinde olduğu gibi devamlı olarak daha ucuz ve daha üretken makinelere başvurulabilseydi veya sonraki sermaye yatırımları da ilk yatırım kadar üretebilseydi o takdirde tarım ürünlerinin fiyatı, sanayi ürünlerinin fiyatında görmüş olduğumuz gibi, en iyi üretim araçlarıyla üretilmiş olan metaların fiyatı tarafından belirlenmiş olurdu. Fakat o andan itibaren rant da ortadan kalkardı.

Ricardo doktrininin[146] genel olarak doğru olabilmesi için sermayenin değişik sanayi kollarında serbestçe kullanılabilir olması; kapitalistler arasında kuvvetli ve gelişmiş bir rekabetin, kârları eşit bir düzeye getirmiş bulunması; çiftçinin, sermayesini daha düşük bir toprakta[147] kullanmak için manüfaktürün herhangi bir türünde kullanmış olsaydı sermayesinden çekeceği kâra eşit bir kâr isteyen bir sanayi kapitalistinden fazla bir şey olmaması; tarım işletmeciliğinin büyük boyutlu sanayi rejimine konu olacak hale gelmiş bulunması ve nihayet toprak sahibinin para gelirinin ötesinde hiç bir amacı olmaması esastır.

İrlanda'da olduğu gibi, toprağın kiralanması son derece geliştiği halde, rant henüz mevcut olmıyabilir. Rant, sadece ücreti değil aynı zamanda sanayi kârını da aşan fazlalık olduğu için, toprak sahibinin gelirinin ücretten alınan bir haraçtan başka bir şey olmadığı yerde rant

146[Marx'ın N. Utina'ya verdiği nüshada bu cümlenin başlangıcı şöyle değiştirilmiştir: "Öncüller bir defa kabul edildikten sonra genel olarak doğru olabilmesi için..."]

147[N. Utina'ya verilen nüshada "daha düşük bir toprakta" sözleri "toprakta" diye değiştirilmiştir.]

mevcut olamaz.

Böylece rant, toprak işletmecisini, çiftçiyi, **basit bir işçiye** çevirmekten ve "tarımcıdan, kendi malı diye bakmaktan vazgeçemediği ürün fazlasını söküp almaktan" çok uzak kalır ve toprak sahibini köle ile, toprak kölesi ile, haraç ödeyenle, ücretli işçiyle değil fakat sanayi kapitalisti[148] ile karşı karşıya getirir.

Toprak mülkiyetinin, bir defa toprak rantı olarak kurulduktan sonra, elinde sadece maliyet fiyatını aşan fazla vardır; ki bu maliyet fiyatlarını sadece ücretler değil fakat bir de sanayi kârı belirler. Bu sebepledir ki toprak rantı, toprak sahibinden gelirinin bir kısmını çekip alır. Derebeylik zamanındaki çiftçinin yerini sanayici kapitalist almadan önce uzun zaman geçmiştir. Örneğin Almanya'da bu dönüşüm 18. Yüzyılın ancak son üçte birinde başladı. Sanayi kapitalisti ile toprak sahibi arasındaki bu ilişki sadece İngiltere'de tam gelişmiş bulunuyor.

Sadece M. Proudhon'un **colonus**'u var olduğu sürece rant yoktu. Rant var olduğu anda **colonus** artık çiftçi değil, işçidir, çiftçinin **colonus**'udur. Rençberin basit işçi, gündelik tarım işçisi, sanayi kapitalisti için çalışan ücretli durumuna indirilmesi; toprağı herhangi bir fabrika gibi işleten sanayi kapitalistinin müdahalesi; toprak sahibinin küçük bir hükümdar iken âdi bir tefeci haline dönüşmesi: işte bunlar rant ile ifade edilen çeşitli ilişkilerdir .

Ricardo'cu anlamında rant, ticarî sanayiye dönüştürülmüş pederşahî tarım, toprağa uygulanmış sanayi sermayesi, kıra aşılanmış şehir burjuvazisidir. Rant, **insanı tabiata bağlamak** yerine sadece toprağın işletilmesini **rekabete** bağlamıştır. Toprak mülkiyeti bir defa rant ola-

---

148[1885 Almanca baskısında, son iki cümle yoktur ve "sanayi kapitalisti"nden önce şu kelimeler eklenmiştir: "toprağı ücretli işçileri ile işleten ve toprak sahibine rant olarak sadece sermaye kârı dahil üretim giderleri üzerindeki fazlayı ödeyen..."

rak kurulduktan sonra, bizzat **rekabetin bir ürünü olur**; çünkü o andan itibaren tarım, ürününün piyasa değerine bağlıdır. Toprak mülkiyeti, rant olarak artık menkulleşir ve bir ticarî mal olur. Rant, ancak şehir sanayiinin gelişmesi ve bundan doğan sosyal kuruluş, toprak sahibini sadece nakdî kâr amacına, kendi tarım ürünlerinin para ile ilgili ilişkilerine, aslında, kendi toprağına sadece para basan bir makine gözüyle bakmaya zorladığı andan itibaren mümkündür. Rant, toprak sahibini topraktan, tabiattan o kadar tamamen ayırmıştır ki, İngiltere'de görüldüğü gibi o, malikânelerini görmeye bile ihtiyaç duymaz. Çiftçiye, sanayici kapitaliste ve tarım işçisine gelince bunlar da artık işlettikleri toprağa, fabrikalardaki işverenin ve işçinin işledikleri pamuğa ve yüne bağlı olduklarından daha fazla bağlı değillerdir; bunlar sadece ürünlerinin fiyatına, nakdî ürüne bağlılık duyarlar. Gerici partilerin yanık şikâyetleri, derebeyliğin geri dönmesi için, eski iyi pederşahi hayatın, atalarımızın sade tavırlarının ve temiz erdemlerinin geri gelmesi için duaları işte burdan geliyor. Bütün sanayilere hükmeden kanunlara toprağın da boyun eğmesi, çıkarlara bağlı tesellilere konu olmuştur ve daima olacaktır. Böylece denebilir ki, rant, tarihin hareketine kır şiirlerini sokan güdücü kuvvet olmuştur.

Ricardo, rantın belirlenmesi için burjuva üretiminin zorunlu olduğunu kesin bir kural olarak koyduktan sonra gene de rant kavramını bütün çağlardaki ve bütün ülkelerdeki toprak mülkiyetine uyguluyor. Bu, burjuva üretim ilişkilerini ölümsüz kategoriler olarak gösteren bütün iktisatçıların ortak yanlışlığıdır.

Ricardo, M. Proudhon'a göre **colonus**'un **sorumlu bir işçi**ye dönüşümü olan, rantın tanrısal amacından rantın eşitleştirilmiş bir ödül olmasına geçiyor.

Henüz görmüş olduğumuz gibi rant, **eşit olmayan ve-**

rimlilikteki toprakların ürünlerinin **eşit fiyatı** tarafından meydana getirilir; öyle ki, on franka mal olan bir hektolitre buğday, eğer daha aşağı nitelikteki toprak üzerinde maliyet fiyatı yirmi franka yükselirse, yirmi franka satılır.

İhtiyaç pazara getirilen bütün tarım ürünlerinin satın alınmasını zorunlu kıldıkça, pazar fiyatı, en pahalı ürünün maliyet fiyatıyla belirlenir. Böylece toprakların değişik verimliliklerinden değil de rekabetten doğan bu fiyat eşitlenmesidir ki daha iyi toprağın sahibine, kiracısı olan çiftçinin sattığı her hektolitre başına on franklık bir rant sağlar.

Bir an için varsayalım ki, buğdayın fiyatını onu üretmek için gerekli olan emek zamanı belirlemektedir ve daha kötü topraktan elde edilen bir hektolitre buğday yirmi franka malolurken, daha iyi topraktan elde edilen buğdayın hektolitresi on franka hemen satılacaktır. Bu kabul edilirse ortalama piyasa fiyatı on beş frank olacaktır; oysa rekabet kanununa göre bu, yirmi franktır. Ortalama fiyat on beş frank idiyse eşitleştirici olsun olmasın hiç bir dağılım imkânı olmıyacaktı, çünkü rant hiç olmıyacaktı. Rant, ancak, üreticiye on franka mal olmuş bulunan buğdayın hektolitresi yirmi franka satılabildiği zaman varolabilir. M. Proudhon eşitsizliğin ürününden eşit paylaşmaya varabilmek için, maliyet fiyatları eşit olmayan metaların piyasa fiyatının eşit olduğunu varsayıyor.

Mill, Cherbuliez, Hilditsch ve başkaları gibi iktisatçıların, rantın, vergilerin yerine geçmek üzere devlete devredilmesini istemelerini anlıyoruz. Bu, sanayici kapitalistin, kendisine faydasız bir şey, burjuva üretimi genel yapısı üzerinde bir göze batan çıkıntı olarak gördüğü toprak sahibine karşı duyduğu nefretin açık bir ifadesidir.

Fakat sonradan tüketiciye bindirilen on franklık bir ek yükümün genel dağılımını yapmak için ilkin bir hek-

tolitre buğdayın fiyatını yirmi frank yapmak, **sosyal dehanın zikzaklı yolunu inliyerek** yürümesini ve kafasını bir **köşeye** vurmasını sağlamak için gerçekten yeterlidir.

M. Proudhon'un kaleminde rant "daha yüksek bir menfaat için toprak sahipleriyle çiftçiler tarafından çelişmeli olarak yürütülen çok büyük bir toprak değerlendirmesidir ki, nihaî sonucu toprağı işletenlerle sanayiciler arasında toprak mülkiyetini eşitleştirmek olmak gerekir."[149]

Rant üzerine kurulmuş herhangi bir toprak değerlendirmesinin pratik bir değeri olabilmek için, şimdilik toplum şartlarından uzaklaşmamak gereklidir.

Çiftçinin toprak sahibine ödediği çiftlik kirasının ancak sanayide ve ticarette en ileri gitmiş olan ülkelerde tam olarak rantı ifade ettiğini göstermiş bulunuyoruz. Bu rant bile çoğu zaman toprağa katılmış olan sermayenin toprak sahibine ödenen faizini de içerir. Toprağın yeri, şehirlerin yakınlığı ve daha birçok şartlar çiftlik kirasını etkiler ve toprak rantını değiştirir. Bu kesin sebepler, rant üzerine kurulmuş toprak değerlendirmesinin sıhhatli olamiyacağını ispata yetecektir.

Diğer yandan rant, bir toprak parçasının verimlilik derecesinin değişmez göstergesi olamazdı; çünkü kimyanın modern uygulanması toprağın tabiatını her an değiştirmekte ve jeoloji bilgisi, tam da günümüzde, nispî verimlilik tahminlerini baştan aşağı değiştirmeye başlamış bulunmaktadır. İngiltere'nin doğu kontluklarında geniş topraklar tarıma açılalı ancak yirmi yıl oluyor; bu topraklar, humus ile alt toprakların bileşimi arasındaki ilişkinin gereği kadar anlaşılamamış olmasından, işlenmeden kalmışlardı.

Böylece tarih, rant'ta hazır bir toprak değerlendirme-

149[C. II, s. 271.]

sini desteklemekten uzak kalır ve daha önce yapılmış toprak değerlendirmelerini değiştirip alt-üst etmekten başka bir şey yapmaz.

Nihayet verimlilik, sanılabileceği kadar çok tabiî bir nitelik değildir; içinde bulunulan zamanın sosyal ilişkilerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bir toprak parçası buğday yetiştirmek için çok verimli olabilir, ama gene de piyasa fiyatları çiftçinin bu toprağı sunî bir çayıra çevirmesini ve verimsiz hale getirmesini kararlaştırabilir.

M. Proudhon, alelâde bir toprak değerlendirmesi kıymetinde bile olmayan, kendi toprak değerlendirme [usulünü -ç.] sadece rantın **Tanrıdan gelen eşitlikçi amacına** bir töz (substance) vermek için çıkarıp geliştirmiştir.

M. Proudhon devam ediyor: "Rant, hiç bir zaman kaybolmayan bir sermayeye, yani toprağa ödenen faizdir. Ve sermaye, madde olarak bir artmaya yetenekli olmadığı, sadece bunun kullanılmasında belirli olmayan bir iyileşmeye istidatlı bulunduğu için, öyle olur ki, bir borcun **(mutuum)** faizi veya kârı sermayenin bollaşması yolu ile devamlı olarak azalmaya yüz tutarken, rant, sanayiin mükemmelleşmesi yoluyla daima yükselme eğilimine girer ve bundan, toprağın kullanılmasında iyileşme ve düzelme sonucu çıkar. ... Rant, özünde, böyledir."[150]

M. Proudhon bu defa rant'ta, özgül nitelikte bir sermayeden türemiş olması müstesna, faizin bütün karakteristik özelliklerini görür. Bu sermaye, ölümsüz bir sermaye, "madde olarak bir artmaya yetenekli olmayan, fakat sadece kullanılmasında belirli olmayan bir iyileşmeye istidatlı bulunan" topraktır. Uygarlığın gittikçe daha hızlı ilerlemesi içinde rant durmadan yükselme eğiliminde olduğu halde faizin devamlı olarak düşme eğilimi vardır. Faiz, sermayenin bollaşması sebebiyle düşer; rant, top-

[150]C. II, s. 256.

raktan gittikçe daha iyi yararlanılması sonucunu veren, sanayideki iyileşme, düzelme ve yenilikler sayesinde yükselir.

M. Proudhon'un fikrinin özü, budur.

Önce rant'ın, sermayenin faizi olduğunun ne dereceye kadar doğru olduğunu araştıralım.

Toprak sahibi için rant, toprağın ona mal olduğu sermayenin yani toprağı satarsa eline geçecek sermayenin faizini temsil eder. Fakat toprak alıp satarken o, sadece rant alıp satar. Rant alan bir kimse olmak için ödediği fiyat, genel faiz haddi tarafından düzenlenir ve rant'ın asıl mahiyeti ile ilişkisi yoktur. Toprağa yatırılmış olan sermayenin faizi, genellikle, manüfaktüre veya ticarete yatırılmış bulunan sermayenin faizinden daha düşüktür. Böylece, toprağın sahibi gözünde temsil ettiği faiz ile bizzat rant arasında bir ayrım yapmayanlara göre, toprak sermayesinin faizi, diğer sermayelerin faizine göre daha da fazla azalır.

Fakat bu, rant'ın, piyasa fiyatının, kapitalize edilmiş rant'ın alış veya satış fiyatı meselesi değildir; burada bizzat rant söz konusudur.

Çiftlik kirası, bir de, asıl rant'tan başka, toprağa katılmış bulunan sermayenin faizini kapsayabilir. Bu halde toprak sahibi, çiftlik kirasının bu kısmını bir toprak sahibi olarak değil, bir kapitalist sıfatiyle alır. Fakat bu, bizim ele alacağımız, asıl rant değildir.

Toprak, bir üretim aracı olarak işletilmediği sürece, sermaye değildir. Sermaye olarak toprak, bütün öteki üretim aletleri gibi çoğaltılabilir. Toprağın maddesine, M. Proudhon'un diliyle söyliyelim, hiç bir şey eklenmiş olmaz, fakat üretim aleti olarak kullanılan topraklar çoğaltılır. Bizzat, esasen üretim aracı haline dönüştürülmüş bulunan, toprağa ek sermaye harcamaları yapılmış olması olayı, madde olarak toprağa yani toprağın büyüklüğüne

hiç bir şey eklemeden sermaye olarak toprağı artırır. M. Proudhon'un madde olarak toprağı, sınırlı olarak ele alınan topraktır. Onun toprağa atfettiği ölümsüzlüğe gelince, toprağın madde olarak bu hassaya sahip olduğunu hemen kabul ederiz. Sermaye olarak toprak ise başka herhangi bir sermayeden daha fazla ölümsüz değildir.

Faiz getiren altın ve gümüş de toprak kadar dayanıklı ve ölümsüzdürler. Toprak fiyatı yükselirken altının ve gümüşün fiyatı düşerse, bu onun daha az veya daha çok ölümsüz mahiyette olmasından elbette değildir.

Sermaye olarak toprak, sabit sermayedir; fakat sabit sermaye de mütedavil sermaye kadar yıpranır. Toprakta yapılacak ıslahat hep yenilenmeye ve bakıma muhtaçtır; bu ıslahat ancak kısa bir süre dayanır ve bu durum, maddeyi üretim araçları haline getirmekte kullanılan bütün başka ıslahatla topraktaki ıslahat arasında ortak bir noktadır. Sermaye olarak toprak ölümsüz olsaydı, bazı toprakların, bugün gösterdiklerinden çok farklı bir görünüşleri olması gerekirdi ve bunlarda biz Roma kırlarının, Sicilya'nın, Filistin'in o eski zamanlardaki refahlarının ihtişamını görürdük.

Yapılan ıslahat toprağa katılmış olarak kaldığı halde, sermaye olarak toprağın kaybolduğu durumlar bile vardır.

İlkin bu durum, asıl rantın yeni ve daha verimli toprakların rekabeti tarafından ortadan silindiği zaman görülür. Bundan başka, bir zaman değerli olmuş bulunan ıslahat, tarım biliminin gelişmesi sayesinde evrenselleştiği anda, değerli olmaktan çıkar.

Sermaye olarak toprağın temsilcisi, toprak sahibi değil çiftçidir, tarım işletmecisidir. Sermaye olarak toprağın verdiği gelir, rant değil, faiz ve sanayi kârıdır. Böyle faiz ve kâr veren, fakat gene de hiç rant vermeyen topraklar vardır.

Kısacası, faiz getirdiği sürece toprak, toprak-serma-

yedir; ve toprak-sermaye olarak, rant getirmez, toprak mülkiyeti değildir. Rant, toprak işletmeciliğinin yer aldığı sosyal ilişkilerden doğar. Rant, toprağın az veya çok sert, az veya çok dayanıklı mahiyetinin sonucu değildir. Rant, toprağın değil, toplumun ürünüdür.

M. Proudhon'a göre "toprağın kullanılmasında ıslahat" —sanayiin tekâmünün bir sonucu— rant'da devamlı bir yükselmeye sebep olur. Bu ıslahat, tam tersine, rantın devresel düşmelerine sebep olur.

Tarımda olsun, manüfaktürde olsun genel olarak herhangi bir ıslahat, nedir? neden ibarettir? Aynı emekle daha fazla üretmek, daha az emekle aynı miktar ve hattâ daha fazla üretmektir. Bu iyileştirmeler sayesinde çiftçi nispeten daha az bir ürün için daha fazla miktarda emek kullanmaktan esirgenmiştir. Şu halde daha kötü topraklara başvurmaya ihtiyacı yoktur ve aynı toprağa birbiri ardından yapılan sermaye yatırım dilimleri eşit üretkenlikte kalır.

Böylece bu iyileştirmeler, M. Proudhon'un söylediği gibi rantı devamlı olarak yükseltmekten uzak kalır, tersine, yükselmesini önleyen birçok geçici engel haline gelir.

Onyedinci yüzyıl İngiliz toprak sahipleri bu gerçeği o kadar iyi biliyorlardı ki, gelirlerinin azaldığını görmek endişesiyle, tarımın ilerlemesine karşı koymuşlardı.[151]

---

[151]bkz. Petty, Charles II. zamanının bir İngiliz iktisatçısı, [W. Petty'nin Several Essays in Political Arithmetic kitabı içinde Political Arithmetic bölümü, London, 1699.]

BEŞ

GREVLER VE İŞÇİLERİN GÜÇBİRLİĞİ

"ÜCRETLERDEKİ her yükseliş hareketinin buğday, şarap vs. fiyatlarında yükselmeden başka, yani yoksulluktan başka bir sonucu olamaz. Çünkü, ücret nedir? Buğday vs.nin maliyet fiyatıdır; üretime katılan her unsurun ürünün fiyatına intikal eden fiyatıdır. Daha da ileri gidebiliriz: ücretler, serveti meydana getiren ve her gün işçiler yığını tarafından kendini yeniden üretecek tarzda tüketilen unsurların oranıdır (proportionnalité). Şimdi, ücretleri iki misline çıkarmak ... her üreticiye ürününden daha büyük bir pay vermek olur, ki bu durum çelişik olur, ve yükselme sadece az sayıda sanayilere yayılırsa, değişimlerde genel bir kargaşalık, bir kelimeyle yoksulluk ge-

tirir. ... Ben derim ki, ardından ücretlerde bir yükselme getiren grevlerin, **fiyatlarda genel bir yükselme** sonucuna varmaması imkânsızdır; bu, iki kere ikinin dört ettiği kadar muhakkaktır."[152]

İki kere ikinin dört ettiğinden gayri, bütün bu iddiaları reddediyoruz.

İlkin, **fiyatlarda genel bir yükselme** olmaz. Her şeyin fiyatı ücretlerle aynı zamanda iki misline çıkarsa, fiyatlarda bir değişiklik yok demektir; tek değişiklik, terimlerdedir.

Sonra bir de, ücretlerde genel bir yükselme, meta fiyatlarında az veya çok genel bir yükselmeyi asla meydana getiremez. Gerçekten, her sanayi sabit sermayesine yani kullanılan aletlere oranla aynı sayıda işçi çalıştırıyorsa, ücretlerde genel bir yükselme, kârlarda genel bir düşme meydana getirecek ve carî meta fiyatları hiç bir değişikliğe uğramıyacaktır.

Fakat, el emeğinin sabit sermayeye oranı her sanayide birbirinin aynı olmadığı için, nispeten daha büyük bir sermaye kitlesi ve daha az işçi kullanan bütün sanayiler, ergeç, metalarının fiyatlarını düşürmek zorunda kalacaklardır. Makineler ücretli değildir, ücret almazlar. Öyleyse fiyatlardaki genel yükselme, başka sanayilere göre işçiden fazla makine kullanan sanayicileri daha az etkiliyecektir. Fakat rekabet daima kâr hadlerini eşitleştirmeye yöneldiğinden, ortalama haddin üstüne yükselen kârlar ancak geçici olabilecektir. Böylece bir miktar dalgalanmayı bir kenara bırakacak olursak, ücretlerde genel bir yükselme, M. Proudhon'un dediği gibi fiyatlarda genel bir yükselmeye değil fakat kısmî bir düşmeye, yani esas itibariyle makinelerin yardımıyla yapılan metaların cari fiyatlarında bir düşmeye yol açacaktır.

---

[152]Proudhon, C. I, s. 110 ve 111.

Fiyatların ve ücretlerin yükselip alçalması, sadece, çoğu durumda ürünün fiyatına etki yapmadan, bir günlük çalışmanın ürününde kapitalistlerin ve işçilerin pay oranını ifade eder. Fakat "ardından ücretlerde bir yükselme getiren grevler, fiyatlarda genel bir yükselme sonucuna, hattâ yoksulluğa varır" gibi düşünceler ancak anlaşılmamış bir şairin zihninde yeşerebilir.

İngiltere'de grevler, düzenli olarak yeni makinelerin bulunması ve uygulanması sonucunu doğurmuştur. Denebilir ki, makineler, kapitalistlerin uzmanlaşmış emeğin başkaldırmasını yenmek için kullandıkları silâh olmuştur. Otomatik iplik bükme makinesi (selfacting mule), modern sanayiin en büyük buluşu, başkaldırma halinde bulunan iplikçileri mücadelenin dışında bırakmıştı. İşçilerin güçbirliğinin ve grevlerin, mekanik dehanın çabalarını kendilerine karşı tepki göstermeye yöneltmekten başka bir etkisi olmasaydı, bu güçbirliği ve grevler hâlâ sanayiin gelişmesi üzerinde çok büyük bir etki yapmakta olurlardı.

M. Proudhon devam ediyor: "M. Léon Faucher'in Eylül 1845'te yayınlanan bir makalesinde, İngiliz işçilerinin bir zamandan beri güç birliği âdetinden vazgeçtiklerini görüyorum ki bu, şüphesiz ancak tebrik edilebilecek bir ilerlemedir; fakat işçilerin ahlâkındaki bu iyileşme, başlıca, onların ekonomik eğitiminden geliyor. Bolton'daki bir mitingde bir iplik fabrikası işçisi "Ücretler fabrikatörlere bağlı değildir. Buhran dönemlerinde patronlar, sözgelişi, zorunluluğun elinde kırbaçtan başka bir şey değildirler ve isteseler de istemeseler de kamçı olarak vurmak zorundadırlar. Düzenleyici ilke arz ile talep arasındaki orandır; ve patronlar bu güce sahip değildirler.' ... diye bağırmıştı." M. Proudhon "Aferin!!" diye haykırıyor "Bunlar iyi yetiştirilmiş işçiler, örnek işçilerdir vs. vs. vs. Bu sefalet İngiltere'de yoktu; Kanalı da geçmiyecek-

tir."[153]

İngiltere'deki şehirler içinde Bolton, köklü dönüşüm taraftarlığının en çok gelişmiş olduğu şehirdir. Bolton işçileri en çok devrimci olarak tanınırlar. Buğday Kanunlarının ortadan kaldırılması için yapılmış olan büyük tahrikler zamanında İngiliz fabrikatörleri, toprak sahipleriyle, ancak işçileri ileri sürmek suretiyle başa çıkabileceklerine inanmışlardı. Fakat işçilerin çıkarları, fabrikatörlerin çıkarlarına, fabrikatörlerin çıkarlarının toprak sahiplerinin çıkarlarına olduğundan daha az zıt olmadığı için, pek tabiî olarak fabrikatörler işçilerin mitinglerine karşı kötü davranıyorlardı. Fabrikatörler ne yapmışlardı? Görünüşü kurtarmak için, büyük ölçüde, ustabaşılardan, kendilerine sadık olan az sayıda işçilerden ve gerçek **ticaret dostlarından** meydana gelen mitingler tertipliyorlardı. Daha sonraları gerçek işçiler Bolton'da ve Manchester'de olduğu gibi, bu mitingleri protesto etmek için bu düzmece gösterilere katılmaya çalıştıkları zaman, bunların sadece giriş kartı olan kişilerin kabul edildiği toplantılar olduğu gerekçesiyle girmekten men edildiler. Gene de duvarlara yapıştırılmış olan ilânlarda bunların kamuya açık genel mitingler olduğu yazılıydı. Bu mitinglerden her biri yapıldığı zaman fabrikatörlerin gazeteleri yapılan konuşmaların tumturaklı ve tafsilâtlı haberini veriyordu. Söylemeye hacet yok ki, bu konuşmaları yapanlar, ustabaşılardı. Londra gazeteleri bunları kelime kelime alırdı. M. Proudhon'un talihsizliği, ustabaşıları sıra işçileri olarak almasındadır ve bunlara Kanalı [Manş Denizini -ç.] geçmemelerini emreder.

1844 ve 1845'te grevler, öncekine göre daha az dikkat çekiyordu; çünkü 1844 ve 1845, İngiliz sanayiinin 1837'den beri ilk iki refah yılıydı. Bununla beraber sendikala-

---

[153] Proudhon, C. I, s. 261, 262.

rın hiç biri çözülüp dağılmadı.

Şimdi Bolton'lu ustabaşıları dinleyelim. Onlara göre fabrikatörler ücretlere hükmedemezler, çünkü onlar ürünlerin fiyatına hükmedemezler; ve fabrikatörler dünya piyasasına hükmedemedikleri için ürünlerin fiyatına hükmedemezler. Bu sebeple, bu ustabaşılar patronlardan ücret artışı koparmak için güçbirliklerinin kurulmaması gerektiğinin anlaşılmasını isterler. M. Proudhon ise tersine, güçbirliklerini, bunların arkasından, kendisiyle birlikte genel bir yoksulluk getirecek olan, bir ücret yükselmesinin geleceği korkusuyla yasaklar. Söylememize ihtiyaç yok ki, ustabaşılarla M. Proudhon arasında bir nokta üzerinde samimi bir antlaşma (entente cordiale) vardır: bu da ücretlerde bir yükselmenin ürünlerin fiyatında bir yükselme ile eşdeğer olduğudur.

Fakat M. Proudhon'un hıncının gerçek sebebi yoksulluk korkusu mudur? Hayır. O, Bolton'lu ustabaşılara sadece onlar değeri **arz ve talep** ile belirledikleri ve **kurulmuş değer**'i, kurulmuş duruma geçmiş değeri, değerin kuruluşunu, **daimi değişilebilirliği** ve bütün öteki **ilişki nispetlerini** ve **nispet ilişkilerini,** Tanrının iradesi de yanlarında olduğu halde pek hesaba katmadıkları için kızıyor.

"Bir işçi grevi **gayri meşru**dur, ve sadece ceza kanunu değil ekonomik sistem, kurulu düzenin zorunluluğu da bunu böyle söyler. ... Her işçinin kendi başına, kendi şahsını ve ellerini serbestçe kullanması hoşgörülebilir; fakat işçinin güçbirliği yapıp tekellere karşı şiddet hareketlerine girişmesi toplumun izin veremiyeceği bir şeydir."[154]

M. Proudhon Ceza Kanununun bir maddesini burjuva üretim ilişkilerinin zorunlu ve genel bir sonucu diye geçirmek istiyor.

İngiltere'de güçbirliği hakkını Parlamentodan geç-

---

[154] C. I, s. 334-335.

miş bir kanun tanımıştır ve bu kanunî yetkiyi vermeye Parlamentoyu zorlayan, ekonomik sistemdir. 1825'te Bakan Huskisson zamanında Parlamento, kanunu, serbest rekabetten doğan şartlarla gittikçe daha fazla aynı çizgiye getirmek için değiştirmek zorunda kalmıştı; işçilerin güçbirliğini yasaklıyan bütün kanunları kaldırmak zorunda kalmıştı. Modern sanayi ve rekabet ne kadar fazla gelişirse güçbirliğini çağıran ve kuvvetlendiren unsurlar o kadar artar ve güçbirliği her gün daha fazla sağlamlaşan bir ekonomik gerçek haline gelir gelmez, kısa zamanda bir kanunî gerçek haline gelir.

Böylece ceza kanununun maddesi olsa olsa Kurucu Meclis zamanında ve İmparatorluk devrinde[155] modern sanayiin ve rekabetin henüz yeteri kadar gelişmemiş olduğunu ispat eder.

İktisatçılar ve Sosyalistler[156] bir nokta üzerinde anlaşıyorlar: **güç birliklerinin** takbihinde. Ancak takbih eyleminde ayrı ayrı dürtüleri var.

İktisatçılar işçilere diyorlar ki: güç birliği yapmayınız. Güç birliği yapmakla sanayiin düzgün ilerlemesini geciktiriyorsunuz, fabrikatörleri siparişleri yerine getirmekten alıkoyuyorsunuz, ticareti tedirgin ediyorsunuz ve makinelerin istilâsını hızlandırıyorsunuz ki bu, emeğinizi kısmen faydasız kılmakla sizi daha da düşük bir ücreti kabule zorlar. Bundan başka, ne yaparsanız yapın, sizin ücretleriniz emek talebi ile emek arzı arasındaki nispet tarafından belirlenecektir ve sizin ekonomi politiğin ölümsüz kanunlarına karşı başkaldırmanız gülünç olduğu ka-

---

155[O tarihte Fransa'da yürürlükte olan kanunlar —burjuva devrimi sırasında 1791'de Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiş olan Le Chapelier kanunu ile Napolyon İmparatorluğu döneminde hazırlanmış bulunan Ceza Kanunu— işçilerin sendika kurmalarını ve grev yapmalarını ağır cezalarla yasaklıyor. Sendika yasağı Fransa'da ancak 1884'te kaldırıldı.]

156Yani o zamanki sosyalistler: Fransa'da Fourier, İngiltere'de Owen taraftarları. — **F. Engels'in 1885 Almanca Baskısına notu.**

dar tehlikeli bir çabadır.

Sosyalistler işçilere diyorlar ki: güç birliği yapmayınız, çünkü yapsanız bile ne kazanacaksınız? Ücretlerde bir yükselme mi? İktisatçılar size açıkça ispat edecekler ki bu yolla başarı kazansanız bile birkaç dakika için elinize geçecek birkaç yarım peninin arkasından hemen devamlı bir düşme gelecektir. Usta hesapçılar size ispat edecekler ki sadece yeniden kendinize gelmeniz bile, ücretlerinizdeki artışa göre örgütünüz için ve güç birliğinizin devamı için alınan giderlerle yıllar sürecektir. Ve biz sosyalist olarak size deriz ki: bu para meselesini bir yana bıraksak da siz gene işçi olmakta devam edeceksiniz ve patronlar da tıpkı eskisi gibi patron olmakta devam edeceklerdir. Bu yüzden güç birliği yok! Siyaset yok! Çünkü güç birliğine girmek, siyasete karışmak değil midir?

İktisatçılar, işçilerin, kurulmuş bulunduğu ve onların el kitaplarında imzalanmış ve mühürlenmiş olduğu şekliyle, toplumun içinde kalmalarını istiyorlar.

Sosyalistler, işçilerin, kendilerinin işçiler için o kadar büyük bir öngörü ile hazırlamış bulundukları yeni topluma girebilmeleri için, sadece eski toplumdan çıkmalarını isterler.

Bunların her ikisine rağmen, el kitaplarına ve ütopyalara rağmen güç birliği, modern sanayiinin gelişmesi ve büyümesiyle birlikte ilerlemekten ve büyümekten bir an bile geri kalmamıştır. Güç birliği şimdi öyle bir aşamaya varmış bulunuyor ki, herhangi bir ülkede güç birliğinin ulaştığı derece, o ülkenin dünya piyasasındaki hiyerarşide işgal ettiği yeri gösteriyor. Sanayii en yüksek gelişme derecesine erişmiş bulunan İngiltere en büyük ve en iyi güç birliği kuruluşlarına, [sendikalara -ç.] sahiptir.

İngiltere'de geçici bir grevden başka amacı olmayan ve grevle birlikte hemen kaybolan kısmî güç birliklerinde kalınmamıştır. Daimî güç birlikleri, işçilerin işve-

renlere karşı mücadelelerindeki savunma kaleleri olan sendikalar (trade-unions) kurulmuştur. Ve şimdi bütün bu mahallî sendikalar, Sendikalar Ulusal Birliğinde[157] bir birleşme noktası bulmaktadırlar. Bu birliğin merkezî komitesi Londra'dadır ve birliğin üye sayısı şimdiden 80 bindir. Bu grevlerin, güç birliklerinin ve sendikaların kurulması şimdi Chartists adıyla büyük bir siyasî parti meydana getiren işçilerin siyasî mücadeleleri ile aynı anda yürüdü.

İşçilerin kendi aralarında ilk birleşme teşebbüsleri, her zaman, güç birlikleri şeklinde yer alır.

Büyük boyutlu sanayi, birbirini tanımayan halk kalabalıklarını bir yerde toplayıp yoğunlaştırır. [İşçiler arasındaki -ç.] rekabet, [işçilerin -ç.] çıkarlarını böler, ayırır. Fakat ücretlerin muhafazası, patronlara karşı sahip oldukları bu ortak çıkar, onları direnme ve **güç birliği** ortak düşüncesi etrafında birleştirir. Böylece güç birliğinin her zaman iki amacı vardır: işçiler arasında rekabete son vermek; öyle ki kapitaliste karşı genel ve ortak rekabeti birlikte yürütebilsinler. Direnmenin ilk amacı sadece ücretlerin muhafazası idiyse başlangıçta ayrı ayrı olan güç birlikleri, kapitalistler de karşıt olarak baskı amacıyla birleşince, gruplar haline gelirler ve her zaman birleşik olan sermaye karşısında birliğin korunması, ücretlerin korunmasından daha gerekli hale gelir. Bu o kadar doğrudur ki, İngiliz iktisatçıları işçilerin ücretlerinin önemli bir kısmını, bu iktisatçıların gözünde, sadece ücretler lehine kurulmuş bulunan birlikler lehine feda ettiklerini görünce şaşırmışlardır. Bu mücadelede yaklaşan bir çatışma için ge-

---

[157] [Sendikalar Ulusal Birliği: İngiltere'de 1845 yılında kurulmuş bulunan bir sendika teşkilâtı. Faaliyeti, iş-gücünün daha iyi şartlarla satılması ve daha iyi iş kanunları elde etmek için ekonomik mücadele alanının ötesine geçmemiştir. Birlik 1860'ların ilk yıllarına kadar yaşamış, fakat 1851'den sonra sendika hareketi içinde önemli bir rol oynamamıştır.]

rekli olan bütün unsurlar birleşir ve gelişir. Birlik bu noktaya varınca siyasî bir karakter edinir.

Ekonomik şartlar, ilkin memleket halkını emekçiler haline getirmişti. Sermayenin egemenliği, bu yığına böylece, ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmış bulunuyor. Bu yığın böylece şimdiden, sermaye karşısında, bir sınıftır. Fakat henüz kendisi için değil. Ancak birkaç safhasını tespit etmiş bulunduğumuz mücadele içinde bu yığın birleşik hale gelir ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak kurar. Savunduğu çıkarlar sınıf çıkarları olur. Fakat sınıfın sınıfa karşı mücadelesi siyasî bir mücadeledir.

Burjuvazinin içinde birbirinden ayırd etmemiz gereken iki safha vardır: derebeylik rejimi ve mutlak krallık altında kendisini bir sınıf olarak kurduğu safha; artık tesüs etmiş bir sınıf olarak, derebeyliği ve krallığı devirip toplumu bir burjuva toplumu yaptığı safha. Bu iki safhadan birincisi daha uzun sürmüş ve daha büyük çabaları gerektirmişti. Bu da derebeylere karşı kısmî güç birlikleriyle başlamıştı.

Burjuvazinin, komünlerden (serbest şehirlerden) bir sınıf olarak kurulmasına kadar geçtiği değişik tarihî evreleri izlemek için birçok araştırmalar yapılmıştır.

Fakat proleterlerin, gözlerimizin önünde bir sınıf olarak kurulmak için yaptığı grevlerin, güç birliklerinin ve başka şekillerin tam bir incelemesini yapmak söz konusu olunca, bazılarını gerçek bir korku kaplıyor ve başkaları da atadan kalma bir hoşnutsuzluk gösteriyorlar.

Sınıf çelişmesi üzerine kurulmuş olan her toplumda ezilen bir sınıfın varlığı, yaşama şartıdır. Ezilen sınıfın kurtuluşu böylece zorunlu olarak yeni bir toplumun yaratılmasını içerir. Ezilen sınıfın kendisini kurtarabilmesi için esasen kazanılmış bulunan üretici güçlerin ve mevcut sosyal ilişkilerin, artık yanyana yaşıyamaz hale gelmiş olmaları gereklidir. Bütün üretim araçları içinde en büyük

üretici güç, bizzat devrimci sınıftır. Devrimci unsurların bir sınıf olarak kurulup örgütlenmesi, eski toplumun sinesinde doğmuş olabilecek bütün üretici kuvvetlerin varlığını varsayar.

Bu demek midir ki eski toplum düzeni sona erdikten sonra, yeni siyasî iktidarda yeni bir sınıf egemenliği olacaktır? Hayır.

İşçi sınıfının kurtuluş şartı, bütün sınıfların [sınıflı toplum düzeninin -ç.] kalkmasıdır; nasıl ki üçüncü imtiyazlı sınıfın [yani -ç.] burjuvazinin kurtuluş şartı, bütün imtiyazlı sınıfların ortadan kalkması idi.[158]

İşçi sınıfı, gelişme seyrinde, eski uygar toplumun yerine, bütün sınıfları ve bunlar arasındaki çelişmeleri kendi dışında tutan, bir birlik koyacaktır; ve uygar toplumdaki çelişmenin tam resmî ifadesi olan siyasî güç, bu anlamıyla artık mevcut olmıyacaktır. Şimdiki durumda proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişme, sınıfın sınıfa karşı bir mücadelesi, en yüksek ifadesine götürüldüğü zaman toptan bir dönüşüm olan bir mücadeledir. Gerçekten sınıflar arası karşıtlık temeli üzerine kurulmuş bir toplum düzeninin bir çelişmeyle son bulmasında şaşacak bir şey var mıdır?

Sosyal hareketin siyasî hareketi kendi dışında bıraktığını söylemeyin. Aynı zamanda sosyal olmayan hiç bir siyasî hareket asla yoktur.

Ancak artık, sınıfların ve sınıf çelişmelerinin bulunmadığı bir düzendedir ki **sosyal evrimler,** artık **siyasî devrimler** olmaktan çıkacaklardır. O zamana kadar toplumun her yeniden değiştirilip düzeltilmesinin arefesinde sosyal

---

[158]Buradaki imtiyazlı sınıflar terimi, derebeyliğin belirli ve sınırlı imtiyazlara sahip sınıfları tarihî anlamında kullanılmıştır. Burjuva devrimi, bu imtiyazlı sınıfları ve imtiyazlarını ortadan kaldırdı. Burjuva toplumu sadece **sınıfları** tanır. Bu sebeple proletaryanın "dördüncü imtiyazlı sınıf" diye anlatılması tarih ile kesin çelişme halindedir. **— F. Engels'in 1885 Almanca Baskısına notu.**

bilimin son sözü daima şu olacaktır:

"Mücadele veya yok olma. Mesele, çürütülemez bir tarzda, işte böyle konmuştur."[159]

[159] [George Sand: Jean Ziska, bir tarihî roman. Önsöz.]

EKLER

KARL MARX'DAN P.V. ANNENKOV'A MEKTUP

Aziz Mr. Annenkov,

Kitapçım, Monsieur Proudhon'un kitabı **La Philasophie de la Misère**'i (Sefaletin Felsefesi'ni) bana henüz göndermiş olmasaydı, 1 Kasım tarihli mektubunuza cevabımı çoktan almış bulunacaktınız. Görüşlerimi size hemen verebilmek için, kitabı iki günde baştan sona okudum. Çok acele okuduğum için ayrıntılara giremem. Fakat, size sadece üzerimde yaptığı genel etkiyi anlatabilirim. İsterseniz ikinci bir mektupta ayrıntılara girebilirim.

Kitabı bir bütün olarak kötü, hem çok kötü bulduğumu açıkça itiraf etmeliyim. Bu şekilsiz ve iddialı eserde M. Proudhon'un geçit yaptırdığı "Alman Felsefesi Yama-

sı''na mektubunuzda siz kendiniz gülüyorsunuz, fakat ekonomik muhakemelere felsefe zehirinin bulaşmadığını varsayıyorsunuz. Ben de ekonomik muhakemelerdeki yanlışlıkları M. Proudhon'un felsefesine bağlamaktan çok uzağım. M. Proudhon, saçma bir felsefe teorisine sahip olduğu için, bize ekonomi politiğin yanlış bir eleştirisini vermiş değildir; fakat o, M. Proudhon'un daha pek çok şey gibi Fourier'den aldığı bir deyişi kullanayım, **bugünkü sosyal düzenin hazırlanıp başlamasını ve birbirine kenetlenmesini** anlıyamadığı için bize saçma bir felsefe teorisi veriyor.

M. Proudhon niçin Tanrıdan, evrensel akıldan, insanlığın hiç yanılmayan, gayri şahsî, bütün çağlar boyunca hep kendisinin aynı kalmış olan ve gerçeği bilmek için sadece onu doğru kavramak gereken, aklından bahsediyor? Kendisine soğukkanlı bir düşünür görünüşü vermek için, o zayıf Hegelciliğe niçin başvuruyor?

Bu bilmecenin anahtarını bizzat kendisi veriyor. M. Proudhon tarihte bir dizi sosyal gelişme görüyor; ilerlemeyi, tarihin içinde gerçekleşmiş buluyor; nihayet insanların bireyler olarak ne yapmakta olduklarını bilmediklerini ve kendi hareketleri konusunda yanılmış olduklarını, yani onların sosyal gelişiminin ilk bakışta bireysel gelişimlerinden ayrı ve bağımsız göründüğünü buluyor. O, bu olayları izah edemiyor. Ve bu yüzden sadece, kendi kendini açığa vuran evrensel akıl varsayımını icat ediyor. Mistik sebepler, yani genel anlamdan yoksun cümleler icat etmekten kolay bir şey yoktur.

Fakat M. Proudhon insanlığın tarihî gelişimi konusunda hiç bir şey anlamadığını kabul ederken —o bunu evrensel akıl, tanrı vs. gibi büyük lâflar kullanmakla kabul ediyor— o, **ekonomik gelişimi** anlama kabiliyetinden yoksun olduğunu zımnen ve ister istemez kabul etmiş olmuyor mu?

Şekli ne olursa olsun, toplum nedir? İnsanların karşılıklı eylem ve etkilerinin ürünüdür. Kendileri için şu veya bu toplum şeklini seçmekte, insanlar özgür müdürler? Asla. İnsanın üretim güçlerinin gelişiminin özel, [belli -ç.] bir aşamasını ele alırsanız, ticaretin ve tüketimin özel [belli-ç.] bir şeklini bulursunuz. Üretimde, ticarette ve tüketimde özel, [belli -ç.] gelişme aşamalarını ele alırsanız, buna tekabül eden bir sosyal yapı, buna tekabül eden bir aile ve sınıf kuruluşu, bir tek kelimeyle buna tekabül eden bir uygar toplum bulursunuz. Belli bir uygar toplumu ele alırsanız, ancak uygar toplumun resmî ifadesi olan, belli siyasî şartlar bulursunuz. M. Proudhon bunu katiyen anlamıyacaktır; çünkü o, devletten topluma, yani, toplumun resmî özetinden resmî topluma seslenmekle büyük bir iş yaptığını sanıyor.

İnsanların, bütün tarihinin temeli olan, kendi **üretici güçlerini** seçmekte özgür olmadıklarını eklemek lüzumsuzdur; çünkü her üretici güç daha önceki faaliyetin ürünü, kazanılmış bir kuvvettir. Bu sebeple üretici güçler, pratik insan enerjisinin sonucudur; fakat bizzat bu enerji, insanların kendilerini içinde buldukları şartlara, o ana kadar edinilmiş bulunan üretici güçlerin, kendisinden önce varolan ve kendisinin yaratmış olmadığı, önceki kuşağın ürünü olan sosyal şekillerin meydana getirdiği şartlara bağlıdır. Birbirini takip eden her kuşağın, yeni üretim biçimine hammadde olarak hizmet eden ve bir önceki kuşak tarafından kazanılmış bulunan üretici güçlere kendisini sahip bulması olgusu sebebiyle, insanlık tarihinde bir tutarlılık meydana gelir; insanlığın tarihi, insanın üretici güçleri ve bunun sonucu olarak sosyal ilişkileri daha fazla gelişmiş olduğu için, daha fazla şekillenir. Öyleye insanlar bunun bilincine sahip olsunlar veya olmasınlar, insanların sosyal tarihi, onların bireysel gelişiminin tarihinden başka bir şey değildir. Onların bütün ilişkilerinin

temeli, aralarındaki maddî ilişkilerdir. Bu maddî ilişkiler ise onların maddî ve bireysel faaliyetlerinin, içinde gerçekleştiği zorunlu biçimlerden ibarettir.

M. Proudhon fikirlerle şeyleri birbirine karıştırıyor. İnsanlar kazanmış oldukları şeylerden vazgeçmezler; fakat bu, belli üretici güçleri içinde kazandıkları sosyal biçimi asla terketmezler demek değildir. Tersine, ulaştıkları sonuçtan yoksun kalmamak ve uygarlığın meyvelerini kaybetmemek için, ticaret şekli artık kazanılmış üretici güçlere uygun düşmemeğe başladığı andan itibaren, bütün geleneksel sosyal şekilleri değiştirmek zorundadırlar. Burada ticaret kelimesini en geniş anlamında, Alınancada **Verkehr'**i kullandığımız gibi kullanıyorum. Örneğin, ortaçağın imtiyazları, lonca ve gedik kurumları, düzenleyici rejimin sadece kazanılmış üretici güçlere ve daha önceden mevcut olan ve kendilerinden bu kurumların doğmuş bulunduğu sosyal şartlara tekabül eden sosyal ilişkilerdi. Lonca ve gedik rejiminin koruyuculuğu altında sermaye birikti, denizaşırı ticaret gelişti, sömürgeler kuruldu. Ama insanlar bu meyvelerin çatısı altında olgunlaştığı şekilleri muhafaza etmeğe çalışsalardı, bunun meyvelerini kaybedeceklerdi. İki fırtına, 1640 ve 1688 devrimleri bu yüzden patladı. İngiltere'de bütün eski ekonomik şekiller, bunlara tekabül eden sosyal ilişkiler, eski uygar toplumun resmî ifadesi olan siyasî şartlar yıkıldı. Görülüyor ki insanların, içinde üretim, tüketim ve değişim yaptıkları bütün ekonomik şekiller **geçici ve tarihîdir.** Yeni üretici yeteneklerin elde edilmesiyle insanlar, kendi üretim tarzlarını değiştirirler. Ve üretim tarzı ile birlikte, bu özel üretim tarzının zorunlu ilişkilerinden başka bir şey olmayan, bütün ekonomik ilişkilerini değiştirirler.

M. Proudhon'un anlamadığı ve hele hiç gösteremediği, işte budur. Tarihin gerçek hareketini izleme yeteneğinden yoksun olan M. Proudhon, diyalektik olduğunu gös-

terişle ilân eden bir fantazmagori (hayalet) yaratıyor. 17., 18. ve 19. Yüzyıllardan bahsetmeyi gerekli bulmuyorum; çünkü onun tarihi, muhayyilesinin dumanlı ülkesinde ilerliyor, mekânın ve zamanın çok üstüne yükseliyor. Kısacası bu, tarih değil fakat eski Hegelci pılıpırtıdan ibarettir; lâik bir tarih değildir, insanın tarihi değil fakat kutsal tarih, düşünceler tarihidir. Onun görüş açısından insan, sadece fikrin veya sonsuz ve ölümsüz aklın kendisini açıklamak için kullandığı bir aletten ibarettir. M. Proudhon'un bahsettiği evrimler, mutlak fikrin mistik döl yatağının içinde tamamlanıp sona ermiş evrimler olarak anlaşılır. Bu mistik dilin üstündeki örtüyü yırtıp atarsanız M. Proudhon'un size kendi kafasının içinde ekonomik kategorilerin kendi kendilerini düzenledikleri sistemi teklif etmekte olduğu meydana çıkar. Bu sistemin çok sistemsiz (düzensiz) bir kafanın düzeni olduğunu size ispat etmek benim için çok güç olmıyacaktır.

M. Proudhon, kitabına, sevgili konusu **değer** üzerinde bir tahrir ödevi denemesiyle başlıyor. Bu denemeyi incelemeye bugün girişmiyeceğim.

Sonsuz ve ölümsüz aklın ekonomik evrimleri dizisi **iş-bölümüyle** başlıyor. M. Proudhon'a göre iş-bölümü pek basit bir şeydir. Fakat kast rejimi de belli bir iş-bölümü değil miydi? Loncalar rejimi başka bir iş-bölümü değil miydi? Ve İngiltere'de 17. Yüzyılın ortalarında başlayan ve 18. Yüzyılın son kısmında sona eren manüfaktür sistemi içindeki iş-bölümü de büyük boyutlu çağdaş sanayi içindeki iş-bölümünden tamamen farklı değil midir?

M. Proudhon, gerçekten o kadar uzaktır ki, lâik iktisatçıların bile katıldıkları şeyleri ihmal ediyor. İş-bölümünden bahsettiği zaman dünya pazarını anmayı gerekli bulmuyor. Güzel. Ama gene de henüz sömürgelerin olmadığı, Avrupa için Amerikanın henüz mevcut olmadığı ve Avrupa için Doğu Asyanın ancak İstanbul aracılığı ile var

olduğu 14. ve 15. Yüzyıllardaki iş-bölümünün, sömürgelerin artık gelişmiş bulunduğu 17. Yüzyıldaki iş-bölümünden temelden farklı olması gerekli değil midir?

Hepsi bu kadar da değil. Ulusların bütün iç kuruluşları, bütün uluslararası ilişkiler özel bir iş-bölümünün ifadesinden başka bir şey midir? Ve bütün bunların hepsi iş-bölümü değişince değişmezler mi?

M. Proudhon iş-bölümü sorununu o kadar az anlamıştır ki örneğin Almanya'da 9. Yüzyıldan 12. Yüzyıla kadar yer almış bulunan, şehir ile kırın (köylerin) birbirinden ayrılmasına değinmez bile. Böylece M. Proudhon'a göre bu ayrılma ebedî bir kanundur. Çünkü o, bu ayrılmanın ne kaynağını, ne de gelişimini bilmez. Bütün kitap boyunca o, özel bir üretim tarzının yarattığı bu olay zamanın sonuna [ebediyete -ç.] kadar sürecekmiş gibi konuşur. M. Proudhon'un iş-bölümü konusunda bütün söyledikleri sadece bir özettir. Ve üstelik kendisinden önce Adam Smith'in ve daha binlerce kişinin çok yüzeysel ve eksik bir özetidir.

İkinci evrim **makinelerdir.** İş-bölümü ile makineler arasındaki bağlantı M. Proudhon için tamamen esrarlı (mistik) bir şeydir. Her çeşit iş-bölümünün kendine özgü üretim araçları vardır. Örneğin 17. Yüzyılın ortalarından 18. Yüzyılın ortalarına kadar insanlar her şeyi elleriyle yapmazlardı. Dokuma tezgâhları, gemiler, kaldıraçlar gibi makineler, hem de çok karışık makineler vardı.

Demek ki, makinelerin kaynağının iş-bölümü olduğunu söylemekten daha saçma bir şey olamaz.

Sırası gelmişken şunu da belirteyim: M. Proudhon makinelerin doğduğu kaynağı anlamadığı gibi, bunların gelişmesini de daha az anlamıştır. Denilebilir ki ilk genel kriz dönemi olan 1825 yılına kadar, genel olarak tüketim talepleri üretimden daha büyük bir hızla artmıştır ve makinelerin gelişimi pazarın ihtiyaçlarının zarurî bir sonu-

cu olmuştur. 1825'ten bu yana makinelerin icadı ve uygulanması, sadece işçilerle işverenler arasındaki savaşın bir sonucu olmuştur. Fakat bu, sadece İngiltere için doğrudur. Avrupa uluslarına gelince, onlar makineleri kabul etmeye hem kendi iç pazarlarında hem de dünya pazarında İngiliz rekabeti sayesinde itilmişlerdir. Nihayet Kuzey Amerika'ya makinelerin girmesi hem başka ülkelerle rekabet, hem de el emeğinin (işçilerin) kıtlığı yani Kuzey Amerika'nın nüfusu ile sanayiinin ihtiyaçları arasındaki nispetsizlik sayesinde olmuştur. Bu olaylardan, M. Proudhon'un, rekabet hayaletini üçüncü evrim diye, makinelerin antitezi olarak sihirbazca davetinin ne büyük bir akıllılık olduğunu anlıyabilirsiniz.

Nihayet genel olarak makineleri, iş-bölümünün, rekabetin, kredi vs.nin yanı sıra bir ekonomik kategori yapmak tamamen saçmadır.

Makineler, sabanı çeken öküzlerden daha fazla bir ekonomik kategori değildir. Günümüzde makinelerin uygulanması bizim şimdiki ekonomik sistemimizin ilişkilerinden biridir, fakat makinelerin kullanılma yolu bizzat makinelerden tamamen ayrıdır. Bir adamı yaralamak için kullanıldığı zaman da, onun yaralarını iyileştirmek için kullanıldığı zaman da barut hep aynı kalır.

M. Proudhon rekabetin, tekellerin, vergilerin veya asayişin, ticaret dengesinin, kredinin ve mülkiyetin kendi kafasının içinde bu söylediğim sırayla gelişmesine imkân vermekle kendi kendisini aşıyor. İngiltere'de hemen bütün kredi kurumları, 18. Yüzyılın başında, makinelerin keşfinden önce gelişmiş bulunuyordu. Genel kredi, sadece, vergilendirmeyi artırmak ve burjuvazinin iktidara gelmesinin yarattığı yeni talepleri gidermek için bulunan yeni bir usuldü. Nihayet, M. Proudhon'un sisteminde sonuncu kategori **mülkiyettir.** Öte yandan gerçek âlemde iş-bölümü ve M. Proudhon'un bütün diğer kategorileri,

bugün **mülkiyet** diye bilinen sosyal ilişkilerdir. Bu ilişkilerin dışında burjuva mülkiyeti, metafizik veya hukukî bir görüntüden başka bir şey değildir. Başka bir çağın mülkiyeti, derebeylik mülkiyeti tamamen farklı bir sosyal ilişkiler dizisi içinde gelişir. M. Proudhon, mülkiyeti bağımsız bir ilişki halinde koymakla bir metot hatasından daha fazlasını işlemektedir: burjuva üretiminin bütün şekillerini bir arada tutan bağı kavramadığını, belli bir çağdaki üretim şekillerinin tarihî ve geçici karakterini anlamadığını açıkça göstermektedir. Sosyal kurumlarımıza tarihî ürünler diye bakmayan, bu kurumların ne kaynaklarını ne gelişmelerini anlayamıyan M. Proudhon, ancak bunların dogmatik bir tarzda eleştirilmesini ortaya koyabilir.

İşte bu sebeple M. Proudhon, gelişimi izah etmek için **uydurma bir masala** sığınmak zorundadır. O, iş-bölümünün, kredinin, makinelerin vs.nin hep kendi sabit fikrine, eşitlik fikrine hizmet etmek için icat edildiği hayalini görür. Açıklaması son derece böncedir. Bu şeyler eşitliğin yararına icat edilmişler de, ne yazık ki eşitliğe karşı dönmüşler. Onun bütün muhakemesini, işte bu düşünüş meydana getiriyor. Başka bir deyişle karşılıksız bir varsayım kuruyor ve sonra, gerçek gelişim onun bu uydurma masalını her adımda yalanlayınca, ortada bir çelişme bulunduğu sonucuna varıyor. Çelişmenin, sadece onun sabit fikirleriyle asıl fiilî hareket arasında mevcut olduğu gerçeğini sizlerden gizliyor.

Böylece M. Proudhon, esas itibariyle tarih bilgisinden yoksun olduğu için, insanların kendi üretici güçlerini geliştirdikçe, yani yaşadıkça, birbirleriyle belli ilişkileri geliştirdiklerini ve bu ilişkilerin mahiyetinin üretici güçlerin değişmesi ve gelişmesiyle birlikte zarurî olarak değişmesi gerektiğini kavrayamamıştır. **Ekonomik kategorilerin,** bu fiilî ilişkilerin sadece **soyut ifadeleri** oldukları-

nı ve ancak bu ilişkiler mevcut oldukça doğru kalabileceklerini kavramamıştır. Bu sebepten o, bu ekonomik kategorileri, üretici güçlerin belli bir gelişim [aşamasının -ç.] özel bir tarihî gelişim [aşamasının -ç.] tarihî kanunları olarak değil de sonsuz ve ölümsüz kanunlar olarak gören burjuva iktisatçılarının yaptığı yanlışlığa düşer. Şu halde M. Proudhon politik-ekonomik kategorileri, gerçek, geçici, tarihî, sosyal ilişkilerin soyut ifadesi olarak görmek yerine, mistik bir tersyüz etme sayesinde, gerçek ilişkilerde bu soyutlamaların sadece maddileşmelerini görüyor. Bizzat bu soyutlamalar ise, dünyanın başlangıcından beri Allah-babanın yüreğinde uyuklamakta bulunan formüllerdir.

Fakat burada bizim iyi M. Proudhon'umuz ciddî fikir karışıklıkları içine düşüyor. Bütün bu ekonomik kategoriler Tanrının yüreğinden çıkıyorsa [yani -ç.] insanın gizli ve sonsuz hayatı ise, nasıl olur da gelişim diye bir şey vardır ve nasıl oluyor da M. Proudhon bir muhafazakâr değildir? O, bu aşikâr çelişmeleri, bütün bir karşıtlıklar (çatışmalar) sistemi ile açıklıyor.

Bu çatışmalar sistemine ışık tutmak için bir örnek alalım. **Tekel** iyi bir şeydir, çünkü bir ekonomik kategoridir. Ve bu sebeple Tanrıdan gelir. Rekabet iyi bir şeydir, çünkü o da bir ekonomik kategoridir. Fakat iyi olmayan, tekelin gerçeği ve rekabetin gerçeğidir. Daha da kötüsü, rekabetle tekelin birbirini yiyip yuttuğu gerçeğidir. Ne yapmalı? Tanrının bu iki ölümsüz ve sonsuz fikri birbirine zıt olduğuna göre M. Proudhon'a şu durum aşikâr geliyor: Tanrının sinesinde de bu ikisinin öyle bir sentezi vardır ki, tekelin kötülüklerini rekabet, rekabetin kötülüklerini tekel dengeleştirir ve giderir. İki fikir arasındaki mücadelenin sonucu olarak bunların sadece iyi yanları meydana çıkar. Bu gizli düşünce, Tanrıdan koparılıp alınmalı ve uygulanmalıdır; böylece her şey en iyi yolu

bulacaktır. İnsanın gayri şahsî aklının karanlıklarında gizlenmiş yatan sentetik formül açığa çıkarılmalıdır. M. Proudhon bu açıklamayı yapmak için ortaya çıkmakta bir an bile tereddüt **etmiyor.**

Fakat bir an gerçek hayata bakınız, zamanımızdaki ekonomik hayatta sadece rekabeti ve tekelleri değil fakat bir de bunların, bir **formül** değil bir **hareket** olan sentezini bulursunuz. Tekeller rekabeti, rekabet tekelleri doğurur. Fakat bu eşitlik, burjuva iktisatçıların zannettiği gibi bugünkü durumun zorluklarını ortadan kaldırmaz, daha da zor ve karışık bir duruma varır. Şu halde bugünkü ekonomik ilişkilerin dayandığı temeli değiştirirseniz, bugünkü üretim tarzını yıkarsanız sadece rekabeti, tekelleri ve bunların çatışmasını değil bunların birliğini, sentezini, rekabet ve tekellerin gerçek dengesini (equilibrium) de yıkmış olursunuz.

Şimdi size M. Proudhon'un diyalektiğinden bir örnek vereceğim.

Özgürlük ve kölelik bir çelişme meydana getirirler. Özgürlüğün iyi ve kötü yanlarından bahsetmeme, veya kölelikten bahsederken bunun kötü yanları üzerinde durmama ihtiyaç yoktur. Açıklanması gereken, sadece onun iyi yanıdır. Dolaylı kölelikten, proleteryanın köleliğinden değil doğrudan doğruya kölelikten, Surínam'da, Brezilya'da, Kuzey Amerika'nın güney devletlerinde siyah ırkların köleliğinden bahsediyoruz. Doğrudan doğruya kölelik bugün sanayiciliğin, makineler, kredi vs. gibi, bir mihveridir. Kölelik olmadan pamuk olmaz, pamuk olmadan çağdaş sanayi olmaz. Kölelik sömürgelere değer kazandırmıştır; sömürgeler dünya ticaretini yaratmıştır; dünya ticareti büyük boyutlu makineleşmiş sanayiin zorunlu şartıdır. Böylece zenci ticareti başlamadan **önce** sömürgeler, eski dünyaya sadece az miktarda ürünler sağlıyordu. Ve yeryüzünde görünebilir bir değişiklik meydana getirmiyor-

du. Kölelik bu sebeple çok önemli bir ekonomik kategoridir. Kölelik olmasaydı, en ileri ülke olan Kuzey Amerika, patriyarkal bir ülke haline dönüşmüş olurdu. Kuzey Amerika'yı uluslar haritasından silip çıkarırsanız bir keşmekeş, çağdaş uygarlığın ve ticaretin toptan çürüyüp yok olması sonucunu elde edersiniz. Fakat köleliğin ortadan kalkmasına izin vermek, Kuzey Amerika'yı uluslar haritasından silip çıkarmaktır. Ve öyleyse, kölelik bir ekonomik kategori olduğu için, dünyanın başlangıcından beri her ulusta köleliği buluruz. Çağdaş uluslar sadece köleliği yeni dünyaya açıkça ithal ederken onu kendi ülkelerinde nasıl gizliyeceklerini öğrendiler. Kölelik üzerine bu düşüncelerden sonra, bizim değerli M. Proudhon'umuz yoluna nasıl devam edecektir? Özgürlükle kölelik arasındaki sentezi, kölelikle özgürlük arasındaki itidal noktasını veya dengeyi arıyacaktır.

M. Proudhon insanların kumaş, keten bezi, ipek ürettikleri gerçeğini çok iyi kavramıştır ve bu kadarcık şeyi kavramış olması onun hesabına büyük bir meziyettir! Onun kavrıyamadığı, bu insanların, yeteneklerine göre, bir de, içinde kumaş ve keten bezi hazırladıkları **sosyal ilişkileri** ürettikleridir. Kendi maddî üretkenliklerine uygun olarak kendi sosyal ilişkilerini üreten insanların bir de **fikirleri, kategorileri** yani bu aynı sosyal ilişkilerin soyut ideal ifadelerini ürettiklerini ise daha da az anlamış bulunuyor. Böylece kategoriler, ifade ettikleri ilişkilerden daha ölümsüz değildirler. Bunlar tarihî ve geçici ürünlerdir. M. Proudhon'a göre ise, tersine kategorileri başlangıçta mevcut olan ilk sebeptir. Ona göre tarihi, insanlar değil bunlar [kategoriler -ç.] yapar. **Soyutluk, olduğu hali ile kategori** yani insanlardan ve onların maddî faaliyetinden ayrı olarak kategori, elbette ölümsüz, değişmez, hareketsizdir; sadece, sırf aklın bir varoluş biçimidir. Bu sadece, soyutluğun bu haliyle soyut olduğunu söylemenin

başka bir yoludur. Beğenilecek bir safsata! Böylece kategoriler olarak bakılırsa, M. Proudhon'a göre ekonomik ilişkiler, kaynağı veya ilerlemesi olmayan ebedî formüllerdir.

Bunu başka bir tarzda koyalım: M. Proudhon **burjuva hayatının** kendisi için **sonsuz ve ölümsüz bir gerçek** olduğunu doğrudan doğruya söylemiyor. O bunu dolambaçlı bir yoldan, burjuva ilişkilerini düşünce şekilleri içinde ifade eden kategorileri tanrılaştırarak söylüyor. Burjuva toplumunun ürünlerini, bunlar, kafasında kategoriler şeklinde, düşünce şeklinde belirir belirmez, kendiliğinden doğmuş ve kendilerine ait bir hayatla bezenmiş ölümsüz varlıklar olarak alır. Böylece o, burjuva ufkunun üstüne yükselmez. Sonsuz doğruluğunu önceden varsaydığı burjuva düşünceleriyle hareket ettiği için, bu düşüncelerin bir sentezini bir dengesini arar ve bunların dengeye ulaştıkları şimdiki metodun mümkün olan tek metot olduğunu anlamaz.

Aslında o, bütün iyi burjuvaların yaptığını yapıyor. Bunların hepsi size prensip olarak yani soyut düşünceler olarak düşünülürse, rekabetin, tekelciliğin vs.nin hayatın tek temeli olduğunu fakat uygulamada daha çok şey istettiklerini söylerler. Bunların hepsi, rekabetin öldürücü etkileri olmadan, rekabeti isterler. Bunların hepsi mümkün olmıyanı, yani burjuva hayat şartlarının zorunlu sonuçları olmadan burjuva hayat şartlarını isterler. Bunların hiç biri burjuva üretim tarzının, tıpkı vaktiyle derebeylik tarzı gibi, tarihî ve geçici olduğunu anlamaz. Bu yanlışlık, onlara göre burjuva insanın her toplumun biricik mümkün temeli olması olgusundan doğuyor; bunlar insanların artık burjuva olmıyacakları bir toplumu tasavvur edemiyorlar.

Şu halde M. Proudhon zorunlu olarak **doktrinerdir.** Bugünkü dünyayı tersyüz eden tarihî hareket, ona göre,

iki burjuva düşüncesinin uygun denge halini, sentezini keşfetmek sorununa indirgenmektedir. Ve böylece bu zeki arkadaş, Tanrının gizli düşüncesini, birbirinden ayrı iki düşüncenin birliğini keşfetmek için bütün zekâsını kullanmaktadır; oysa bu iki düşünce, sadece M. Proudhon onları pratik hayattan, şimdiki üretimden yani ifade ettikleri gerçeklerin birliğinden tecrit ettiği için soyut ve birbirinden ayrıdırlar.

İnsanların edindiği üretici güçlerle bu güçlere artık tekabül etmeyen sosyal ilişkiler arasındaki çatışmadan doğan büyük tarihî hareketin yerine; her ulusun içinde değişik sınıflar arasında ve çeşitli uluslar arasında hazırlanmakta olan korkunç savaşların yerine; yığınların, bu çatışmaların biricik çözümü olan, pratik ve şiddetli eylemi yerine; bu geniş, uzatılmış ve uzun zamandan beri süren ve karmaşık hareketin yerine M. Proudhon kendi kafasının içindeki kaprisli ve acaip hareketi sunuyor. Böylece tarihi yapanlar bilgili adamlardır, Tanrının gizli düşüncelerini aşırmanın yolunu bilen adamlardır. Alelâde insanların sadece bu adamların açıklamalarına uymaları gereklidir. Şimdi M. Proudhon'un her türlü siyasî harekete niçin açıkça düşman olduğunu anlıyacaksınız. Ona göre önümüzdeki sorunların çözümü, halkın ortak eyleminde değil, fakat kendi kafasının diyalektik dönüşlerindedir. Ona göre hareket ettirici kuvvet kategoriler olduğu için, bu kategorileri değiştirmek için pratik hayatı değiştirmek gerekli değildir. Tam tersine. Kategoriler değiştirilmelidir. Ve bunun sonucu mevcut toplumda değişiklik olacaktır.

Çelişmeleri bağdaştırmak isteği içinde M. Proudhon hattâ bu çelişmelerin temelinin değiştirilmesi gerekip gerekmediğini bile sormaz. O tıpkı kıralı, avam kamarasını ve lordlar kamarasını sosyal hayatın tamamlayıcı parçaları olarak, ölümsüz kategoriler olarak muhafaza etmek iste-

yen siyaset doktrineri gibidir. Onun bütün aradığı, bu kuvvetler arasında, kuvvetlerden birinin bir zaman hâkim ve bir zaman ötekinin kölesi olduğu fiilî hareketten ibaret olan bu kuvvetlerin dengesini kurmak için yeni bir formüldür. 18. Yüzyılda bazı orta zekâlar sosyal sınıfları, asilleri, kıralı, parlamentoyu vs.yi denge haline getirebilmek için işte böyle bir gerçek formül aramakla meşguldüler ve bir sabah kalkınca ortalıkta artık hiç bir kıralın, parlamentonun ve asillerin kalmadığını gördüler. Bu çatışma içinde gerçek denge, bu feodal varlıkların ve bu feodal varlıkların çelişmelerinin temeli olarak hizmet etmiş olan sosyal ilişkilerin devrilmesi idi.

M. Proudhon, ölümsüz ve sonsuz düşünceleri, sırf aklın kategorilerini bir tarafa ve ona göre bu kategorilerin uygulanmasından ibaret olan insanları ve onların pratik hayatını öbür tarafa koyduğu için onda hayatla düşünceler arasında, ruhla vücut arasında daha başlangıçta bir **düalizm** (ikicilik), birçok şekiller alan bir düalizm bulunur. Siz şimdi bu çelişmenin M. Proudhon'un, tanrılaştırdığı kategorilerin lâik kaynağını ve lâik tarihini kavramaktaki yetersizliğinden başka bir şey olmadığını anlıyabilirsiniz.

Mektubum, M. Proudhon'un sosyalizmin daha yüksek safhaları için mücadele edenlere karşı ileri sürdüğü düşünceden bahsetmeme imkân vermeyecek kadar uzun oldu. Şimdilik toplumun bugünkü durumunu anlamamış bir insandan bunu değiştirmeye yönelen bir hareketi ve bu devrimci hareketin edebî ifadelerini anlamasının daha da beklenemiyeceğini kabul edersiniz.

M. Proudhon'la tamamen mutabık olduğum **tek nokta** duygusal sosyalist hayallerden hoşlanmamasıdır. Bu duygusal, ütopik, koyun kafalı sosyalizmle alay etmek yüzünden ondan önce ben de üzerime hayli düşmanlık çekmiştim. Fakat M. Proudhon sosyalist duygusallığa karşı, ör-

neğin Fourier'de bizim değerli Proudhon'umuzun gösterişli sığlığından çok daha derine giden, kendi küçük burjuva duygusallığını kurar ve ortaya koyarken —onun ev, karı-koca arasındaki aşk ve benzeri basmakalıp demeçlerinden baysediyorum— kendisini garip bir şekilde aldatmıyor mu? Kendisi, kendi muhakemelerinin bu konulardaki aşırı yetersizliğinin o kadar farkındadır ki, şiddetli hiddetli patlamalarına kendini kaptırıyor, bağırıp çağırıyor (irae hominis probi), köpürüyor, küfrediyor, lânet ediyor, göğsünü dövüyor ve sosyalistlik rezaletinin (şenaatinin) kendisini kirletmemesiyle Tanrının ve insanların önünde övünüyor! Sosyalist duygusallığı veya sosyalist duygusallık gözüyle baktığı şeyleri ciddî bir şekilde eleştirmiyor. Tıpkı kutsal bir kişi gibi, bir papa gibi zavallı günahkârları afaroz ediyor ve küçük burjuvazinin ve evdeki ocağının başında kurulan zavallı patriyarkal ve aşıkane hayallerin zafer türkülerini söylüyor. Ve bu bir rastlantı da değildir. M. Proudhon tepeden tırnağa, küçük burjuvazinin filozofu ve iktisatçısıdır. İlerlemiş bir toplumda **küçük burjuva,** zorunlu olarak, mevkii icabı, bir tarafıyla sosyalist, öteki tarafıyla bir iktisatçıdır; yani büyük burjuvazinin haşmeti karşısında sersemleşmiştir. Ve halkın çektiklerine sempati duyar. Aynı anda hem bir burjuva, hem de bir **halk adamı**dır. Kalbinin derinliklerinde o, kendi kendisini tarafsız olduğu için över ve vasat olmaktan farklı olduğunu iddia ettiği doğru dengeyi bulmuştur. Bu tip bir küçük burjuva, **çelişmeyi** göklere çıkarır, çünkü çelişme onun hayatının temelidir. O, eylem halinde bir çelişmeden **başka bir** şey değildir. Pratikte içinde bulunduğu durumu, teoride savunup haklı çıkarması gereklidir. Ve M. Proudhon'un Fransız küçük burjuvazisinin bilimsel tercümanı olmak erdemi vardır; bu, gerçek bir erdemdir. Çünkü küçük burjuvazi, yaklaşan bütün sosyal devrimlerin tamamlayıcı

bir parçasını teşkil edecektir.

Size bu mektubumla birlikte ekonomi politik üzerine yazdığım kitabımı gönderebilmek isterdim; fakat bu kitabı ve size Brüksel'de iken bahsettiğim Alman filozoflarının ve sosyalistlerinin eleştirisini basılmış olarak elde etmek şu ana kadar mümkün olmadı. Bu tür bir yayının Almanya'da karşılaştığı ve bir tarafta polisten ve bir tarafta, benim saldırmakta olduğum bütün eğilimlerin çıkar sahibi temsilcileri olan, kitapçılardan gelen zorluklara inanamazsınız. Kendi partimize gelince, sadece fakir ve zavallı olmakla kalmıyor, fakat Alman Komünist Partisinin büyük bir kesimi de, onların ütopyalarına ve demeçlerine karşı çıktığım için bana kızıyorlar...

Karl MARX

Brüksel, 28 Aralık 1846

SERBEST TİCARET ÜZERİNE KONUŞMA[1]

Baylar,

İngiltere'de Tahıl Kanunlarının kaldırılması serbest ticaretin 19. Yüzyıldaki en büyük zaferidir. Fabrikatörlerin serbest ticaretten bahsettikleri her ülkede, onların zihninde başlıca tahıl ve genel olarak hammaddelerin serbest ticareti vardır. Yabancı tahıl üzerine, koruyucu gümrük resimleri koymak pis bir iştir, halkların açlığı üzerinden spekülasyon yapmaktır!

Ucuz yiyecek, yüksek ücretler: İngiliz serbest tica-

[1][Karl Marx, bu konuşmayı 7 Ocak 1848'de Brüksel Demokratik Birliği'nde Fransızca olarak yapmıştır. Bu konuşmanın tam metni, gene Brüksel'de 1848'de Brüksel Demokratik Birliği tarafından bastırılmıştır.]

retçilerinin, uğrunda milyonlar harcadıkları tek amaçları budur. Ve onların bu coşkunluğu Kara Avrupa'sındaki kardeşleri arasında şimdiden yayılmıştır. Genel olarak, serbest ticareti isteyenler, bunu işçi sınıfının durumunu hafifletmek için istemektedirler.

Fakat şaşılacak şey! Kendileri için ucuz yiyecek sağlanmak istenen insanlar çok nankördürler. Fransa'da ucuz hükümetin kötü şöhretli olması gibi İngiltere'de de ucuz yiyecek hor görülmektedir. Halk, Bowring, Bright ve arkadaşları gibi fedakâr beylerin şahsında en büyük düşmanlarını ve en utanmaz riyakârları görüyor.

İngiltere'de liberaller ile demokratlar arasındaki mücadelenin serbest ticaret taraftarları ile Chartists'ler arasındaki mücadele adını aldığını herkes bilir.

Şimdi İngiliz serbest ticaret taraftarlarının kendilerini harekete getiren iyi niyetlerini halka nasıl ispat edeceklerini görelim.

Onlar fabrika işçilerine işte şunları söylediler:

"Tahıl üzerine konan resim, ücretler üzerine konmuş bir vergidir; siz bu vergiyi toprak sahiplerine, o ortaçağ aristokratlarına ödersiniz; sizin sefalet içindeki durumunuz yaşamak için gerekli en zarurî maddelerin pahalılığı yüzündendir."

İşçiler, fabrikatörlere karşılık olarak şunu sordular:

"Öyleyse sanayiimizin en büyük gelişmeyi kaydettiği son 30 yıl boyunca nasıl oldu da ücretlerimiz, tahıl fiyatının yükselmesine göre daha büyük bir hızla düştü?

"Bizim toprak sahiplerine ödediğimizi söylediğiniz vergi, işçi başına haftada 3 peni kadardır. Oysa elle işleyen dokuma tezgâhı dokumacısının ücreti 1815 ile 1943 arasında haftada 28 şilinden 5 şiline düştü ve buharla işleyen tezgâhtaki dokumacının ücreti 1823 ile 1843 arasında haftada 20 şilinden 8 şiline düştü.

"Ve bütün bu dönem sırasında bizim toprak sahibine

ödediğimiz vergi 3 peniyi katiyen aşmadı. Ve sonra 1834 yılında ekmek çok ucuzken ve ticaret çok iyi giderken siz bize ne demiştiniz? 'Siz bedbahtsanız bu, çok fazla çocuk sahibi olduğunuz içindir ve sizin evliliğiniz emeğinizden daha fazla üretkendir!' demiştiniz.

"Sizin bize söylediğiniz sözler tam bunlardır. Ve siz Fakirleri Koruma Kanunları yapmaya ve iş-evleri yani proletarya için Bastil Hapishaneleri inşa etmeye giriştiniz."

Fabrikatörler buna şu cevabı verdiler:

"Haklısınız, değerli işçilerimiz; ücretleri belirleyen sadece tahılın fiyatı değil fakat bir de işçilerin kendi aralarındaki rekabettir.

"Fakat bir şeyi yani bizim toprağımızın sadece kayalardan ve kum yığınlarından ibaret olduğunu iyice düşünün. Siz elbette tahılın çiçek saksılarında yetiştirilebileceğini aklınıza getirmezsiniz. Bu yüzden sermayemizi ve emeğimizi tamamen kısır bir toprağa dökmek yerine biz tarımdan vazgeçmek zorunda kaldık ve kendimizi sadece sanayie adadık. Bütün Avrupa, fabrikalarından vazgeçecek ve İngiltere bir büyük, çok büyük fabrika şehri olacak, Avrupa'nın diğer kısmı tamamen onun kırı (köylüğü) olacaktır."

Kendi işçilerini böyle lâf yağmuruna boğarken fabrikatörü, kendisine şunları söyleyen, küçük tüccar sorguya çeker:

"Tahıl kanunlarını kaldırırsak gerçekten tarımı tahrip edeceğiz; fakat bütün bunlara karşılık biz öteki ulusları kendi fabrikalarından vazgeçmeye ve bizim fabrikalardan [mal -ç.] satın almaya zorlıyamıyacağız.

"Sonuç ne olacaktır? Ben, şimdi kendi ülkemde sahip olduğum müşterilerimi kaybedeceğim; ve iç ticaret pazarını kaybedecektir."

İşçilere sırtını dönen fabrikatör dükkâncıya cevap

verir:

"Siz bunu bize bırakın! Tahıl üzerindeki resimden bir defa kurtulunca, biz yurt dışından daha ucuz tahıl ithal edeceğiz. O zaman tam bizim tahılımızı aldığımız ülkelerdeki ücretler yükseldiği zaman biz ücretleri düşüreceğiz.

"Böylece şimdiden kavuştuğumuz avantajlara ek olarak bir de ücretler bizde daha düşük olacak ve bütün bu avantajlarla biz Kara Avrupa'sını [sanayi mamüllerini -ç.] bizden satın almaya kolayca zorlıyacağız."

Fakat çiftçiler ve tarım işçileri tartışmaya katılmışlardır.

"Peki ama, Allah rızası için, biz ne olacağız?"

"Bizi yaşatan tarıma ölüm cezası mı veriyoruz? Ayaklarımızın altından toprağın çekilip alınmasına izin verecek miyiz?"

Tahıl Kanununa Karşı Birlik'in buna verdiği bütün cevap, Tahıl Kanunlarının kaldırılmasının İngiliz tarımı üzerindeki etkisi konusunda en iyi 3 denemeye ödüller vadetmekle yetinmesi oldu.

Bu ödülleri, kitapları bütün şehir dışı bölgelerde binlerce dağıtılan Hope, Morse, Greg aldılar.

Ödül kazananların birincisi kendisini, yabancı tahılın serbestçe ithalinden kiracı çiftçinin ve tarım işçisinin hiç bir şey kaybetmiyeceğini, sadece toprak sahibinin kayba uğrayacağını ispat etmeğe veriyor. "İngiliz kiracı çiftçisi Tahıl Kanunlarının kaldırılmasından korkmamalıdır, çünkü başka hiç bir ülke bu kadar iyi buğdayı İngiltere kadar ucuza üretemez."

"Böylece buğdayın fiyatı düşse bile bu size dokunmıyacaktır, çünkü bu düşüş sadece azalacak olan ranta etki yapacak ve değişmeden kalacak olan sanayi kârlarına ve ücretlere hiç bir etki yapmıyacaktır." diye iddia ediyor.

Ödül kazananların ikincisi Mr. Morse, tersine kanunların kaldırılmasının sonucu olarak buğday fiyatının yükseleceğini savunuyor. Koruyucu resimlerin buğdaya kazançlı bir fiyatı hiç bir zaman sağlıyamadığını ispat etmek için sonsuz sıkıntılara giriyor.

İddiasını desteklemek için, ne zaman yabancı buğday ithal edilmişse, İngiltere'de buğday fiyatının önemli ölçüde yükseldiğini ve az buğday ithal edildiği zaman fiyatın son derece düştüğünü zikrediyor. Ödül kazanan, yüksek fiyatın sebebinin ithalât olmadığını fakat ithalâtın sebebinin yüksek fiyat olduğunu unutuyor.

Ve kendisi gibi ödül kazanan arkadaşının tam tersine, tahıl fiyatındaki her yükselmenin kiracı çiftçiye ve toprak işçisine kazançlı olduğunu fakat toprak sahibi için böyle olmadığını iddia ediyor. Ödül kazanan üçüncü kişi, büyük bir fabrikatör olan ve eseri büyük kiracı çiftçilere hitap eden M. Greg'in böyle budalalıklarla başı hoş değildi. Onun dili daha bilimseldir.

O, Tahıl Kanunlarının, ancak buğday fiyatını yükseltmekle rantı yükseltebileceğini ve ancak sermayeyi daha düşük kalitede toprağa yatırılmaya zorlayarak buğday fiyatını yükseltebileceğini kabul ediyor ve bunu çok sade olarak açıklıyor.

Yabancı tahıl ithal edilemezse, nüfus arttığı ölçüde, işlenmesi daha fazla masrafı gerektiren daha az verimli toprağın kullanılması gerekir. Ve bu toprağın ürünü bunun sonucu olarak daha pahalıdır.

Tahılın satışı mecburî olduğundan, fiyat, zorunlu olarak, en pahalı toprağın ürününün fiyatı tarafından belirlenecektir. Bu fiyatla daha iyi cins topraktaki maliyet değeri arasındaki fark rantı teşkil eder.

Şu halde tahıl kanunlarının kaldırılmasının sonucu olarak tahıl fiyatı ve bunun sonucu olarak rant düşerse, bu, artık daha düşük nitelikteki toprak işlenemiyeceği

içindir. Böylece rantın düşmesi kiracı çiftçilerin bir kısmını kaçınılmaz bir şekilde yıkar.

Mr. Greg'in dilini anlaşılabilir kılmak için bu notlar zorunluydu. O:

"Tarımla geçinemeyen küçük çiftçiler, sanayide bir geçim kaynağı bulacaklardı. Büyük kiracı çiftçilere gelince, onlar, kâr etmekten geri kalamazlar. Ya toprak sahipleri, onlara toprağı çok ucuza satmak zorunda kalacak veya çok uzun süreler için kira akitleri yapılacaktır. Bu, kiracı çiftçilere, toprağa büyük sermayeler yatırmak, daha büyük ölçüde tarım makineleri kullanmak ve tahıl kanunlarının kaldırılmasının yakın sonucu olarak ücretlerdeki genel düşme yüzünden, üstelik daha da ucuzlamış bulunan el emeğinden tasarruf sağlamak gücünü verecektir."

Dr. Bowring bütün bu muhakemelere, bir genel toplantıda "İsa serbest ticarettir ve serbest ticaret de İsa'dır." diye haykırmakla dinin takdisini ekledi.

Bütün bu riyakârlıkların, işçileri ucuz ekmeğe razı etmek için yapılmadığı kolayca anlaşılabilir.

Kaldı ki fabrika işçilerinin iş gününü 12 saatten 10 saate indirecek olan 10 Saatlik İş Günü Kanununa karşı hâlâ mücadele etmekte olan bu adamların, fabrikatörlerin, bu âni insan severliğini işçiler nasıl anlayabilirlerdi?

Bu fabrikatörlerin insan severliği hakkında bir fikir vermek için, baylar, sizlere bütün fabrikalarda yürürlükte olan iş mevzuatını hatırlatırım.

Her fabrikatörün kendi özel kullanımı için, istiyerek veya istemiyerek yapılan her yanlışlığa karşı para cezaları koyan bir ceza kanunu vardır. Örneğin işçi bir sandalyeye oturmak bahtsızlığına uğrarsa şu kadar, fısıldarsa, veya konuşursa veya gülerse, birkaç dakika geç gelirse, makinenin herhangi bir parçası kırılırsa veya işini istenen nitelikte yapmazsa vs. vs. şu kadar para öder. Pa-

ra cezaları, işçinin yaptığı zarardan daima daha büyüktür. Ve işçiyi para cezasına uğratmak için, ona her kolaylığı sağlamak üzere fabrika saati ileri alınır ve ona kötü hammadde verilir, iyi mal haline getirmesi istenir. Kurallara aykırı hareketleri çoğaltmakta yeteri kadar usta olmayan bir nezaretçi, işten çıkarılır.

Görüyorsunuz beyler, bu özel mevzuat bu gibi aykırı hareketleri yaratmak özel amacıyla konulur ve para yapmak amacıyla bu aykırı hareketler imal edilir. Böylece fabrikatörler itibarî ücreti azaltmak ve işçinin hâkim olamadığı kazalardan bile kazanç sağlamak için her aracı kullanırlar.

Bu fabrikatörler, işçileri, onların durumunu iyileştirmek biricik amacıyla büyük masraflara girebileceklerine inandırmak için uğraşmış olan, o aynı insanseverlerdir. Böylece onlar bir taraftan en küçük yollara başvurarak, fabrika mevzuatı yoluyla işçilerin ücretleri üzerinde oynarlar, öbür yandan buğday kanununa karşı birlik yoluyla bu ücretleri yeniden yükseltmek için en büyük fedakârlıklar altına girerler.

Birlik'in resmî ikametgâhı olarak çok geniş masraflarla büyük saraylar yaparlar; serbest ticaret İncil'ini öğretip yaymak için İngiltere'nin her köşesine bir misyoner ordusu gönderirler; işçileri kendi çıkarları konusunda aydınlatmak için binlerce broşür bastırır ve parasız dağıtırlar, basını kendi dâvalarına kazanmak için muazzam miktarlar harcarlar; serbest ticaret taraftarlarının hareketini yönetmek için geniş bir idare örgütü kurarlar ve bütün belagat zenginliklerini genel toplantılarda ortaya koyarlar. Bu mitinglerden birinde bir işçi şöyle bağırdı:

"Fabrikatörler! Toprak sahipleri bizim kemiklerimizi satacak olsalardı, bunları bir buharlı değirmene atmak ve un yapmak için ilk satın alan siz olurdunuz."

Toprak sahipleri ile sanayi kapitalistler arasındaki

mücadelenin önemini İngiliz işçileri çok iyi anlamışlardır. Onlar, ekmeğin fiyatının ücretleri düşürmek için indirileceğini ve rant düştüğü kadar sanayi kârının yükseleceğini çok iyi bilirler. İngiliz serbest ticaret taraftarlarının aziz havarisi, yüzyılımızın en belirgin iktisatçısı Ricardo bu noktada işçilerle tamamen aynı fikirdedir. Ekonomi politik konusundaki ünlü eserinde o şöyle der:

"Kendi buğdayımızı yetiştirmek yerine ... kendi ihtiyacımızı daha ucuz bir fiyatla sağlıyabileceğimiz yeni bir pazar bulursak ... ücretler düşecek ve fiyatlar yükselecektir. Tarım ürünleri fiyatının düşmesi, sadece toprağı işlemekte kullanılan emekçinin değil ticarette veya manüfaktürde kullanılan bütün işçilerin de ücretlerini düşürür."[2]

Ve işçinin, evvelce 5 frank alması ile, buğdayın ucuzlaması sebebiyle sonradan 4 frank alması arasında bir fark olmadığına inanmayınız beyler.

Onun ücreti kâra kıyasla daima düşmüş değil midir, ve onun sosyal durumunun kapitalistin sosyal durumuna kıyasla hep daha kötüye gittiği açıkça belli değil midir? Kaldı ki o, fiilen gittikçe daha çok kayba uğramaktadır.

Tahılın fiyatı daha yüksek oldukça ve ücretler de daha yüksek oldukça, ekmek tüketiminde küçük bir tasarruf ona başka tatminler sağlamaya yetiyordu. Fakat ekmek çok fazla ucuzlar ucuzlamaz ve bu yüzden ücretler çok ucuz olduğundan beri o, başka şeyler almak için ekmeğinden hemen hiç tasarruf yapamamaktadır.

İngiliz işçileri, İngiliz serbest ticaret taraftarlarının hayallerinin veya yalanlarının kendilerini uyutmadığını gösterdiler. Ve eğer buna rağmen işçiler onlarla toprak sahiplerine karşı dava ve güç birliği yaptılarsa bu, karşıla-

---

[2][David Ricardo, Des principes de l'économie politique et de l'impot, C. I, s. 178, 179.]

rında uğraşılacak sadece bir tek düşman bırakmak amacıyla, derebeyliğin son kırıntılarını da yıkmak için olmuştur. İşçiler yanlış hesap etmemişlerdi; çünkü toprak sahipleri fabrikatörlerden intikam almak için, işçilerin 30 yıldan beri boş yere istemekte oldukları On Saatlik İş Kanununun çıkarılması için işçilerle dava ve güç birliği yaptılar ve bu kanun, tahıl kanunlarının kaldırılmasından hemen sonra çıkarıldı.

İktisatçılar kongresinde[3] Dr. Bowring, cebinden uzun bir liste çıkarıp, iddiasına göre işçiler tarafından tüketilmek üzere, İngiltere'ye ne kadar canlı hayvan, ne kadar domuz sucuğu, tavuk vs. ithal edildiğini gösterirken, başlamakta olan krizin o tarihte Manchester'deki ve başka fabrika şehirlerindeki işçileri sokağa atmış bulunduğunu size söylemeği, ne yazık ki, unuttu.

Ekonomi politikte, ilke olarak, bir tek yılın rakamları, genel kanunları formüle etmek için asla esas alınmamalıdır. Çağdaş sanayiin refah, aşırı üretim, durgunluk, kriz gibi çeşitli aşamalardan geçip kaçınılmaz döngesini tamamladığı 6, 7 yıl gibi bir dönemin ortalaması alınmalıdır.

Şüphe yok ki bütün metaların fiyatı düşerse —ve bu, serbest ticaretin zorunlu sonucudur— bir frank karşılığında daha öncekinden daha fazla şey satın alabilirim ve işçinin frankı da başka herhangi bir adamın frankı kadar geçerlidir. Şu halde serbest ticaret işçi için çok kârlı olacaktır. Bunda sadece küçük bir zorluk var; yani işçi kendi frankını başka metalar karşılığında değişmeden önce, ilkin kendi emeğini kapitalistle değişmiştir. O bu değişimde aynı emek karşılığında sözü geçen frankı hep alsaydı ve başka bütün metaların fiyatı düşseydi böyle bir pazarlıkta daima kazanan o olurdu. Zorluk, bütün meta-

[3][Karl Marx, 16-18 Eylül 1848'de Brüksel'de toplanan İktisatçılar Kongresi'nden bahsediyor.]

ların fiyatı düşerse benim aynı para karşılığında daha fazla meta alacağımı ispat etmekte değildir.

İktisatçılar, emeğin fiyatını onun öteki metalarla değişimi anında ele alırlar. Fakat onlar emeğin sermaye ile kendini değişme anını tamamen bir kenara bırakırlar.

Metaları üreten makineyi harekete geçirmek için daha az masraf gerektiği zaman, bu makinenin bakımı için gereken ve adına işçi denen zarurî şeyler de daha aza mal olacaktır. Bütün metalar ucuzladığı zaman, bizzat bir meta olan emeğin de fiyatı düşecektir ve daha sonra göreceğimiz gibi emek denilen bu meta öteki metalara göre daha aşağı düşecektir. İşçi buna rağmen iktisatçıların kanıtlarına ve muhakemelerine inancını bağlarsa cebindeki frankın eridiğini ve ancak 5 meteliği kaldığını görecektir.

Bunun üzerine iktisatçılar size şöyle diyeceklerdir:

"Peki, serbest ticarette elbette azalmıyacak olan işçiler arasındaki rekabetin, ücretleri az zamanda metaların düşük fiyatı ile ahenk haline getireceğini kabul ediyoruz. Fakat öbür yandan metaların düşük fiyatı tüketimi artıracak, artmış tüketim üretimin artmasını gerektirecek, bunu da daha büyük bir işçi talebi izliyecek ve işçilere bu daha büyük talep ücretlerde bir yükselme tarafından takip edilecektir."

Bütün bu muhakeme çizgisi şuna varır: serbest ticaret üretici güçleri artırır. Sanayi gelişmekte devam ederse, zenginlik, üretken güç, bir kelimeyle üretken sermaye artarsa, emek talebi, emeğin fiyatı ve bunun sonucu olarak ücret haddi de artacaktır.

İşçi için en elverişli durum sermayenin büyümesidir. Bunu kabul etmek gerekir. Sermaye durgun kalırsa sanayi durgun kalmakla kalmaz, düşer ve bu halde ilk kurban işçi olur. Kapitalistin karşısında telef olur, gider. Ya sermayenin büyümekte devam ettiği halde, işçi için en iyi olduğunu söylemiş bulunduğumuz durumda işçinin

kaderi ne olacaktır? Gene telef olup gidecektir. Üretken sermayenin büyümesi sermayenin birikimini ve yoğunlaşmasını gerektirir. Sermayenin temerküzü daha büyük bir iş-bölümünü ve makinelerin daha fazla kullanılmasını emreder. Daha büyük iş-bölümü, işçinin özel hünerini yıkar. Ve bu hünerli işin yerine herhangi bir kişinin başarabileceği işi koymakla sermaye, işçiler arasındaki rekabeti artırır. İş-bölümü bir tek işçiye 3 kişinin işini yapmak kudretini verdikçe bu rekabet, daha da ateşli ve yırtıcı hale gelir. Makineler aynı sonuca çok daha geniş bir ölçüde ulaşırlar. Üretken sermayenin büyümesi sanayici kapitalistleri durmadan artan araçlarla çalışmaya zorlar ve böylece küçük sanayicileri yıkıp onları proleteryanın içine atar. O zaman sermaye birikimi arttığı oranda faiz haddi düştüğü için gelirleri ve temettüleriyle artık yaşayamaz hale gelen küçük **irat sahipleri** (küçük rantiyeler) sanayie gitmek ve böylece proleterlerin sayısını kabartmak zorunda kalırlar.

Nihayet üretken sermaye, ne kadar artarsa, isteklerini bilmediği bir pazar için üretim yapmağa o kadar mecbur kalır, üretim tüketimden o kadar önce yapılmak zorunda kalınır; arz, talebi zorlamaya o kadar fazla mecbur kalır ve bunların sonucu olarak krizlerin hem sıklığı, hem de yoğunluğu artar. Fakat karşılık olarak her kriz, sermaye temerküzünü hızlandırır. Ve proleteryaya ilâveler yapar.

Böylece üretken sermaye büyüdükçe, işçiler arasındaki rekabet çok daha büyük bir oranda büyür. Emeğin ödülü herkes için azalır; emeğin yükü ise bazıları için çoğalır.

1829'da Manchester'de 36 fabrikada çalışan 1.088 pamuk iplik yapımcısı vardı. 1841'de bunların sayısı 448'den fazla değildi ama 1829'da 1.088 iplik yapımcısının gözettiğinden 53.353 tane fazla mekiğe bakıyorlardı. El eme-

ği de üretken güç oranında artmış olsaydı, iplik yapımcılarının sayısının 1.848'e yükselmiş olması gerekirdi; şu halde iyileştirilmiş makineler 1.100 işçiyi işten mahrum etmişti.

İktisatçıların buna verecekleri cevabı önceden biliyoruz; böylece işlerinden yoksun bırakılan insanların kollarıyla yapacakları başka işler bulacaklarını söylüyorlar. Dr. Bowring, İktisatçılar Kongresinde bu kanıtı yeniden ortaya çıkarmaktan geri kalmadı ama kendi kendini inkâr etmekten de geri kalmadı.

1835'te Dr. Bowring, Avam Kamarasında, serbest ticaret taraftarlarının uzaktan gösterdikleri o yeni işleri bulamadan, çok uzun bir zamandan beri açlık içinde kıvranan, Londra'lı 50.000 el dokuma işçisinin durumu konusunda bir konuşma yaptı.

Dr. Bowring'in bu konuşmasının en çarpıcı kısımlarını vereceğiz:[4]

"El dokumacılarının sefaleti, kolayca öğrenilen ve daha ucuz üretim araçları tarafından her zaman yeri alınabilecek olan bütün emek (iş) türlerinin kaçınılmaz kaderidir. Bu durumda işçiler arasında [iş için -ç.] rekabet çok büyük olduğundan, talepte en küçük bir gevşeme, bir krize yol açar. El dokumacıları insan hayatının sürdürülebileceği durumun sınırındadırlar. Bunun bir adım ötesinde onların yaşaması imkânsız hale gelir. En küçük bir darbe onları yok eder. Makinelerin iyileşmesi, el emeğinin yerini gittikçe daha fazla alarak, geçiş döneminde pek çok geçici ızdırapları da birlikte getirir. Ulusun iyiliği, ancak bazı kişisel sıkıntılar pahasına satın alınabilir. Sanayide, en kötü durumda olanların sırtından olmadıkça, bugüne kadar hiç bir ilerleme kaydedilmemiştir ve bütün keşiflerin içinde el dokumacısının durumu üzerinde doğ-

[4][Avam Kamarası'nda 28 Temmuz 1835'te yapılan konuşma. Hansard, C. XXIX, Londra, 1835, s. 1168-1170.]

rudan doğruya en fazla ağırlığını hissettiren, buharla çalışan dokuma tezgâhı olmuştur. El dokumacısı daha şimdiden birçok mallarda alan dışına sürülmüştür ve bugün hâlâ el ile yapılmakta olan birçok şeylerde de yenilip teslim olmak zorunda kalması kaçınılmaz bir kaderdir."

Daha ilerde şöyle diyor:

"Elimde Hindistan Genel Valisi ile Doğu Hindistan Kumpanyası arasında Dakka el dokumacıları konusunda yer almış bulunan yazışma var. Vali, mektuplarında şöyle diyor: Birkaç yıl önce Doğu Hindistan Kumpanyası, ülkedeki tezgâhların dokuduğu altı ilâ sekiz milyon parça pamuklu eşya alırdı. Bunun talebi yavaş yavaş düştü ve bir milyon parça civarına indi.

"Şu anda bu talep hemen tamamen durmuştur. Bundan başka 1800 yılında Kuzey Amerika, Hindistan'dan 800 bin kadar pamuklu parça çekmişti. 1830'da 4 bin parça bile çekmedi. Nihayet 1800 yılında Portekiz'e gönderilmek üzere bir milyon pamuklu parça yüklenmişti. 1830'da Portekiz sadece 20 bin parça aldı.

"Hindistan dokumacılarının sefaleti konusundaki raporlar korkunçtur. Bu sefaletin sebebi nedir?

"Pazarda İngiliz mamûllerinin bulunması; malın buharlı tezgâhla üretilmesi. Büyük sayıda dokumacılar açlıktan öldü; kalanlar başka işlere ve özellikle tarım alanına geçtiler. İş değiştirememek bir ölüm kararıydı ve bu sırada Dakka bölgesi İngiltere'nin buharla işleyen tezgâhlarından çıkmış iplik ve pamuklu kumaşlarla tıka basa doluydu. Bütün dünyada güzelliği ve inceliğiyle ün kazanmış bulunan Dakka muslini de İngiliz makinelerinin rekabeti yüzünden yok oldu. Bütün ticaret tarihinde Doğu Hindistandaki bütün sınıfların o sırada çektiklerine benzer ızdıraplar az bulunur."

Dr. Bowring'in konuşması, onun andığı olaylar doğru olduğu ve bunları yumuşatmak için kullandığı cümleler

bütün serbest ticaret vaızlarının ortak riyakârlığını tamamen taşıdığı için daha da dikkat çekicidir. O, işçileri, yerlerini daha ucuz üretim araçlarının alması gereken, üretim araçları olarak gösteriyor. Sözünü ettiği emekte tamamen istisnaî bir emek türü, ve dokumacıları ezmiş bulunan makinede aynı derecede istisnaî bir makine gördüğünü iddia ediyor. Bir gün el dokumacılarının kaderine uğramıyacak hiç bir el emeği türü bulunmadığını unutuyor.

"Makinelerdeki her iyileşmenin değişmeyen amacı ve eğilimi aslında insan emeğinden tamamen vazgeçmek veya kadınların ve çocukların çalışmasını yetişmiş erkek işçinin yerine koyarak veya yetişmiş zanaatçıların yerine sıra işçilerinin emeğini koyarak bunun maliyetini azaltmaktır. Mütemadi veya throstle pamuklu fabrikalarında iplik bükme işini on altı yaşından aşağı kadınlar yapar. Self-acting mule'u alelâde mule'ün yerine koymak, erkek iplik yapımcıları işten atmak ve çocukları ve gençleri alıkoymak demektir"[5]

En coşkun serbest ticaret taraftarı Dr. Ure'nin bu sözleri, Dr. Bowring'in itiraflarını tamamlamaya yarar. Dr. Bowring bazı münferit kötülüklerden söz ediyor ve aynı zamanda bu münferit kötülüklerin [sömürülen -ç.] sınıfları ezdiğini söylüyor; geçiş dönemindeki geçici sıkıntılardan bahsediyor ve tam da bunlardan bahsederken bu geçici sıkıntıların, büyük çoğunluğun hayattan ölüme göçüşünü gerektirmiş bulunduğunu, ve geri kalanlar için de daha iyi durumdan daha kötü duruma geçişi gerektirdiğini inkâr etmiyor. Daha sonra bu işçilerin çektiği sıkıntıların, sanayiin ilerlemesinden ayrılamıyacağını ve ulusun refahı için zorunlu olduğunu iddia ediyorsa o, sadece, emekçi sınıfın sıkıntı çekmesinin burjuva sınıfının refahının zorunlu şartı olduğunu söylemiş oluyor.

---

[5][Dr. Andrew Ure, The Philosophy of Manufactures, London, 1835, Kitap I, Bölüm I, s. 23.]

Dr. Bowring'in mahvolan işçilere sunduğu bütün teselli, ve aslında serbest ticaret taraftarlarının yaymakta olduğu telâfi doktrini şuna varır:

Mahvolan binlerce işçi! Siz umutsuzluğa kapılmayın! Sükûnetle ölebilirsiniz. Sınıfınız mahvolmıyacaktır. Sınıfınız, kapitalist sınıfın, onu yok etmek korkusuna kapılmadan param parça edebileceği kadar kalabalık olacaktır. Kaldı ki, sermaye, sömürülebilir malzemesinin bakımına yani işçilerin bakımına dikkat etmezse, onları tekrar tekrar istismar etmeden faydalı bir şekilde nasıl kullanılabilir?

Fakat serbest ticaretin kabulü, işçi sınıfının durumu üzerinde ne etki yapacaktır? sorusunu hâlâ çözülmesi gereken bir problem olarak ne için yaymalı? Quesnay'den Ricardo'ya kadar bütün iktisatçıların formüle ettiği kanunlar, ticaret özgürlüğüne hâlâ zorluk çıkaran bütün engellerin ortadan kalkmış bulunduğu varsayımı üzerine dayandırılmıştır. Bu kanunlar, serbest ticaret benimsendiği ölçüde doğrulanır. Bu kanunların birincisi, rekabetin, her metaın fiyatını asgarî üretim maliyetine indirdiğidir. Böylece asgarî ücret, emeğin tabiî fiyatı olur. Ya asgarî ücret nedir? İşçinin bakımı için, ne kadar kötü olursa olsun kendisini muhafaza edeceği ve ne kadar yavaş olursa olsun neslini üreteceği bir durumda tutmak için vazgeçilmez olan şeylerin üretiminin gerektirdiği miktardan ibarettir. Fakat işçinin sadece bu asgarî ücreti aldığını ve bunu da her zaman aldığını sanmayın.

Hayır, bu kanuna göre işçi sınıfı bazan da talihli olacaktır. Bazan asgarinin üstünde bir ücret alacak; fakat bu fazlalık, sadece, sanayiin durgunluk zamanlarında alacağı asgarinin altındaki ücretin meydana getirdiği açığı kapatacaktır. Bu demektir ki, sanayi, refah, aşırı üretim, durgunluk ve kriz dönemlerinden geçtiği döngüde devrî olarak beliren belli bir sürede, bütün işçi sınıfının zarurî ih-

tiyaç maddelerinin üstünde ve altında aldıklarını hesabederken, göreceğiz ki, işçi sınıfı asgarî ücretten az veya fazla bir şey almış değildir. Yani işçi sınıfı, sanayi savaş alanında birçok cesetler bıraktıktan sonra da, sefalet ve felâketlere uğradıktan sonra da kendisini bir sınıf olarak muhafaza etmiştir. Fakat bunların ne önemi var? Sınıf gene var olacaktır. Hattâ artmış olacaktır.

Hepsi bu kadar da değil. Sanayiin ilerlemesi, daha ucuz tüketim araçları yaratır. Böylece alkol biranın yerini, pamuk yünün ve keten bezinin yerini, patates ekmeğin yerini alır.

Böylece emeği daha ucuz ve bozuk yiyeceklerle besleme araçları daima bulunduğundan, asgarî ücretler devamlı olarak düşmektedir. Bu ücretler başlangıçta, insanı yaşamak için çalışmaya sevketmişlerse de, insanı bir makine hayatı yaşamak durumunda bırakmak sonucuna varırlar. İnsanın hayatı basit bir üretici kuvvetten başka bir değere sahip değildir. Ve kapitalist ona böyle davranır.

Bu emek metaı kanunu, bu asgarî ücret kanunu iktisatçıların serbest ticaret varsayımı doğrulandığı ölçüde fiilî bir gerçek haline gelir. Böylece iki şıktan biri: ya serbest ticaret varsayımı üzerine kurulmuş olan bütün ekonomi politiği inkâr etmeli veya bu serbest ticaret altında ekonomik kanunların bütün ağır yükünün işçilerin üzerine yüklendiğini kabul etmeliyiz.

Özetliyelim: toplumun şimdiki durumunda serbest ticaret nedir? Sermayenin serbestliği, özgürlüğüdür. Sermayenin ilerlemesini hâlâ kayıtlayan bazı millî engelleri kaldırırsanız, ona sadece tam bir hareket serbestliği vermiş olursunuz. Ücretli emekle sermaye arasındaki ilişkinin yaşamakta devam etmesine imkân verdiğiniz sürece, meta değişiminin ne kadar uygun şartlar altında yer aldığı önemli değildir, daima sömürecek bir sınıf ve sömürüle-

cek bir sınıf mevcut olacaktır. Sermayenin daha kârlı kullanılmasının sanayici kapitalistlerle ücretli işçiler arasındaki çatışmayı ortadan kaldıracağını sanan serbest ticaret taraftarlarının bu iddialarını anlamak gerçekten zordur. Tam tersine, bunun tek sonucu bu iki sınıf arasındaki çatışmanın daha açıkça ortaya çıkacağıdır.

Bundan böyle Tahıl Kanunlarının veya millî veya mahallî gümrük resimlerinin artık mevcut olmıyacağını bir an için varsayalım. Bu, aslında, işçinin bugün kendi sefil durumunun sebebi olarak düşünebileceği geçici şartların tamamen ortadan kalkacağını varsaymaktır. İşçinin onun gözünden gerçek düşmanını saklayan perdeleri böylece kaldırmış oluruz.

O, serbestlemiş sermayenin, kendisini tıpkı gümrük resimlerinin engellediği sermaye gibi köle yapacağını görecektir.

Baylar,

Soyut özgürlük sözünün sizi aldatmasına izin vermeyin. Kimin özgürlüğü? Bu, basit bir bireyin başka bir birey karşısındaki özgürlüğü değildir; bu, sermayenin işçiyi ezme özgürlüğüdür.

Bu özgürlük serbest rekabet üzerine kurulmuş olan bir düzenin ürününden ibaret iken, bu özgürlük düşüncesiyle serbest rekabeti tasvip etmeyi nasıl istersiniz?

Serbest ticaretin bir ve aynı ulusun çeşitli sınıfları arasına nasıl bir kardeşlik getirmek istediğini göstermiş bulunuyoruz. Serbest ticaretin dünya ulusları arasında kuracağı kardeşlik de bundan fazla olmıyacaktır. Kozmopolit sömürmenin adını evrensel kardeşlik koymak, ancak burjuvazinin zihninde doğabilecek olan bir düşüncedir. Sınırsız rekabetin doğurduğu bütün yıkıcı olaylar, dünya pazarında devasa oranlarda yeniden meydana getirilecektir. Bu konuda serbest ticaret konusundaki gevezelikler üzerinde daha fazla durmamıza ihtiyaç yok.

Örneğin, serbest ticaretin uluslararası bir iş-bölümü yaratacağı ve böylece her ülkeye kendi tabiî imkânlarına en uygun olan üretimin verileceği söyleniyor.

Baylar, belki de Batı Hindistanın kaderinin kahve ve şeker üretmek olduğunu sanıyorsunuz.

Ticarete karışmayan tabiat, bundan 200 yıl önce oraya şeker kamışı ve kahve ağaçları dikmiş değildi.

Ve belki de yarım yüzyıldan az bir zaman sonra orada ne kahve, ne de şeker bulamıyacaksınız. Çünkü Doğu Hindistan daha ucuz üretim yoluyla daha şimdiden Batı Hindistan'ın bu sözde kaderiyle başarıyla savaşmış bulunuyor. Ve Batı Hindistan daha şimdiden, bütün tabiî zenginliğine rağmen, tıpkı zamanın başlangıcından beri kaderleri elle dokumak olan Dakka dokumacıları gibi, İngiltere için ağır bir yük olmuştur.

Her şey bir tekel haline gelmiş bulunduğu gibi, günümüzde bütün öteki sanayi kollarına egemen olan ve kendilerini en çok işleten uluslara dünya pazarının egemenliğini kazandıran bazı sanayi kollarının mevcut olduğu da hiç unutulmamlıdır. Böylece uluslararası ticarette, tek başına pamuk, giyim eşyası sanayiinde de kullanılan bütün öteki hammaddelerden çok daha büyük ticarî öneme sahiptir. Serbest ticaret taraftarlarının her sanayi kolundaki birkaç özelliğin üzerinde israrla durması ve bunları, günlük tüketirnde kullanılan ve sanayiin en fazla geliştiği ülkelerde en ucuza üretilen ürünlere karşı koymaları gerçekten gariptir.

Serbest ticaret taraftarları, bir ulusun başka bir ulus zararına nasıl zengin olabileceğini anlıyamıyorlarsa buna şaşmamak gerekir. Çünkü bu beyler, bir ülkenin içinde bir sınıfın öbür sınıf zararına nasıl zenginleştiğini anlamayı da reddediyorlar.

Baylar, serbest ticareti eleştirirken himayeci sistemi savunmak niyetini taşıdığımızı sanmayın.

Eski rejimin dostu olmadan da meşrutiyet rejiminin düşmanı olunabilir.

Bundan başka himayeci sistem, belli bir ülkede büyük boyutlu sanayii kurmak, yani o ülkeyi dünya pazarına bağımlı kılmak için bir araçtan başka bir şey değildir. Ve dünya pazarına bu bağımlılık kurulduğu andan itibaren artık serbest ticarete bağımlılık vardır. Bunun yanında, himayeci sistem, bir ülkenin içinde serbest rekabetin gelişmesine yardım eder. Bu yüzden burjuvazinin kendisini bir sınıf olarak hissettirmeye başladığı ülkelerde, örneğin Almanya'da himayeci gümrük resimleri elde etmek için büyük çabalar harcadığını görüyoruz. Bu resimler, derebeyliğe ve mutlakiyetçi hükümetlere karşı burjuvaziye kendi kuvvetlerini yoğunlaştırmakta ve ayni ülke içinde serbest ticareti gerçekleştirmekte hizmet eder.

Fakat genel olarak günümüzde serbest ticaret sistemi yıkıcı olduğu halde, himayeci sistem sadece tutucudur (muhafazakârdır). Serbest ticaret sistemi, eski ulusları parçalar ve proletarya ile burjuvazi arasındaki çatışmayı son ucuna kadar götürür. Bir kelime ile serbest ticaret sistemi sosyal devrimi hızlandırır. Baylar, işte ancak bu anlamdadır ki, ben oyumu serbest ticarete veriyorum.

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI'DAN BİR PARÇA[1]

DERHAL kullanılabilecek bir para birimi olarak emek zamanı teorisi, ilk defa John Gray[2] tarafından sistematik olarak açıklanmıştır. O, çeşitli metaların üretiminde harcanmış bulunan emek zamanını şubelerinin yardımı ile belgelendirecek millî bir merkez bankası kurulmasını savunur. Üretici, metaına karşılık olarak resmî

[1][Zur Kritik der politischen Ökonomie, Berlin, 1859, s. 61, 64.]

[2]John Gray: The Social System, etc. A. Treatise on the Principle of Exchange, Edinburgh 1831. Aynı yazarın Lectures on the Nature and Use of Money, Edinburg 1848'i ile karşılaştırınız. Şubat Devriminden sonra Gray, Fransız geçici hükümetine gönderdiği bir notta Fransa'nın bir 'emek kuruluşu'na değil, fakat planını kendi icad ettiği para sistemi içinde bulunan 'bir değişim kuruluşu'na ihtiyacı olduğunu bildirmişti. İyi John, Social System'in yayınlanmasından on altı yıl sonra, verimli mucid zekâlı Proudhon'un aynı keşfin patentini alacağını aklına bile getirmemişti.

bir değer belgesi yani kendi metaının ihtiva ettiği[3] kadar emek zamanı için bir makbuz alır. Ve bir haftalık emek, bir günlük emek, bir saatlik emek vs. değerinde olan bu bonolar, bankanın[4] depolarında bulunan aynı değerdeki bütün metalardan talep hakkı olarak hizmet eder. Dikkatle ve ayrıntılarına kadar işlenmiş ve mevcut İngiliz kurumlarına dayandırılmış olan temel ilke budur. Gray, bu sistemle "para karşılığında satış yapmak her zaman için, şimdi parayla satın almak kadar kolaylaştırılabilir; üretim standart hale gelir ve daima talebi tahrik eder"[5] diyor. Değerli madenler, öteki metalar üzerindeki imtiyazlarını kaybederler ve "pazarda tereyağ ve yumurtanın, kumaşın ve pamuklu bezin yanında kendilerine ait uygun yeri alırlar ve o zaman kıymetli madenlerin değerleri bizi tıpkı elmasın değeri gibi az ilgilendirir."[6] "Farazi değer ölçümüz **altını** muhafaza edecek ve böylece memleketin üretici kaynaklarını bağ altında tutacak mıyız? Yoksa **tabiî** değer ölçüsü olan **emeğe** mi baş vuracağız; ve böylece üretici kaynaklarımızı serbest mi bırakacağız?"[7]

Değerin kendiliğinden mevcut olan ölçüsü emek zamanı olduğuna göre bunun yanı sıra bir başka dış ölçüye niçin sahip olalım? Değişim değeri niçin gelişip fiyat şeklini alıyor? Bütün metaların değeri onların dışında kalmış ve böylece yeterli değişim değeri varlığı haline gelmiş

---

[3]Gray, The Social System, etc. s. 63 "Para, sadece onu elinde tutanın ya millî servet stokuna belli bir değer kattığına, veya bu sözü geçen değeri katmış bulunandan bir hak kazandığına dair bir makbuz, bir kanıt olmalıdır."

[4]"Ürüne önce tahmini bir değer biçilmiş olduğu için bu, istendiği zaman bir bankaya konabilir ve gene istendiği zaman çekilebilir. Sadece, genel rıza ile, şu şartın kabul edilmesi gerekir: önerilen millî bankaya herhangi tür bir mal yatıran kişi, yatırdığı şeyi aynen çekmeye mecbur olmak yerine, ona eş bulunan herhangi bir değeri geri alabilmelidir." Aynı eser s. 68.

[5]Aynı eser, s. 16.

[6]Gray, Lectures on Money, etc. s. 182-183.

[7]Aynı eser, s. 169.

olan bir tek meta ile yani para ile niçin ölçülürler? Gray'in çözmek zorunda bulunduğu problem buydu. O, bunu çözmek yerine metaların, sosyal emeğin ürünleri olarak birbirleriyle yakın bir ilişkileri olabileceğini tasavvur etti. Bununla beraber, metaların meta olarak birbirleriyle sadece bir tek ilişkisi olabilir. Metalar, yakın olarak, özel değişim sürecindeki yabancılaşmaları (ferağları) ile genel sosyal emek olarak doğrulanmaları gereken özel emek parçalarının birbirinden ayrı, bağımsız ürünleridirler; veya meta üretimi temeli üzerinde emek, ancak münferit iş parçalarının tamamen yabancılaşması (ferağı) ile sosyal emek haline gelir. Fakat eğer Gray metaların içerdiği emek zamanını doğrudan doğruya sosyal emeğin yerine koyarsa bu takdirde o, bunu sosyal emek veya birbirleriyle doğrudan doğruya bir araya gelmiş bireylerin emek zamanının yerine koymuş olur. Bu takdirde aslında altın veya gümüş gibi özgül bir meta genel emeğin mücessem şekli olarak başka metaların karşısına çıkarılamaz, değişim değeri fiyat haline gelemez, kullanım değeri de değişim değeri haline gelemez, ürün bir meta haline gelemez ve böylece burjuva üretiminin temeli ortadan kalkmıs olur. Fakat Gray'in görüşü katiyen bu değildir. **Ürünler meta olarak üretilmeli, fakat meta olarak mübadele edilmemelidirler.**

Gray, bu dindarca isteğinin yerine getirilmesini, bir millî bankaya emanet ediyor. Bir tarafta toplum, araya bankayı koyarak, bireyleri özel değişim şartlarına bağlı olmaktan kurtarıyor. Ve öte yanda toplum, onlara özel değişim temeli üzerinde, üretimi devam ettiriyor. Bu arada mantık, Gray'i, o sadece meta değişiminden doğan parayı islah etmek istediği halde, burjuva üretim şartlarını birbiri ardından inkâra götürüyor. Böylece o, sermayeyi millî sermayeye,[8] toprak mülkiyetini millî mülkiyete[9] çe-

[8]"Her ulusun iş hayatı bir millî sermaye esası üzerinden yönetilecek-

viriyor; ve onun bankası yakından incelenirse görülecektir ki bu banka bir eliyle metaları almak ve öteki eliyle sağlanan emeğin belgelerini vermekle kalmaz fakat bizzat üretimi de düzenler. Son eseri olan **Lectures on Money**'de Gray, emek parasını tamamen bir burjuva reformu olarak göstermeğe çalışmış ve daha da göze çarpan bir saçmalığa bulaşmıştır.

Her meta yakın ve doğrudan doğruya paradır. Gray'in, metaları eksik ve şu halde yanlış tahlil ederek türettiği teorisi buydu. Emek-para ve 'millî banka'nın ve 'meta depoları'nın organik kuruluşu, dogmanın evrensel bir kanun diye yutturulduğu bir rüyadır. Metaın yakın ve doğrudan doğruya para olduğu ve özel bireyin belli ve özel emeğini içeren [bu metaın -ç.] derhal ve yakın sosyal emek olduğu dogması, buna inanan ve buna göre işleyen bir bankanın kurulmasıyla elbette gerçek haline gelmez. Böyle bir halde pratik eleştirinin yerini iflâsın alması ihtimali daha kuvvetlidir. Gray'de gizlenmiş olan ve aslında onun için bile bir sır olarak kalan şey, yani emek-paranın paradan kurtulmak ve parayla birlikte değişim değerinden ve değişim değeriyle birlikte metalardan ve metalarla birlikte burjuva üretim sisteminden kurtulmak dinî isteğinin ekonomik gibi ses veren ifadesi Gray'den önce ve sonra yazmış bulunan bazı İngiliz sosyalistleri tarafından da açıkça söylenmiştir.[10] Fakat **paranın** aşağılaştırılması ve sosyalizmin özü diye **metaların** göklere çıkarılması ve böylece sosyalizmi metalarla para arasındaki zorunlu ilişkinin ilkel bir anlayışsızlığa indirilmesinin öğretilip yayılması Proudhon'a ve onun okuluna kalmıştır.[11]

---

tir.'' John Gray, The Social System etc., s. 171.

[9] ''Toprak millî mülk haline dönüştürülecektir.'' Aynı eser, s. 298.

[10] bkz: W. Thompson An Inquiry into the Distribution of Wealth, etc. London, 1824; Bray, Labour's Wrongs and Labour's Remedy, Leeds, 1839.

[11] Bu melodramatik para teorisinin özeti için bkz: Alfred Darimont, De la réforme des banques, Paris 1856.

KARL MARX'TAN J. B. SCHWEITZER'E MEKTUP

Aziz efendim,

Dün, benden Proudhon hakkında etraflı bir eleştirme isteyen mektubunuzu aldım. Zaman yokluğu beni isteğinizi yerine getirmekten alıkoydu. Bundan başka, elimde onun eserlerinden hiç biri yok; bununla beraber iyi niyetimi ispat etmek için, alelacele, kısa bir taslak yazıyorum. Onu tamamlayabilir, ona ekler yapabilir veya ondan bazı yerleri kesip çıkarabilirsiniz; kısacası, istediğinizi yapabilirsiniz.[1]

Proudhon'un ilk denemelerini hatırlamıyorum. **Lan-**

[1][Bu makale, 1, 3 ve 5 Şubat 1865 tarihlerinde J. B. Schweitzer'in editörlüğünü yaptığı Sozialdemokrat'ta, Marx'ın müsaadesine rağmen, hiç değiştirilmeden yayınlanmıştır.]

gue Universelle (Evrensel Dil) hakkındaki okul çalışması onun, çözümü için gerekli ilk bilgilerden yoksun bulunduğu problemlere nasıl patavatsızca saldırdığını gösterir.

İlk eseri **Qu'est ce que la propriétè?** (Mülkiyet Nedir?) şüphesiz en iyi eseridir. Bu kitap, muhtevasının yeniliği ile değilse bile, hiç değilse her konuda yeni ve cüretli anlatış tarzıyla çığır açıcı olmuştur. Eserlerini tanıdığı Fransız sosyalistleri, **mülkiyet'i** çeşitli açılardan eleştirmekle kalmamış, kendi ütopyacı tarzlarından onun **'hesabını da görmüş'**lerdi. Bu kitapta Proudhon'un Saint-Simon ve Fourier ile ilişkisi, Feuerbach'ın Hegel ile ilişkisi kadardır. Hegel ile kıyaslanırsa, Feuerbach, son derece zavallı kalır. Ama gene de o, Hegel'den **sonra çığır** açıcı olmuştur; çünkü Hristiyan bilincine aykırı fakat felsefî eleştirinin ilerlemesi bakımından önemli olan ve Hegel'in mistik bir yarı karanlık içinde bıraktığı bàzı noktalar üzerinde **ısrarla durmuştur.**

Proudhon'un, bu ifadeyi kullanmama izin verilirse, gürbüz üslûbu bu kitabında henüz yaşıyor. Ve onun başlıca meziyeti, benim görüşüme göre, üslûbudur.

Eskiyi yeniden üretmekle kaldığı zaman bile Proudhon'un, söylediğinin kendisi için yeni olduğunu keşfettiği görülebilir. Kutsal ekonomik [kavramlara -ç.] el kaldırmakla gösterdiği kışkırtıcı cüret, alelâde burjuva kafasını alay konusu yapan parlak pradoksları, kemirici eleştirileri, acı alayları ve şurada burada beliren, mevcut düzenin rezaletlerine karşı derin ve içten kızgınlık duygusu, devrimci bir içtenlik —bütün bunlar **Mülkiyet Nedir**?'in okuyucularını elektriklendirmişti, ve ilk çıkışında büyük bir heyecan yaratmıştı. Sıkı sıkıya bilimsel bir ekonomi politik tarihi kitabında, bu kitabın adı anılmaya değmezdi, fakat bu türden heyecan uyandırıcı eserler, bilimlerde, tıpkı edebiyat tarihi kadar çok rol oynar. Örneğin Mal-

thus'un **Population** (Nüfus) hakkındaki denemesini alınız. İlk basıldığında heyecan uyandıran bu broşür, başından sonuna kadar başkalarının eserlerinden aşırmadan başka bir şey değildir. Ama **insan cinsine bu iftira,** gene de ne büyük bir **teşvik** yaratmıştı!

Proudhon'un kitabı önümde olsaydı onun eski üslûbunu belirtmek için kolayca birkaç örnek verebilirdim. En önemli diye baktığı parçalarda Kant'ın antinomileri işleyiş tarzını taklit eder; —o zamanlar tanıdığı tek Alman filozofu olan ve eserlerini çevirilerden okuduğu Kant— ve insanda, Kant'da olduğu gibi onda da antinomilerin çözümünün insan anlayışının **'ötesinde',** yani bizzat kendi anlayışının karanlıkta bulunduğu kuvvetli izlenimini bırakır. Fakat görünüşteki, yerleşmiş inançları yıkma havasına rağmen **Mülkiyet Nedir?**de toplumu bir taraftan bir Fransız küçük köylüsü (daha sonra küçük burjuvası) açısından, ve öte taraftan sosyalistlerden gelen mirasdan türettiği ölçülerle eleştirmesindeki çelişme belirir.

Kitabın yetersizliğini, bizzat adı gösteriyor. Soru o kadar yanlış formüle edilmiştir ki buna doğru cevap verilemezdi. **Eski Yunan - Roma 'mülkiyet ilişkileri'**ni **feodal** mülkiyet ilişkileri, bunları da **burjuva** mülkiyet ilişkileri yutmuştur. Böylece bizzat tarih, geçmişteki **mülkiyet ilişkileri** üzerinde eleştirisini uygulamıştır. Proudhon'un fiilen ele aldığı, bugünkü mevcut tarzıyla **çağdaş burjuva mülkiyetidir.** Bunun ne olduğu sorusu, ancak bunları iradî ilişkiler olarak hukukî ifadeleri içinde değil, fakat gerçek şekillerinde yani üretim ilişkileri olarak, üretim ilişkilerinin tümü olarak kucaklayan ekonomi politiğin eleştirici bir analizi ile cevaplandırılabilirdi. Fakat Proudhon, bu ekonomik ilişkilerin bütününü genel hukukî mülkiyet kavramı ile karmakarışık ettiğinden, Brissot'nun[2] benzer bir eserde daha 1789'da aynı kelimelerle

[2][Brissot de Warwille, Recherches sur le droit de propriété et sur la

verdiği "Mülkiyet, hırsızlıktır." cevabının ötesine geçemedi.

Bundan çıkarılabilecek sonuç '**hırsızlık**' konusundaki burjuva hukukî kavramlarının burjuvanın **'namuslu'** kazançlarına da pekâlâ uygulanabileceğinden öteye gidemez. Diğer taraftan hırsızlık mülkiyetin zor kullanarak ihlâli olduğundan, [önce -ç.] **mülkiyetin varlığını varsayar.** Ve bu yüzden Proudhon gerçek burjuva mülkiyeti konusunda, kendisi için bile karanlık kalan çeşitli fantazilerle, karmakarışık ve anlaşılmaz hale geldi.

1844'de Paris'te kaldığım sırada Proudhon'la şahsen temasa geldim. Bunu burada anmamın sebebi İngilizlerin ticarî mallara fesat karıştırılmasına verdikleri ismi kullanarak söyliyeyim, onun bu **'saffetsiz'** liğinden bir ölçüye kadar benim de sorumlu olmamdır. Çoğu zaman bütün gece süren uzun tartışmalar esnasında ona, Almanca bilmediği için gerektiği gibi inceliyemediği, Hegelciliği ben aşıladım. Benim Paris'ten sürülmemden sonra, bu işe Herr Karl Grün devam etti. Bir Alman felsefesi öğretmeni olarak [Karl Grün -ç.] öğrettiğinden kendisi hiç bir şey anlamadığı için, bu bakımdan benden üstündü.

Önemli ikinci eseri **Philosophie de la Misére'in** çıkışından kısa bir zaman önce Proudhon, bana çok ayrıntılı bir mektubunda [kitabının çıkacağını -ç.] bildirdi; burada, daha başka şeylerle birlikte "eleştirinizin kırbacını bekliyorum." diyordu. **Misére de la Philosophie,** etc., Paris 1847, **(Felsefenin Sefaleti)** eserimde bu kırbacı, dostluğuğuma son veren bir tarzda, yedi.

Buraya kadar söylediklerimden anlayabilirsiniz ki Proudhon'un **Philosophie de la Misére ou le Systéme des Contradictions économiques** eseri ilkin 'Mükiyet Nedir?' sorusuna onun cevabını ihtiva etmeliydi. Aslında o, ekonomik çalışmalarına bu ilk eserinin ya-

---

vol, etc., Berlin, 1782.]

yınlanmasından sonra başlamıştı; ortaya attığı sorunun küfürle değil ancak çağdaş ekonomi politiğin analizi ile cevaplandırılabileceğini keşfetmişti. Aynı zamanda ekonomik kategoriler sistemini, diyalektik vasıtasıyla kurmaya girişti. Kant'ın çözülemez antinomileri yerine, gelişme aracı olarak Hegel'in **'çelişme'**si geçecekti. İki kalın ciltlik kitabını değerlendirmek için, buna bir cevap olarak yazdığım eseri anmam gerekir. Orada, onun, bilimsel diyalektiğin sırlarına ne kadar az girebildiğini ve tersine **ekonomik kategorileri** ele alışında spekülatüf felsefenin aldatıcı hayallerini nasıl paylaştığını; **bunları maddî üretimdeki özel bir gelişme aşamasına tekabül eden tarihî üretim-ilişkilerinin nazarî ifadeleri** diye anlamak yerine bunları, önceden varolan **ölümsüz fikirler** laflarına dönüştürdüğünü ve bu dolambaçlı yoldan bir defa daha burjuva ekonomisinin[3] görüş açısına vardığını gösterdim.

Bundan başka onun eleştirmeye giriştiği, ekonomi politik bilgisinin ne kadar çok eksik ve yanlış ve hattâ bazan okul çocuğu düzeyinde olduğunu; ve onun ve ütopyacıların, bilimlerini, kurtuluşun maddî şartlarını bizzat üreten tarihî hareketin tenkitçi bilgisinden türetmek yerine "sosyal sorunun çözümlenmesi" için apriyori bir formül bulup ortaya çıkarabilecekleri bir sözde 'bilim' peşinde olduklarını gösterdim. Fakat özellikle bütün işin temeli olan **değişim değeri** konusunda Proudhon'un ne kadar karışık, yanlış ve sathî kaldığını ve hattâ Ricardo'nun değer teorisinin hayalci bir yorumunu yeni bir bilimin temeli olarak kullanmaya çabaladığını meydana çıkardım.

[3] "İktisatçılar bugünkü ilişkilerin, yani burjuva üretim ilişkilerinin, tabiî olduğunu söylerken, servetin, içinde yaratıldığı ve üretici kuvvetlerin içinde geliştiği bu ilişkilerin tabiat kanunlarına uygun olduğunu söylemek istiyorlar. Bu ilişkiler, bu sebeple, zamanın etkisinden kurtulmuş tabiî kanunlardır. Bunlar toplumu her zaman yönetmesi gereken, ölümsüz kanunlardır. Böylece bugüne kadar tarih diye bir şey var olmuştur, fakat bundan böyle yoktur." (Eserimin 113. sayfasına bakınız.) [Bu kitabın 134. sayfası, ed.]

Onun genel görüş açısıyla ilgili olarak şu hükme vardım:

"Her ekonomik ilişkinin bir iyi, bir de kötü yanı var; bu, M. Proudhon'un kendi kendini aldatmadığı bir noktadır. O, bu iyi yanı iktisatçıların açıklayıp yaydıklarını, kötü yanı ise sosyalistlerin ele verdiğini ve şiddetle aleyhinde bulunduklarını görüyor. İktisatçılardan ölümsüz ilişkiler zorunluluğunu alıyor, sosyalistlerden sefalette sefaletten başka hiç bir şey görmeme aldatıcı hayalini alıyor. Bilimin otoritesine sırtını dayamakta ise, her ikisi ile anlaşıyor. Ona göre bilim, kendini bir bilimsel formülün çok küçük oranlarına indirir; M. Proudhon, formüller peşinde dolaşan bir insandır. İşte böylece M. Proudhon hem ekonomi politiği hem de sosyalizmi eleştirmiş olmakla öğünür. Oysa o, her ikisinin de aşağısındadır. İktisatçılardan aşağıdadır, çünkü dirseğinin dibinde sihirli bir formül olan bir filozof olarak, sırf ekonomik ayrıntılara girmeyebileceğini sanmıştır; sosyalistlerden aşağıdadır, çünkü, spekülatif tarzda da olsa burjuva görüş ufkunun üstüne yükselebilecek cesaretten ve görüş gücünden yoksundur.

"O, sentez olmak ister; oysa, bileşik bir hatadan ibarettir.

"Bilim adamı olarak burjuvazinin ve proletaryanın üzerinde uçmak istiyor; oysa o, sadece sermaye ile emek arasında, ekonomi politik ile sosyalizm arasında, bir o yana bir bu yana devamlı olarak atılan bir küçük burjuvadır."[4] Yukardaki hüküm ağır olmakla beraber bugün de her kelimesini tasdik ederim. Bununla beraber, şu da hatırlanmalıdır: kitabının sosyalizmin küçük burjuva düstûru ve rehberi olduğunu söylediğim ve ispat ettiğim zaman Proudhon, henüz hem iktisatçılar hem de sosyalistler tarafından aşırı ve üstün devrimci olarak nitelendi-

[4][Karl Marx, Felsefenin Sefaleti, İkinci Bölüm, s. 139-140.]

riliyordu. Bu yüzden, daha sonraları, ben onun devrime **'ihaneti'** konusunda koparılan feryatlara hiç katılmadım. Başlangıçta hem başkaları hem de kendisi tarafından yanlış anlaşılması ve haklı olmayan umutları gerçekleştirmekte başarısızlığa uğraması onun kendi hatası değildi.

Philosophie de la Misère, Proudhon'un sunuş metodundaki kusurlar bakımından **Qu'est ce que la propriété?** ile kıyaslanırsa çok geri kalır. Burada üslûp çoğu zaman, Fransızların söyleyişiyle, **şişirmedir.** Alman felsefesine ait olduğu varsayılan gürültülü süpükülatif meslekî dil, onun keskin Gal'li anlayışı kendisine başarı sağlayamadığı zaman, meydana çıkıyor. Kendi kendini reklâm eden, kendi kendini öven bir eda ve özellikle, hiç de yüceltici olmayan, **'bilim'** konusundaki lâf kalabalığı daima kulağı tırmalıyor. İlk kitabındaki içten ve gerçek sıcaklık yerine burada, bazı parçalar, belâgat yardımıyla, gelip geçici bir fazla hararet örtüsüne sistematik bir şekilde sokulmuştur. Buna, kendi orijinal düşünüşünden duyduğu ilkel gururu artık kırılmış bulunan ve bilimde sonradan görme biri olarak, olmadığı ve sahip bulunmadığı şeylerle övünmeyi şimdi gerekli bulan, kendi kendini yetiştirmiş birinin beceriksiz ve zevksiz ukalâlığını ekleyiniz. Sonra, aslında bir "Devlet Müşaviri" olan **Dunoyer** gibi bir adama yaltaklanırken, siyasî tutumu sebebiyle proletaryanın saygı gösterdiği **Cabet** gibi bir adama açık, derin ve hattâ dürüst olmayan yakışıksız ve zalim bir tarzda hücum eden küçük burjuva zihniyetini ilâve edin. Bu Dunoyer'in bütün önemi 3 ciltlik dayanılmayacak kadar sıkıcı kitabında Helvetius'un "mutsuzların dürüst olmasını isteyen" diye nitelendirdiği bir bağnazlığı yaymakta gösterdiği gülünç gayretten ibarettir.

Şubat devrimi, muhakkak, **'devrimler çağı'**nın ebediyen geçtiğini daha birkaç hafta önce reddedilmez tarzda ispat etmiş bulunan Proudhon için pek elverişsiz bir

zamanda geldi. Millet Meclisinde yaptığı çıkış, mevcut şartları kavramakta az bir kavrayış yeteneği göstermiş olmakla beraber, gene de her türlü övgüye değer. Haziran ayaklanmasından sonra, bu, büyük bir cesaret isteyen bir eylemdi. Bundan başka M. Thiers'in M. Proudhon'un tekliflerine karşı yaptığı ve sonradan yayınlanmış bulunan konuşma Fransız burjuvazisinin bir entelektüel direğinin nasıl çocukca bir kaide basamağına oturtulduğunu meydana çıkarmak gibi mutlu bir sonuç vermişti. Gerçekten M. Thiers'le kıyaslanınca Proudhon, tufandan önce yaşamış bir dev büyüklüğüne ulaştı.

Proudhon'un 'faizsiz kredi' ve bunun üzerine kurulmuş olan 'halkın bankası' keşfi onun son ekonomik 'icraatı' olmuştu. **Zur Kritik der Politischen Ökonomie,** Berlin 1859 (s. 59-64) kitabımda onun düşüncelerinin nazarî temelinin burjuva ekonomi politiğinin ilk ögelerini, yani **metalarla para** arasındaki ilişkiyi bilmemesinden doğduğunun kanıtı ve ispatı bulunuyor. Bu düşüncelerin pratikteki tezahürü ise daha eski ve daha iyi geliştirilmiş şemaların basit bir kopyasından ibarettir.

Belli iktisadî ve siyasî şartlar altında kredi sisteminin, İngiltere'de 18. Yüzyılın başında ve 19. Yüzyılın başında bir sınıfın zenginliğinin başka bir sınıfa aktarılmasına yardım ettiği gibi, işçi sınıfının kurtuluşunu hızlandırmaya da hizmet edebileceği tartışmasız kabul edilebilir. Fakat **faiz getiren sermayeyi başlıca sermaye şekli diye görmek;** özel bir kredi şeklini ve faizi ortadan kaldırmayı sosyal dönüşüme temel yapmayı istemek, tamamen bir küçük burjuva fantezisidir. Bu fanteziye 18. Yüzyıl İngiliz küçük burjuvazisinin ekonomik sözcüleri arasında da rastlanır. Proudhon'un 1850'de Bastiat ile faiz getiren sermaye konusunda yaptığı münakaşa **Philosophie de la Misère**'den çok daha düşük bir seviyededir. Proudhon, Bastiat'ya bile yenik düşüyor; ve hasmı, yerinde ve sert dar-

beler indirince, gülünç bir şekilde bağırıp çağırmaya başlıyor.

Birkaç yıl önce Proudhon, Vaud Kanton Hükümetinin teşviki ile sanırım, vergilendirme konusunda bir müsabaka denemesi yazdı. Dehanın son pırıltısı da burada söndü. Artık ondan, sırf ve basit küçük burjuvadan başka hiç bir şey kalmıyor.

Onun siyasî ve felsefî yazılarına gelince, bunlar da, ekonomik eserlerinin ayni, çelişik, ikili karakteri gösterirler. Bundan başka, bunların önemi sadece Fransanın içinde kalmıştır. Bununla beraber, Fransız sosyalistlerinin kendi dindarlıklarıyla 18. Yüzyılın burjuva Volterciliğine ve 19. Yüzyılın Alman tanrı tanımazlığına üstün olmakla övündükleri bir zamanda, onun, kendi ülkesinde dine ve kiliseye vs. saldırması büyük erdem taşır. Nasıl büyük Petro Rus barbarlığını barbarlıkla yendiyse, Proudhon da Fransız laf cambazlığını lafla yenmek için elinden geleni yaptı. Louis Bonaparte'a yaltaklandığı ve onu Fransız işçilerine kabul ettirmeye çalıştığı Coup d'ètat (Hükümet Darbesi) eseri; ve Polonya'ya karşı yazdığı ve Çar'ın şerefine Polonya'yı utanmazca ele alan sonuncu eseri, sadece kötü değil, fakat bayağı ürünler olarak nitelendirilmelidir. Bununla beraber bu bayağılık, küçük burjuva görüş açısına uygun düşer.

Proudhon sık sık Rousseau ile kıyaslanmıştır. Bundan daha yanlış bir şey olamaz. O daha çok, Théorie des lois civiles'i çok parlak bir kitap olan Nicolas Linguet'ye benzer. Proudhon'un diyalektiğe karşı tabiî bir eğilimi vardı. Fakat gerçek bilimsel diyalektiği hiç bir zaman kavrıyamadığı için, demogojiden ve safsatadan öteye hiç gidemedi. Aslında bu, onun küçük burjuva görüş açısı ile birlikte yürür. Küçük burjuva, tarihçi Raumer gibi, daima "bir taraftan, ve öteki taraftan" meydana gelmiştir. Bu, onun ekonomik çıkarlarında da böyledir. Çelişik iki

akım, onun maddî hayatına hükmeder. Ve şu halde onun siyasî, bilimsel, dinî ve sanata değgin görüşlerinde de böyledir. Ahlâkında, her şeyinde böyledir. O bir çelişme içinde yaşamaktadır; canlı çelişmedir. Eğer Proudhon gibi bir de istidatlı bir adam ise, kısa zamanda kendi çelişmeleriyle oynamayı, ve bunları, şartlara göre, çarpıcı, cakalı, bazan rezalet derecesinde adî ve bazan çok parlak paradokslar halinde geliştirmeyi öğrenir. Bilimde şarlatanlık ve siyasette uzlaşıcı tutum, böyleleri için, vazgeçilmez bir şeydir. Geriye sadece bir tek güldürücü dürtü kalıyor ki o da konumuz olan kişinin **benlik davasıdır.** Ve kendisi için tek mesele, bütün kendini beğenmiş insanlar için olduğu gibi, anlık başarıdır, günlük başarıdır. Böylece Rousseau'yu iktidarla her türlü uzlaşmaya benzer hareketten daima uzak tutmuş olan, basit ahlâk duygusu ister istemez söner gider.

Gelecek kuşaklar Fransız tarihinin bu en son aşamasını, belki de, bu dönemin Napolyon'unun Louis Bonaparte ve Rousseau-Voltaire'inin Proudhon olduğunu söylemekle özetleyeceklerdir.

Şimdi, bu adamın ölümünden bu kadar kısa bir zaman sonra, bana onun yargıcı rolünü yüklemiş olmanın sorumluluğunu da siz üzerinize almalısınız.

Derin saygılarımla.[5]

Karl Marx

Londra, 24 Ocak 1865

[5][Bu makalenin Almanca'dan Fransızcaya çevirisi F. Engels tarafından yapılmıştır.]

İSİM İNDEKSİ

D

E

F

G

H

K

L

M

N

SOL YAYINLARI. Sorumlu Yönetmen: **Muzaffer Erdost.** Yönetim Yeri: Sanayi Caddesi Demir İş Hanı 52, **Ankara**

10 lira